

**1979 İRAN İSLAM DEVRİMİ VE DEVRİM
SONRASINDA İRAN-ARAP İLİŞKİLERİ**

**2021
YÜKSEK LİSANS TEZİ
BÖLGE ÇALIŞMALARI ANABİLİM DALI**

Mehmet ŞİŞMAN

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Ali ASKER**

**1979 İRAN İSLAM DEVRİMİ VE DEVRİM SONRASINDA İRAN-ARAP
İLİŞKİLERİ**

Mehmet ŞİŞMAN

Prof. Dr. Ali ASKER

T.C.

Karabük Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Bölgesel Çalışmaları Anabilim Dalında

Yüksek Lisans Tezi

Olarak Hazırlanmıştır.

KARABÜK

Aralık 2021

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	1
TEZ ONAY SAYFASI.....	3
DOĞRULUK BEYANI	4
ÖNSÖZ	5
ÖZ.....	6
ABSTRACT.....	7
ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ.....	8
ARCHIVE RECORD INFORMATION	9
KISALTMALAR	10
ARAŞTIRMANIN KONUSU	11
ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	11
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	11
ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ / PROBLEM	11
KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER	12
1. BİRİNCİ BÖLÜM	13
İRAN İSLAM DEVRİMİ VE SONRASINDA İRAN'IN DURUMU.....	13
1.1. İran İslam Devrimi.....	13
1.1.1. İslam Devrimi Öncesinde Genel Olarak İran'ın Durumu	14
1.1.2. İran Devrimi'ne Giden Yolda Yaşanan Gelişmeler.....	15
1.1.3. İran'da Dinin Devrime Etkisi	18
1.1.3.1. Humeyni ve Fundamentalist İslamcı Hareket.....	21
1.1.4. Liberal Hareket.....	25
1.1.4.1. Seküler Milliyetçi Liberaller: Milli Cephe.....	25
1.1.4.2. İslamcı Milliyetçi Liberaller: İran Özgürlük Hareketi	27
1.1.5. Radikal İslamcı Hareket	29
1.1.5.1. İran Halkın Mücahitleri Örgütü.....	29
1.1.5.2. Ali Şeriatî ve Radikal İslam	35
1.1.6. Marksist Hareket	37
1.1.6.1. İran Halkının Fedai Gerillaları Örgütü	37
1.1.6.2. Peykar.....	39
2. İKİNCİ BÖLÜM	41
İRAN VE ARAP BAHARI.....	41
2.1. Arap Baharı Öncesi İran-Arap İlişkilerine Bakış.....	41
2.1.1. İran-Mısır İlişkileri.....	44
2.1.2. İran-Suriye İlişkileri.....	46
2.1.3. İran-Suudi Arabistan İlişkileri	47
2.1.4. İran-İrak ilişkileri	50

2.2.	Yasemin Devrimi ve Arap Baharı	52
2.2.1.	Yasemin Devrimi'nden Arap Baharı'na Geçiş	52
2.2.2.	Arap Baharı.....	54
2.3.	Arap Baharı ve İran'ın Arap Baharı Algısı.....	59
2.3.1.	Arap Baharı'nın İran'a Etkisi ve Gerilen Bölge.....	62
2.3.2.	“1979 İslam Devrimi'nden Yasemin Devrimi ve Tahrir Direnişi'ne”: İran'ın “Arap Baharı” Söylem ve Siyasetinin Şekillenışı	64
2.3.3.	İran'ın Toplumsal ve Jeopolitik Bağlamı ve “Arap Baharı”	67
2.3.4.	İran'ın Arap Baharı'na Temel Yaklaşımı	70
2.3.5.	İran'ın Arap Baharı'nı Anlama Çabası ve Tepkiler	73
2.3.6.	Arap Baharı ve İran'ın Hamleleri.....	74
2.3.7.	İran'da İç Siyaset ve Arap Baharı.....	79
2.3.8.	İran Basınında Tartışmalar	80
2.4.	Körfez'de Isınan Sular: Bahreyn Ayaklanmaları ve İran-Suudi Arabistan Gerilimi	81
2.5.	Arap Baharı'nda İran-Suudi Rekabet Alanları: Mısır, Suriye ve Bahreyn 84	
2.6.	Ortadoğu'da Şiilik, Şii Politigi, Şii Hilali Söylemi	85
2.7.	Dönüm Noktası Olarak Suriye ve İran	88
2.7.1.	Genel Olarak İran'ın Suriye Politikası.....	88
2.7.2.	İran'ın Suriye'ye Sağladığı Destek.....	90
	SONUÇ	94
	KAYNAKÇA	98
	ŞEKİLLER LİSTESİ	103
	ÖZGEÇMİŞ	104

TEZ ONAY SAYFASI

Mehmet ŞİŞMAN tarafından hazırlanan “1979 İRAN İSLAM DEVRİMİ VE DEVRİM SONRASI İRAN ARAP İLİŞKİLERİ” başlıklı bu tezin Yüksek Lisans Tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Ali ASKER

.....

Tez Danışmanı, Uluslararası Siyaset Anabilim Dalı

Bu çalışma, jürimiz tarafından Oy Birliği ile Bölge Çalışmaları Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir. (22/12/2021)

Ünvanı, Adı SOYADI (Kurumu)

İmzası

Başkan : Dr. Öğr. Üyesi Naseraddin ALIZADEH (KBÜ)

.....

Üye : Prof. Dr. Ali ASKER (KBÜ)

.....

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Turgay DÜĞEN (ÖHÜ)

.....

KBÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulu, bu tez ile, Yüksek Lisans Tezi derecesini onamıştır.

Prof. Dr. Hasan SOLMAZ

.....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

DOĞRULUK BEYANI

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum bu çalışmayı bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı herhangi bir yola tevessül etmeden yazdığımı, araştırmamı yaparken hangi tür alıntılarım intihal kusuru sayılacağını bildiğimi, intihal kusuru sayılabilecek herhangi bir bölüme araştırmamda yer vermediğimi, yararlandığıım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bu eserlere metin içerisinde uygun şekilde atıf yapıldığıını beyan ederim.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak ahlaki ve hukuki tüm sonuçlara katlanmayı kabul ederim.

Adı Soyadı: Mehmet ŞİŞMAN

İmza :

ÖNSÖZ

Bu çalışmada, 1979 İnan İslam Devrimi ve İslam Devrimi sonrasında İnan-Arap İlişkileri, Arap Baharı sürecinin İnan-Arap ilişkilerine yansımalarının incelenmesi amaçlanmıştır.

Tezin hazırlık aşamasında tecrübesi ve kıymetli bilgileriyle her zaman bana destek olan, akademik çalışmalarda yol gösteren ve her daim motivasyonumu sağlayan değerli tez danışmanım Prof. Dr. Ali ASKER hocamıza ve tez savunma jürisinde yer alan Dr. Öğretim Üyesi Naseraddin ALIZADEH ve Turgay DÜGEN hocamıza sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Tezin şekil ve imla düzenlemelerinde bana yardımcı olan Mehmet Yentür'e ve bana manevi desteklerinden dolayı aileme teşekkür ederim. Tezim ile ilgili gerekli kaynaklara ulaşmamda bana yardımcı olan Milli Kütüphane Çalışanlarına teşekkürlerimi sunarım.

ÖZ

1979 yılında meydana gelen İran İslam Devrimi sadece İran'ı değil aynı zamanda İran'ın sahip olmuş olduğu bölgesel etkinliği nedeniyle Lübnan'dan Afganistan'a kadar olan çok geniş bir alanda etkisini göstermiştir. Meydana gelen devrim sonrasında İran'ın dış politikası daha çok dini söylemleri ön plana çıkaran bir şekilde ilerledi. Devrim ile birlikte yönetimi ele geçiren dini rejim İran'ı bölgedeki bütün Müslüman halkların koruyucusu olarak nitelendirerek devrim ihracı gibi politikaları sürekli olarak gündeme getirmeye çalıştı. Ancak 1979 devriminden bu yana İran İslam Cumhuriyetinin Arap ülkeleri ile dış politikalarında yürütmüş olduğu dış politikaya bakıldığında ise İran İslam Cumhuriyeti'nin daha çok kendine fayda sağlayacak bir dış politika takip ettiği rahatlıkla görülebilmektedir. İran, İslam Devrimi sonrası din kavramını bir meşrutiyet, koruma ve yayılma aracı olarak kullanmıştır. Bu nedenle İran'ın İslam Devrimi sonrası Arap ülkeleri ile olan ilişkileri daha çok bu doğrultuda ilerlemiştir.

“1979 İran İslam Devrimi ve İslam Devrimi sonrasında İran-Arap İlişkileri”nin incelendiği bu çalışmanın “İran İslam Devrimi Sonrasında İran'ın Durumu” isimli birinci bölümünde; İran İslam Devrimi, devrim öncesinde İran'ın genel durumu, dinin devrime etkisi, devrime verilen halk desteği, devrimde siyasi hareketlerin rolü gibi konular ele alınmıştır.

Çalışmanın “İran ve Arap Baharı” isimli ikinci bölümünde ise; Arap Baharı öncesinde İran-Arap ilişkilerine bakış, Arap Baharı ve İran'ın Arap Baharı algısı, İran'ın Arap Baharına temel yaklaşımı, Arap Baharı karşısında İran'ın hamleleri, Arap Baharında İran'ın iç siyaseti, Ortadoğu'da Şii politiği, dönüm noktası olarak Suriye gibi konular ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: İran, İslam Devrimi, İran-Arap İlişkileri, Arap Baharı.

ABSTRACT

The Islamic Revolution that took place in Iran in 1979 affected not only Iran, but also a very wide area from Lebanon to Afghanistan due to Iran's regional influence. After the revolution, Iran's foreign policy continued in way that more so emphasized religious discourses. The religious regime that seized power with the revolution characterized Iran as the guardian of all the Muslim peoples of the region and constantly attempted to bring policies such as exporting the revolution to the agenda. However, looking at the foreign policy pursued by the Islamic Republic of Iran since the 1979 revolution concerning relations with Arab countries, it can easily be seen that the Islamic Republic of Iran has mostly followed a foreign policy that has served to benefit the country. After the Islamic Revolution, Iran has used the concept of religion as a tool of legitimacy, protection, and expansion. As such, Iran's relations with Arab countries after the Islamic Revolution has more so been along these lines.

The first part titled "The Situation in Iran After Iran's Islamic Revolution" of this study on "Iran's 1979 Islamic Revolution and Iran-Arab Relations After the Revolution" discusses topics such as Iran's Islamic Revolution, the overall situation in Iran before the revolution, the effect of religion on the revolution, the public support given to the revolution, and the role played by political movements in the revolution.

As for the second part titled "Iran and the Arab Spring", it discusses topics such as an overview of the Iran-Arab relations prior to the Arab Spring, the Arab Spring and Iran's perception of the Arab Spring, Iran's basic approach to the Arab Spring, Iran's maneuvers against the Arab Spring, Iran's domestic politics during the Arab Spring, Shiite politics in the Middle East, and Syria as a turning point.

Keywords: Iran, Islamic Revolution, Iran-Arab Relations, Arab Spring.

ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ

Tezin Adı	1979 İnan İslam Devrimi ve Devrim Sonrasında İnan-Arap İlişkileri
Tezin Yazarı	Mehmet ŞİŞMAN
Tezin Danışmanı	Prof. Dr. Ali ASKER
Tezin Derecesi	Yüksek Lisans
Tezin Tarihi	22/12/2021
Tezin Alanı	Bölge Çalışmaları (Disiplinlerarası)
Tezin Yeri	KBÜ/LEE
Tezin Sayfa Sayısı	104
Anahtar Kelimeler	İnan, İslam Devrimi, İnan-Arap İlişkileri, Arap Baharı.

ARCHIVE RECORD INFORMATION

Name of the Thesis	IRAN'S 1979 ISLAMIC REVOLUTION AND IRAN-ARAB RELATIONS AFTER THE REVOLUTION
Author of the Thesis	Mehmet ŞİŞMAN
Advisor of the Thesis	Prof. Dr. Ali ASKER
Status of the Thesis	Master's Degree
Date of the Thesis	22/12/2021
Field of the Thesis	Regional Studies (Interdisciplinary)
Place of the Thesis	KBU/LEE
Total Page Number	104
Keywords	Iran, Islamic Revolution, Iran-Arab Relations, Arab Spring.

KISALTMALAR

A.g.e.:	Adı geçen eser
A.g.m.:	Adı Geçen Makale
ABD:	Amerika Birleşik Devletleri
BAE:	Birleşik Arap Emirlikleri
BM:	Birleşmiş Milletler
C.:	Cilt
ev.:	Çeviren
İİC:	İran İslam Cumhuriyeti
s.:	Sayfa
SAVAK:	Sazeman-e Ettelaat va Amniyat-e Keshvar (Milli İstihbarat ve Devlet Güvenlik Örgütü – İran)

ARAŞTIRMANIN KONUSU

1979 yılında İnan'da meydana gelen İslam Devrimi'nden sonra İnan'ın bölgede Arap ũlkelerine karşı takip etmiş olduğu politikada ũok bũyũk değişiklikler meydana gelmiştir. İnan İslam Devrimi'nden sonra tıpkı iĉ politika da olduğu gibi dış politikada da dini sŕyem kullanma stratejisini takip etmeye başladı. Devrimden sonra İnan kendini tũm Mũslũmanların haklarının tek savunucusu, koruyucusu olarak gŕrmũŐ ve Arap ũlkelerinde meydana gelen birĉok sorunu kendi sorunuymuŐ gibi gŕrerek farklı sŕylemler iĉine girmiştir. Arap ũlkeleri ile olan ilişkilerinde dini sũrekli bir araĉ olarak kullanan İnan bŕlgedeki birĉok Arap ũlkesinin ciddi direnci ile karŐılaŐmıŐtır. Her ne kadar bũyũk bir direnĉ ile karŐılaŐsa da İnan dış politikasında aynı politikaları izlemeye devam etmiştir.

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Bu ĉalıŐmanın amacı; 1979 İnan İslam Devrimi ve İslam Devrimi sonrasında İnan-Arap ilişkilerinin tũm boyutlarını bilimsel bulgu ve araştırmalar dâhilinde incelemek ve alan literatũrũne katkı sağlamaktır.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

ĉalıŐmanın hazırlanması sırasında İnan, İnan İslam Devrimi, Ortadoğu, Arap Baharı, Őiiilik, Yasemin Devrimi, dış politika, siyaset, demokratikleşme gibi konulara ait kitap, makale, rapor, tez, mevzuat ve internet kaynakları taranmıŐ, analiz edilmiş ve yorumlanmıŐtır. Bu noktadan hareketle ĉalıŐmamız tarama-inceleme yŕntemi kullanılarak tamamlanmıŐtır.

ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ / PROBLEM

ĉalıŐmanın hipotezi Őu Şekilde kurulmuştur: İnan İslam Devrimi'nden sonra İnan'ın dış politikada karar alma ve uygulama sũreĉlerinde dini kimlik, akım ve ideolojiler her zaman farklı ŕlĉũlerde de olsa etkisini gŕstermiŐtir. Bu sũreĉte İnan İslam Devrimi liderleri ve hâkim gũĉlerin dış politika tercihlerinde din faktŕrũnden asla ŕdũn vermemiŐlerdir.

KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER

Çalışmamız 1979 İran İslam Devrimi ve akabinde ortaya çıkan İran-Arap ilişkilerinin gelişim sürecini kapsamaktadır. Ortaya çıkan bu süreç içerisinde İran-Arap ilişkileri birçok faktörden etkilenmiş ve belli başlı değişim süreci yaşamıştır. İslam Devrimi sonrasında İran'ın dış politikasında Arap ilişkileriyle ilişkilerde tercih ettiği siyasi çizgi, tutum ve tavırların bir arada irdelenmesi tezin kapasitesini belirlemek bakımından zorlayıcı olmuştur.

1. BİRİNCİ BÖLÜM

İRAN İSLAM DEVRİMİ VE SONRASINDA İRAN'IN DURUMU

1.1. İran İslam Devrimi

1979 İran İslam Devrimi incelenirken; İran'daki Devrimci İslami hareketlerin fikir, eylem ve söylemleri üzerinde çok büyük etkisi olan ve dolayısıyla İran İslam Devrimi'nin ideolojik bir zemine oturmasında büyük katkısı olanlardan biri Ali Şeriatî'dir. Ali Şeriatî'ye göre; siyasi ve iktisadi sömürgeciliğe zemin hazırlayan Batı'nın kültürel sömürsü, Doğu'da da görülmüştür. Batı emperyalist egemenliğini meşrulaştırarak, “mantık gücü”nü kullanarak, “teknik yetenek, organizasyon ve yönetme ruhu” ile doğu kültürleri üzerinde hâkimiyet kurma çabası içinde olmuştur. “Batılı insanın üstünlüğü” varsayımı; Batılı kültür ve uygarlığın, tek kültür ve uygarlık olduğuna, geriye kalan kültürlerin ve medeniyetlerin bedevi ve tarihsel olduğuna dayanmaktadır. Bundan dolayı Batılı insanın en büyük misyonu yeryüzündeki tüm millet ve kavimler düzeyinde bu kültürü yayma, herkesi Batılı model ve standartlara (demokrasi) göre eğitmektir. Hristiyanlık ve sömürgecilik el ele vererek, dünyada Batı'ya benzeme ve asimilasyon hareketi özellikle Asya ve Afrika'da kendini göstermiş, bu bölgelerdeki milletleri ve kültürleri etkisi altına almıştır.¹

İran'ın jeopolitik konumu, tarihsel birikimi ve en önemlisi zengin petrolü, doğalgazı ve maden yatakları ile sömürgeci devletlerin dikkatini fazlasıyla üzerine çekmiş ve emperyalist devletlerin mücadele alanı haline gelmiştir. İran 1979 yılındaki İslam Devrimi'ne kadar geçen zaman diliminde sömürgeci devletlerin kısacasından kendini kurtaramamış ve İslam Devrimi gerçekleşinceye kadar da sömürgeci devletlerin ve emperyalist güçlerin sahip olmaya ya da kontrol etmeye çalıştığı bir ülke olmuştur. İran'a karşı emperyalist devletlerin bu sömürgeci tutumu, İran İslam Devrimi'nin gerçekleşmesinde temel aktör olarak karşımıza çıkarken, İslam Devrimi'nin halk tabanındaki kabul edilebilirliğini de pekiştirmiştir.

¹ Ali Şeriatî, *İran ve İslam (Baz Şinasiyi Huviyyeti İran-i İslami)*, Çev. Kenan Hamurcu, 1. Baskı, Ankara, Fecr Yayınları, 2012, s. 85-86.

1.1.1. İslam Devrimi Öncesinde Genel Olarak İran'ın Durumu

İran İslam Devrimi, emperyalist ülkelerin Ortadoğu coğrafyasında müktesep haklarının, uzantılarının ve işbirlikçilerinin düzenini koruma yolunda verilen garantilerin tamamının devrim yoluyla kaldırılabilmesine dair İran halkında bir umut vesilesi olmuştur. Emperyalist devletler ve sömürgeci güçlerin devrime karşı ilk tepkileri; İran'ın bu tutumuyla bölgeyi istikrarsızlaştırdığı, bölgede çatışmayı körüklediği, köktencilik faaliyetleri ile bütün Ortadoğu ve İslam coğrafyası üzerinde olumsuz etkilerin oluşabileceğini dile getirmekle kalmayıp böyle bir devrimin gerçekleşmesinin çok zor olduğunu ve İran'ı maceracı olmakla suçlamışlardır. “İran'a ve İran İslam Devrimi'ne bu bakışın arkasında; devrimin büyüüp gelişmesine göz yumulmasının, İslam ideolojisinin İran sınırlarının dışına taşmasına, diğer ülkelerde işbirlikçi yönetimleri yıkacak antiemperyalist yönetimlerin ortaya çıkmasına sebep olacağı görüşü olduğu ileri sürülmüştür.”²

1925-1979 yılları arasında 54 yıllık Şah döneminde İran; çoğu üçüncü dünya ülkesinden farklı olarak, petrol gelirleri sayesinde ekonomik büyümeye başlamış, Batı yanlısı modernleşme yönünde reformlar yapmış, ordusunu güçlendirmiş, rejim yanlısı bir nüfus ve kadro ortaya çıkarmıştır. 1979 İran İslam Devrimi, buna rağmen ve çok sayıda faktörün rol aldığı bir süreç olarak ortaya çıkmıştır. İç politikanın ve siyasal sistemin işleyişinden kaynaklanan nedenler, Şah'ın dış politikası ve bunun yol açtığı tepki ve rahatsızlık, İran'da devrim öncesinde toplumu harekete geçiren etmenlerden olmuştur.³ 1979 yılında İran'da meydana gelen devrimin hedefi, ideolojisi, süreci yönünden daha önce yaşanmış olan devrimlere benzememektedir. İslamiyet'in ortaya çıkışından beri, İslam ülkeleri içinde sırtını İslamiyet'e dayayıp, Batı kökenli bir ideolojiden etkilenmeden hem kendi yönetimine hem de emperyalizme karşı devrim, ilk defa İran'da yapılmış, benzeri bir hareket daha önce hiç yaşanmamıştır.⁴

İran İslam Devrimi'nin emperyalizme karşı yapılan bir devrim olduğuna yönelik bir algı var ise de devrimi emperyalizm ile de ilişkilendiren ve fazla gündeme gelmeyen bir boyutunun olduğu da belirtilmiştir. İran' da Şubat 1979'da devrim olmuş ve ocak ayında Şah ülkeden kaçmıştı. Keza Şah yönetimi ülkeyi yönetmede güçlük yaşıyordu ve

² Asaf Hüseyin, *İran'da Devrim ve Karşı Devrim*, 2.Baskı, İstanbul, Pınar Yayınları, 1989, s.16

³ Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, 5. Baskı, Bursa, MKM Yayıncılık, 2012, s. 431.

⁴ Cengiz Çandar, *Dünden Yarına İran*, 1. Baskı, İstanbul, Yalçın Yayınları, 1981, s. 9.

hızla ülkedeki kontrolü kaybetmeye başlamıştı. Şah yönetimi ülkede güç kaybederken yönetime karşı olan mollaların etkin olduğu siyasi İslamcılar ile Sovyet yanlısı Tudeh Partisi güç kazanmaktaydı. İran da daha fazla yönetimi elinde tutamayacağı ve İran'dan kaçacağı anlaşılan Şah'ın yerine, yönetimi Sovyet yanlısı Tudeh Partisi almaktansa siyasi İslamcıların önderliğini yapan ve uzun bir süre Fransa'da sürgünde yaşamış olan Humeyni'ye ülke yönetiminin teslim edilmesi gerektiği aksi bir durumun gerçekleşmesi halinde; Sovyetlerle kuzeyden komşu olan İran'ın Aralık 1979 da Afganistan işgali ile birlikte doğudan da Sovyetlerle komşu olacağı, kuzeyden ve doğudan çevrelenen bir İran'ın Sovyet kontrolüne gireceği, Sovyetlerin İran üzerinden Basra Körfezine ineceği ve Ortadoğu'daki enerji kaynaklarını ele geçireceği ve dolayısıyla bütün bir bölgenin Sovyet baskısı altına girebileceğine dikkat çekilmiştir.⁵

1.1.2. İran Devrimi'ne Giden Yolda Yaşanan Gelişmeler

ABD Başkanı Jimmy Carter o dönemde yayınladığı insan hakları politikası belgesinde İran ile ilgili olan bölümde, İran'ın insan haklarını ihlal ettiği yönünde ABD yönetiminde algı oluştuğu ayrıca Amerikan basınında İran da insan haklarına yönelik ihlallerin yaşandığına dair yazıların çıkması ve ABD yönetimi ile ters düşmek istemeyen Şah yönetiminin sınırlı bir liberalizasyona karar vermesine ve 1977 Şubat ayında genellikle milliyetçi ve solcu olan siyasi tutukluların serbest bırakılması muhalifleri cesaretlendirmiş, muhaliflerin daha da güçlenmesine sebep olmuş ve muhalefetin bu artan gücü sonucu devrimi kaçınılmaz bir hale getirmiştir.

Şahın liberalizasyon politikalarıyla kendi düşüncelerini ifade etme cesareti bulan aydınlar rejimin siyasi baskısı, anayasa ve insan hakları ihlalleri hakkında açık mektuplar yazmaya başladı. Muhalif yazarların düzenlediği siyasi içerikli şiir toplantıları, bahar ve yaz aylarında Özgürlük Hareketi, Milli Cephe, Tudeh, Halkın Fedaileri ve Halkın Mücahitleri'nin Şah'ın Diriliş Partisini kınadığı bildiri ve bültenler yayımlaması ve şiddet içermeyen protesto gösterileri takip etti.⁶ Üniversitelerin çoğu,

⁵ Osman Metin Öztürk, Güncel İran Çağrışımları, www.ascmer.org/sayfa.aspx?IcerikId=608 e.t: 01 Ocak 2014.

⁶ Haziran ve Ağustos aylarında Tahran gecekondualarında zorunlu tahliyelere direnen bir grubun güvenlik güçleriyle çatışması sonucu birkaç kişi ölmüş, şair ve yazarların Ekim ayında düzenledikleri kültür gecelerinin sonunda sansüre karşı gösterilere dönüşmesiyle yine göstericilerle güvenlik güçleri arasında çatışma çıkmış, son olarak Kasım ayında Humeyni'nin Irak'ta gizemli şekilde ölen oğlunun cenaze töreni de ufak çaplı çatışmalara sahne olmuştu. Ancak yine de göstericiler barışçı biçimde protestolarını sürdürdü.

öğrencilerin 1977 boyunca devam eden protestolarda yoğun şekilde yer alması nedeniyle aralık ayında kapatıldı. Ayrıca Tahran öğrencileri ve dükkân sahipleri Muharrem ayı dini toplantılarını hükümetin ekonomi politikalarına karşı gösterilere dönüştürdü.⁷

Şah yönetimine karşı yıl boyunca protesto gösterileri devam etti ve bu protesto eylemlerinde yakalananların mahkemelerde salıverilmesi ya da hafif cezaların verilmesi muhalefetin cesaretini artırmıştır. 1978 yılının başında Şah yönetimi yanlısı ve yarı resmi olan İttılaât gazetesinin Humeyni'yi ve din adamlarını kötüleyen başyazısı devrim yolunda olan muhalefetin yeni bir sürece girmesine sebep olmuştur. Ulema ve esnaf, Kum kentindeki medrese öğrencilerinin protestoları ile hareket ederek muhalif gruplara katılmıştır. Bunun yanında; şehirlerde, Kum kentinde yaşanan olaylarda ölenlerin anılması için, sokaklarda protesto eylemleri yapan kalabalıkların güvenlik güçleriyle çatışmaları ve çatışmalarda ölen insanların her geçen gün artması halkta da öfke ve şiddetin artmasına sebep oluyordu.

Kum kentinde yaşanan olaylarda ölenleri anmak için kırk gün aralıklarla düzenlenen üç büyük gösterinin birincisi on sekiz şubatta on iki şehirde gerçekleştirildi ve ilk kez gösterilerde “Şah’a ölüm” sloganı söylenen eylemlerde, Tebriz’de büyük çatışmalara ve yıkıcı hasarlara neden olmuştur. 28-30 Mart tarihlerinde gerçekleştirilen ikinci büyük gösteri yirmi beş farklı yerde gerçekleştirdi, bu gösterilerde ise Yezd ve Isfahan şehirlerinde büyük yıkımlar olmuş ve yaklaşık olarak 100 kişinin ölümü ile sonuçlanmıştır.⁸

İran da bu denli büyük gösteriler devam ederken ekonomik sıkıntılar daha da derinleşiyordu. Hükümet uygulamakta olduğu ekonomik politikalar, protesto gösterilerinin ekonomik talepleri de içermesi için uygun koşulları hazırlamıştı. 1978 yılının Ramazan ayına rastlayan Abadan’da Rex sinemasındaki yangında kadın ve çocukların olduğu ve dört yüz kişinin ölmesi ile sonuçlanan olayla ilgili halk SAVAK⁹’ı

⁷ John Foran, “The Iranian Revolution of 1977-1979: A Challenge for Social Theory”, A Century of Revolution, Social Movements In Iran, John Foran (ed.), Minneapolis, University of Minnesota Press, 1994, p.176.

⁸ Hareketin başarısızlığının bir tahlili için bkz. Misagh Parsa, “Mosque of Last Resort: State Reform and Social Conflict in the Early 1960s”, A Century of Revolution, Social Movements In Iran John Foran (Ed.), Minneapolis, University of Minnesota Press, 1994, p.151-156.

⁹ (Farsça: ساواک, veya اطلاعات سازمان و امنیت کشور *Sazeman-e Ettelaat va Amniyat-e Keshvar*, Milli İstihbarat ve Devlet Güvenlik Örgütü), İran’ın casus yetiştirmek ve istihbaratçı eğitmek amacıyla CIA yardımıyla kurulan ve 1957 ile 1979 yılları arasında faaliyet gösteren istihbarat teşkilatıdır.

ve rejimi suçlamış, protesto gösterilerinin şiddetli bir şekilde tekrar başlaması ile devrim, yeni bir evreye girmiştir.

Şah yönetimi, Cafer Şerif İmami'nin başbakan olarak atmasına ve siyasi alanda yapılacak reformların genişletilmesine izin vermiştir. Muhalefete yapılan baskılar devam ederken geniş tabanlı bir muhalif bloğunun oluşmasıyla milyonlarca insan sokaklara dökülmüş, sokak gösterileri kitlesel gösterilere dönüşünce Şah 8 Eylül'de sıkıyönetim ilan etmek zorunda kalmıştır. İran tarihine "Kara Cuma"¹⁰ olarak geçen o günde güvenlik güçlerinin göstericiler üzerine ateş etmesi sonucu yüzlerce kişi ölmüş çok büyük yıkımlar yaşanmıştı. Bu olaylarla birlikte muhalefetin yatıştırılma ihtimali ortadan kalkmış ve muhalefet tabanına işçi ve maaşlı çalışanlarında katıldığı geniş bir toplumsal muhalefet oluşmuştur.¹¹

Eylül ayının başlarından itibaren petrol sanayisinde başlayan grevler giderek yayılarak her alanda kendini göstermeye başlamıştır. Siyasi ve ekonomik taleplerle başlatılan grevler, diğer sanayi alanlarına, resmi dairelere, postanelere, demiryollarına, hastane ve gazetelere yayılarak neredeyse ülkedeki bütün alanlara yayılmaya başlamıştır. Grevlerdeki ortak talepler, daha fazla özgürlük ve hanedanın yıkılmasını isteyecek kadar siyasileşmiştir. Grev; solcu, liberal ve dinci grupların içinde bulunduğu geniş tabanlı muhalefeti cesaretlendirmesi ve hükümetin önerdiği ücret anlaşmalarının kabul edilmesini engellemesiyle, İslam Devrimi'nin son günlerine kadar devam eden grevler gittikçe daha da yaygınlaşmış ve ülke ekonomisini felce uğratmıştır. Kasım ayında ülke genelinde üniversiteler kapatılmış ve Şah başında General Gulam Rıza Azhari'nin olduğu bir askerî hükümeti göreve getirdiği sıralarda Irak'tan devrime yönelik yaptığı çağrılarını ve uzlaşma taleplerini dikkate almayan Hümeyni Nihzet'i Azadi (özellikle İbrahim Yezdi ve Sadık Kutbzade'nin planlarıyla Paris'e gitmiştir.) daha özgür bir ülkeden propaganda girişimlerini genişletmek için Irak'tan ayrılarak Fransa'ya gitme kararı almıştır. 11 Aralık'ta Aşura¹² için toplanan göstericiler,

¹⁰ 8 Eylül 1978 tarihinde devrimcilerin şaha yönelik gerçekleştirdikleri, tarihe "Kanlı Cuma" olarak geçen eylem olmuştu. Eylem şaha bağlı kuvvetler tarafından şiddet yoluyla bastırılmıştı. Eylemlerde yüzlerde gösterici hayatını kaybetmişti. Buna karşın Kanlı Cuma, İran'da şaha karşı yürütülen eylemlerin güçlenmesine zemin hazırlamıştı. Bkz: Murat Başarır, Mehmet Ozan Gülada, "İran İslam Devrimi'nde Dinsel Söylemlerin Propaganda Amaçlı Kullanılan Posterlere Yansıması", *Selçuk İletişim*, Yıl 2019, Cilt 12, Sayı 2 (cc.736-762).

¹¹ Moghadam, "One Revolution ...", s.80.

¹² Şiî inancında Aşûre Günü'ne, diğer İslam mezheplerinin atfettiği önemin dışında bir önem verilir. İnanca göre Şiîlik'te önemli bir figür olan İslam peygamberi Muhammed'in torunu İmam Hüseyin Kerbelâ'da muharrem ayının onuncu gününde şehit edilmiştir. Muharrem ve Safer aylarını

Humeyni'nin İran'a dönmesini, emperyalist ve sömürgeci güçlerin ülkeyi terk etmesini, Şah yönetiminin ülkeyi terk etmesini istemiştir. Şah, sosyal adaletin kurulması çağrısında bulunan muhalif grupları yatıştırmak için Milli Cephe üyelerinden Şahpur Bahtiyar'ı hükümet kurması için ikna etmiştir. 30 Aralık'ta hükümeti kuran Bahtiyar'ın ülkenin her tarafında devam eden genel grev ve gösterilerle baş etmesi imkânsızdı. Şah sonunda Bahtiyar'ın ısrarıyla 16 Ocak 1979'da "tatil" için ülkeyi terk edeceğini açıklayarak 16 Ocak'ta İran'dan ayrılmıştır. Bahtiyar muhalif grupların bazı taleplerini yerine getirerek SAVAK'ı dağıtmış, siyasi tutukluları serbest bırakmış, İsrail ve Güney Afrika'ya petrol satışını durdurmuş ve askerî harcamalarda büyük kesintiler yapılacağını duyurmuştur. Buna rağmen protesto ve grevler devam etmiştir. Göstericiler Humeyni'nin ülkeye dönmesi için baskılarını daha da şiddetlendirmiştir. 1 Şubat'ta Fransa'dan İran'a dönen Humeyni 5 Şubat'ta Özgürlük Hareketi lideri olan Mehdi Bazargan'ı "gerçek başbakan" ilan etmiş, geçici hükümeti kurarak, "ikili yönetim" dönemini başlatmıştır. Bundan sonra Şah'tan yönetiminden geriye kalan ordu ve Şahın Amerikalı danışmanlarıyla müzakereler başlatılmıştır.¹³

9 Şubat 1979 tarihinde devrim yanlısı Hava Harp Okulu öğrenci ve teknisyenlerinin Saray Muhafızlarıyla çatıştığı haberinin yayılmasıyla; başta Halkın Fedaileri ve Halkın Mücahitleri gibi gerilla örgütleri ile Tudeh gibi yer altında faaliyet gösteren siyasi grupların silah kuşanıp, Hava Harp Okulu öğrenci ve teknisyenlerinin desteğine gitmesi ve yenilmez denilen Saray Muhafızları ile çatışması ülke geneline yayılmıştır. Tahran'daki hapisane, polis karakolları, cephane ve askerî üsleri ele geçirilmiştir. Bu çatışmalar sonucunda iki gün içinde Şah dönemine ait her şey yıkılmış ve ülkedeki iktidar tamamıyla ele geçirilmiştir.

1.1.3. İran'da Dinin Devrime Etkisi

Şia (Şiilik) inancı; Sünnilik inancından ayrılarak İslam dininde bir mezhep olarak ortaya çıkmıştır. Şii inancına göre; Hz. Muhammed'in vefatından sonra İslam devletinin liderliğini Hz. Peygamberin ailesinden olanların (Ehlibeyt'ten olan Hz. Ali ve çocukları

matem ayları olarak kabul ederler. İki ay boyunca düğün ve benzeri eğlenceler yapılmaz, mâtem günlerinde taziye meclisleri düzenlenerek mersiyeler okunur, ihsan yemekleri verilir. Bazıları için her ayın onuncu günü Aşuradır; kelime Muharrem ayında işlenen Hüseyin cinayetinden sonra tutulan geleneksel yasın diğer adı olarak yerleşmiştir.

¹³ Foran, a.g.m., s.178.

olan Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin) hakkıdır. Bundan dolayı İslam devletinin lideri olan halifenin seçimle değil de kan bağıyla seçilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Hz. Ali'nin ve ondan sonra da soyundan gelenlerin Müslümanların imamı/halifesi seçilmesi gerektiğine inananların oluşturduğu bir inanç grubu ortaya çıkmıştır.¹⁴ Şii inancı, İran'da yaygındır.¹⁵ 1500 yılında İran'da Safevilerin iktidara gelmesi ile Şiilik mezhebi resmi din olarak kabul edilmiş ve zamanla İran'da hâkim inanç olarak güçlenmiştir. Şiilik inancı zamanla gelişerek kendi içerisinde de çeşitli kollara ayrılmıştır. Bunlar Yedi İmamcı ve Oniki İmamcılar olmak üzere genelde Şiiliğin bu iki kolu etrafında toplanmıştır. Yedi İmamcılar (İsmaililer) Hz. Ali'den sonra yedinci imam olarak kabul edilen İsmail'in yolundan gidenlerdir. Yedi İmamcılar (İsmaililer)'e göre, 769 yılında kaybolduğuna inanılan İmam İsmail'i ilahi bir figür olarak görmekteler. Onlara göre İmam İsmail'in Allah'ın bütün vasıflarına sahiptir. Oniki İmamcılar ise, Hz. Ali'den sonra on ikinci İmam olan Muhammed el- Muntazir'nin yolunu izlerler.¹⁶ Şia inancının bu temel karakteristiği imamet anlayışını ortaya koymakla birlikte diğer İslam mezheplerinden ayrılmaktadır. İmamiye, diğer adıyla Caferiyye, ya da İsnâaşeriyye'dir.¹⁷ Şia inancına göre imamet Allah tarafından verilen bir makamdır. Allah, Hz Muhammed'i diğer kullarında olmayan bilgisi ile onların arasından peygamber seçmiş ve Hazreti Peygambere de, Hz. Ali'nin imametini, ümmetine bildirmesini kendisinden sonra onun imam olduğunu tebliğ buyurmasını emretmiştir.¹⁸ İran'da ki İslam Devrimi böyle bir inanç zemini üzerine inşa edilmiş ve devrimin lideri Humeyni İslam'ı korumakla görevli olduğunu, devrimin diğer ülkeler için de gerekli olduğunu öne sürmüştür.

İran Devrimi, ilahi veya doğaüstü bir olayın sonucu değildir. İran'da yıllarca devam eden sosyal ve toplumsal olayların İran halkı üzerinde oluşturduğu psikolojik baskıların yansımasıyla oluşan sosyal bir patlamadır. İran'ın İslamiyet sonrasındaki tarihi, İmamet ve Şiilik inancıyla yüzyıllar boyunca devam etmiş ancak 1925 de Pehlevi hanedanlığı ile beraber laik sistem İran'ın geleneksel kültür ve inancıyla ters düşmeye

¹⁴ Selin Çağlayan, Şii Düşüncesinde İslamcılık: İRAN Mehdiyi Beklerken, 1. Baskı, İstanbul, Cinius Yayınları, 2012, s. 29.

¹⁵ Enes Türkoğlu, Hasan Sabbah Alamut Kalesi ve Cennet Fedailer, 1.Baskı, Ankara, Tutku Yayınevi, 2013, s. 16.

¹⁶ Çağlayan, a.g.e., s. 31.

¹⁷ Hasan Onat, Emeviler Devri Şii Hareketleri Ve Günümüz Şiiliği, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, s. 178.

¹⁸ Kaşif'ül Gıta, Ca'feri Mezhebi ve Esasları, Çev. Abdülbaki Gölpınarlı, Üçüncü Baskı, İstanbul, Zaman Yayınları, 1979, s. 50.

başlayınca ortaya çıkan kimlik krizi ekonomik ve sosyal olaylarla birleşerek devrimle sonuçlanmıştır.¹⁹ İran Devrimi ile öne çıkan Humeyni; Güney Arabistan, eski Fars ve eski Arami kültüründe mevcut olan “insan-üstü lider”, “ilahi kral” gibi kültlerin, “İmam-Masum”, “Mehdi-i Muntazar”, “12 İmam”, “Ayetullah”, “Velayet-i Fakih” gibi kavramlarla tanımlanmıştır.²⁰ Humeyni, Velayet-i Fakih Kuramını (Kurumunu) 1960’lı yıllarda Irak’ın Ncef kentinde din derslerinde ortaya koymuştur. Bu kurama göre, “Gaib İmam Muhammed, İslam toplumlarının yönetilmesi görevinin müctehitlere verildiği görüşünü savunmuştur. Din adamları, peygamberin mirasçısı oldukları için, İslam toplumlarını yönetme hakkının da onların olduğunu savunmuştur. Peygamberler ve İmamlara özgü olan “velayet”in (velayet-i mutlaka-i fakih), fakihler için de geçerli olduğu kabul edilmiştir. Humeyni; “Velayet-i Fakih” isimli eseri ile din adamlarının ve İslam dininin siyasi iktidara gelmesini savunmuştur.²¹ Humeyni; 1970’li yıllarda, “Velayet-i Fakih” kuramını geliştirmiş; “Hükümet-i İslami” teorisi ile İslam devletinin kurulması fikrini işlemiştir. Humeyni’nin bu teorisi, Şii siyasal anlayışı içinde, din adamlarının siyasetten ve devlet yönetiminden uzak durması gerektiği görüşünün aksine, din adamlarının siyasete ve devlete belirli kurallar çerçevesinde müdahale etmeleri gerektiğini savunmuştur. Humeyni bu görüşü ile tüm Müslümanların tehlikede olduğunu, İslam dininin tehlikede olduğunu, İslam kurallarının uygulanabilmesi için İslami bir düzenin mevcut olması gerektiğini savunmuştur.²²

1970’lerin başlarında İran’da din adamları ekonomik yönden devlete bağımlı hale gelmişti, hükümetin yanlış politikalarına ses çıkaramayan, ekonomik durumlarındaki olumsuz gelişmeler ve artan sekülerleşmeye rağmen din adamları sesini çıkaramamış, din adamları yeni koşullara uyum sağlamış ve apolitikleşmişlerdi.²³ Ulemadan üst kademedeki olanlar yönetimle ılımlı bir çizgideydiler, İslami bir sistemin uygulanmasından ziyade 1906 anayasasının doğru uygulanması taraftarı idiler.²⁴ Üst düzey ulema içerisinde, Humeyni dışında sadece “Kızıl Ayetullah” olarak tanınan Ayetullah Talegani diğer din adamlarına nispeten daha radikal bir duruş ortaya koyarak

¹⁹ Taha Akyol, *Haricilik ve Şia İslam’da Devrimciliğin Sosyolojik Kaynakları*, İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı, 1988, s. 220.

²⁰ Akyol, *Haricilik ve Şia İslam’da Devrimciliğin Sosyolojik Kaynakları*, s. 192.

²¹ Bülent Keneş, *İran Siyasetinin İç Yüzü*, 1. Baskı, İstanbul, Timaş Yayınları, 2013, s. 172.

²² Keneş, *İran Siyasetinin İç Yüzü*, s. 40.

²³ Parsa, *Devlet ...*, s.200.

²⁴ 1906 anayasası serbest seçim, meclise karşı sorumlu bir hükümet, zayıf bir Şah ve İslam hukukuyla uyumlayan yasa ve kararları veto hakkına sahip müctehidler komitesini içeriyordu.

toplumun her kesiminden saygı uyandırmış ve İslam Devrimi sürecinde önemli bir role sahip olmuş.²⁵ Humeyni yanlısı ve rejime muhalefet eden din adamları azınlıkta olan küçük bir gruptu. Devrim sürecinde Humeyni'nin Şah'a karşı uzlaşılmaz tavrı ve anti-emperyalist tutumu Humeyni'nin saygınlığını arttırmış ve Humeyni'n görüşlerine olan ilgi gittikçe artmıştır. Ayrıca Humeyni kendisi tasarladığı İslami yönetim düzenini Devrim sürecinde çok fazla dile getirmemiş. Dolayısıyla Humeyni'ye verilen destek onun ideolojisinden ziyade Humeyni'nin yönetime karşı olan uzlaşılmaz tutumu olmuştur.

1.1.3.1. Humeyni ve Fundamentalist İslamcı Hareket

II. Dünya savaşı sonrasında İran'da Şah Muhammed Rıza yönetimine ve uygulamalarına karşı dini ve siyasi tartışmanın öncüsü Ayetullah Ruhullah Musavi Humeyni olmuştur. Humeyni 1950'li yıllardan itibaren medreselerde yönetime karşı olan görüşleri ile İran'da ön plana çıkmıştır. 1961 yılında dini lider Borujerdi'nin ölümüyle ayetullahlar arasında ki güç mücadelesinde Şah yönetimine karşı olan sert eleştirileri ile ön plana çıkmıştır. Ekim 1962'de Şah, şehir meclislerine seçilenlerin yemin koşulunu ortadan kaldırmış ve bu yeminle ilgili olarak "Kur'an-ı Kerim" yerine "kutsal kitap" ifadesini kullanan ve kadınlara oy hakkı tanınan yeni yasada Humeyni ağır bir şekilde eleştirilmiştir. Humeyni bu yasayla İslam düşmanları Siyonist ve emperyalist ajanlar olarak nitelediği Bahaîlere yönetimin teslim edilmesinin ilk adımı olarak görüyordu. Toplumun temel dinamiklerinden olan aile yaşamının yıkılması ve fahişeliğin yaygın hale gelmesi için bir manevra olarak görüyordu.²⁶

Humeyni 1960-1963 yılları arasında yönetime karşı ortaya çıkan muhalefet hareketlerinde yer alarak, 1963 yılındaki protestolar sırasında ABD ve yönetime karşı yönelttiği sert eleştirilerinden dolayı sürgün edilmiştir. Humeyni önce Türkiye'ye gelmiş ardından da Irak'ın Necef kentine yerleşmiş, sürgünde de muhalefete devam etmiştir. Bu arada İslam ve devlet ile ilgili yorumlarını, fikirlerini geliştirerek sistemli

²⁵ Daha önce Musaddık ve Milli Cepheyi desteklemiş olan Ayetullah Talegani yoksulları ve işçi sınıfını savunmuş ve ülkenin din adamları tarafından değil halk demokrasisi ve halk konseyleri tarafından yönetilmesini savunmuştu. Bu görüşleriyle soldan bile büyük saygı görüyordu.

²⁶ Arjomand, a.g.e., s.85

bir şekilde bu düşünceleri yayılmaktaydı. Bu görüşleri Velayet-i Fakih: Hükümet-i İslami (Hukukçunun Himayesi: İslam Devleti) adıyla isimsiz olarak yayımlanmıştır.²⁷

Humeyni'nin geliştirdiği bu kurama göre devleti yönetme yetkisi fıkıh alanında uzmanlaşmış fakihlere aitti. Bu görüşün sebebi ise on ikinci imamın kaybolmasından sonra onun yardımcıları olan fakihlerin şeriatın bekçileri olarak görüldüğü ve bundan dolayı toplumu yönetme yetkisinin bunlara ait olduğu görüşüydü. Daha önce bahsedildiği gibi Humeyni bu görüşleri ile geleneksel din anlayışından kopmuş, Şii inancına yeni bir yorum getirmiş ve monarşik sistemin çok tanrılı çağlardan kalma pagan bir sistem olduğunu savunmuştur. O, İslam'ın gerçekleri ile bağdaşmadığını, Emeviler'in halifeliği kurarak Roma ve Sasani geleneklerini sürdürdüklerini, İmam Hüseyin'in babadan oğula geçen bu sisteme isyan ederek insanları bu monarşik sistemden kurtarmaya çalıştığını vurgulayarak bütün Müslümanlarında bu tür babadan oğula geçen sistemlere karşı çıkması gerektiğini ve bu durumun Müslümanlar için kutsal bir vazife olduğunu dile getirmiştir. Şii din adamları İslam dünyasında yaklaşık 1200 yıldır süren monarşiyi ya cazip görmüşler ya da en azından monarkların şerrinden korunmak için ve daha kötü felaketlerin önüne geçmek için bu durumu kabullenmişlerdi. Ancak Humeyni bu duruma karşı çıkmış ve monarşinin tamamen ortadan kaldırılması gerektiğini savunuyordu.²⁸

Ancak Humeyni velayet-i fakih kavramını yaptığı konuşmalarda çok fazla dile getirmiyordu. Yönetimi siyasal, ekonomik ve sosyal sorunların çözümünde yetersiz olduğunu dile getiriyor eleştirilerini bu bakış açısı üzerinden temellendiriyordu. Humeyni'nin eleştirdiği temel konular ise şunlardı; Şah'ın ABD ile yakın ilişkileri, milletin ahlakını bozan emperyalist kültürün hâkimiyeti karşısında yönetimin eylemsizliği ve yönetimin bu tür faaliyetleri desteklemesi, ekonomik sıkıntılar, gelir adaletsizliği, Şah yönetimin giderek otoriterleşmesi, halkın üzerinde ve özellikle muhalif gruplar üzerindeki baskıları Humeyni'nin başlıca eleştirdiği konulardı.²⁹ Humeyni Irak'ın Necef kentinden yaptığı açıklamalarla yönetimi âdeta eleştiri topuna tutuyor, açıklamalarında Pehlevi yönetiminin Müslüman dünyasına karşı İsrail'i desteklediğini, ABD ve batı ülkeleri ile ittifak yaptığını, emperyal devletlerle yapılan antlaşmalarla Batı vebasını İran'a bulaştırdığını, devletin kaynaklarını israf ettiğini, kaynakları orduya

²⁷ Abrahamian, Modern., s.191

²⁸ Abrahamian, Modern..., s.191-192.

²⁹ Arjomand, a.g.e., s.86.

harcadığını, ülkede tarımı ihmal ederek ülkeyi ihracatçıların çöplüğüne çevirdiğini vurguluyordu. Humeyni, eğitim, sağlık, elektrik ve su olmak üzere köylere temel hizmetlerin götürülmediğini, düşük gelirlilere konut yardımı yapılmamasından dolayı kentlerde gecekondulaşmanın arttığı, Çarşı esnafını yabancılardan ve sarayla bağlantılı girişimcilerin insafına terk edilerek esnafın iflasına neden olduğu, suç oranlarının arttığı, alkol, fuhuş ve uyuşturucu ile mücadele etmeyerek kentlerin sorunlarının arttığını dile getiriyordu.³⁰ Humeyni suçlamaları dile getirirken kullandığı dil modern söylem ile geleneksel söylemi benzersiz bir şekilde birleştirerek laik ve sol jargonda kullanılan kavramlara İslami anlamlar yükleyerek dile getiriyordu.³¹ Örneğin, sol söylemin kullandığı ezen ve ezilenleri kavramları, Humeyni'nin konuşmalarında “müstekbirin” ve “müstezefin”e dönüşüyordu.

Humeyni'nin görüşleri ile İslam'a ve Şiiliğe getirdiği yeni yorumları önceleri İran'daki üst düzey ulema tarafından kabul görmemiş Humeyni'nin bu görüşleri daha çok alt tabaka din adamları ve çarşı esnafı tarafından kabul görmeye başlamıştır. Çoğu Humeyni'nin eski öğrencileri olan ve Şaha karşı 1963 yılındaki protestolarının ardından siyasal faaliyetlerini eğitimlerine tercih eden genç “Mollalar” ve bazı Ayetullahlarda çok etkin ancak dogmatik aşırı sol gruplarda bulamadıkları siyasal radikalizm ile dinsel inancın sentezini Humeyni'nin görüşlerinde buluyordu.³² Ayrıca Humeyni'nin anti-empyralist söylemleri ve eleştirileri seküler aydınlar, solcular ve işçileri üzerinde tesir ederken, dinî üslubu ile de ezilenler olarak nitelediği marjinal kentli ve kırsal halkı kendine çekiyordu³³.

1977 yılında protesto eylemleri başladığında rejim karşıtları ve Humeyni yanlıları azınlıkta idi. Humeyni bir yandan yaşanan olaylar karşısında sessiz kalan din adamlarını eleştirirken, bir yandan da kendi taraftarlarını ve rejim muhaliflerini harekete geçmeye davet ediyordu. Humeyni yanlısı olan grupların sayısı ve hareket gücü az olduğu için 1975 yılındaki öğrenci isyanı başarısızlıkla sonuçlanmış.³⁴ Fundamentalist İslamcılar 1977 sonunda hareketlenmeye başladılar.

³⁰ Abrahamian, Modern..., s.193

³¹ Humeyni'nin siyasi söylemi için bkz. Nazih Ayubi, *Arap Dünyasında Din ve Siyaset*, İstanbul, Cep Kitapları, 1993, s.163-173

³² Olivier Roy, *Siyasal İslamın İflası*, İstanbul, Metis Yayınları, 1995, s.227.

³³ Olivier Roy, *Siyasal İslamın İflası*, s.227.

³⁴ Parsa, *Devlet ...*, s.204-205.

1978 başlarında İran'da Humeyni'yi ve din adamlarını karalayan bir makalenin yayımlanmasından sonra muhalefet sürecinde yeni bir aşamaya geçilmiş, bu durum karşısında hem Humeyni yanlıları ve din öğrencileri harekete geçti, hem de rejim saldırısıyla Humeyni'nin itibarının arttığı ve muhalefet hareketinde kontrolün seküler gruplardan dinî gruplara geçmesine neden olmuştur. Şah'ın liberalleşme vaat etmesi ve Şerif İmami'yi başbakan atamasından sonra hükümetin baskılarını azaltması ve din adamlarına bazı tavizler vermesi sonrasında Humeyni taraftarları büyük güç kazandı. Humeyni yanlıları şehir şehir dolaşıp çarşı, esnaf, öğrenci, bütün halkı şah yönetiminin politikalarına karşı eleştiriyor ve halkın büyük bir kesimini yönetime karşı harekete geçirmeye yönelik faaliyetlerde bulunuyordu.³⁵

4 Eylül'de Milli Cephenin organize ettiği Humeyni yanlısı göstericilerle birlikte yapılan gösterilerde Tahran merkezine doğru yürüyüş yapılmış, gösterilerde doğrudan Şah hedef alınmış ve çatışmalar tırmanmıştır. Bu gösteriler sırasında Humeyni yanlıları inisiyatifi ele almış ve 7 Eylül'deki gösterilerde Şah'a karşı radikal sloganlar atılmaya başlamış ve bu gösteri devrim sürecinde yeni bir evreye girilmesine, savunma amaçlı protestoların artık Şah'a ve yönetimine karşı bir saldırıya dönüştüğü bir aşamaya geçilmiştir.³⁶

Humeyni yanlılarının Etkileri artmakla birlikte, Humeyni'nin sürgünde olmasından dolayı olaylara önderlik edecek bir lidere ihtiyaç duyulmuş ve Humeyni Ayetullah Talegani ve Muntazeri'den harekete önderlik etmelerini istemiş.³⁷ Devrimin bundan sonraki sürecinde fundamentalist İslamcılar muhalefette önemli bir yer tutmaya başlamıştır.

Devrim sürecinin sonlarına doğru, Humeyni yanlısı din adamları, Özgürlük Hareketi liderleri, çarşı esnafı, üniversite öğretim üyeleri ve avukatlardan oluşan İslamcı güçler, rejime karşı yapılacak olan bütün kitlesel eylemleri koordine için iki yüz kişilik bir konsey kurdu. Bu konsey on gruba talimat veriyordu.³⁸ 11 Şubat 1979 tarihinde İslam Devrimi'nin gerçekleşmesi ve Humeyni'nin İran'a dönmesiyle hareketin liderliği fundamentalist İslamcılara geçti. Şah yönetimine karşı yaptığı bu mücadelede çok şey kaybeden Humeyni Şah'a karşı uzlaşmaz tavrı İran halkına sosyal ve siyasi özgürlük

³⁵ Parsa, Social ..., s.205

³⁶ Parsa, Social ..., s.212

³⁷ Parsa, Devlet ..., s.206-207

³⁸ Parsa, Social ..., s.213.

söylemleri ve emperyalistlere karşı mücadele sözü onu devrimin en önemli lideri düzeyine yükseltmiştir.³⁹

1.1.4. Liberal Hareket

1.1.4.1. Seküler Milliyetçi Liberaller: Milli Cephe

1950'li yılların başında petrolün millileştirilmesi hedefleri doğrultusunda Muhammed Musaddık liderliğindeki Milli Cephe Partisi, 1953'deki darbe sonrasında kapatılmış ve 1960-1970'lerdeki baskı dönemleri boyunca yasa dışı ilan edilmiş. 1960 yılında ki liberalizasyon döneminde Musaddık taraftarları tarafından Milli Cephe Partisi tekrardan kurulmuş ancak 1963 yılında yaşanan olaylar nedeniyle tekrar dağıtılmıştı. Bundan sonra 1977 yılına kadar Milli Cephe faaliyet gösterememiş. 12 Haziran 1977'de Şah yönetiminin baskıları azaltması üzerine Milli Cephe yeniden kurulmuştur.⁴⁰ Milli Cephe resmi organları, ağırları ve disiplinli bir parti olmaktan ziyade toplumsal muhalefetin bir kısmının bir araya gelerek, İran milli kaynaklarının sömürülmesine karşı çıkan ve milliyetçi bir söylemle Şah yönetimine muhalif olarak ortaya çıkmış siyasi bir harekettir. Milli Cephe'nin bünyesinde, siyasi partiler, işçi sendikaları ve sivil toplum kuruluşları bulunuyordu.⁴¹ 1963 yılında kurulan İkinci Milli Cephe; İran Partisi, Milli Parti, Sosyalistler Cemiyeti (Society of Socialists) ve Bazargan'ın Özgürlük Hareketi olmak üzere dört siyasi gruptan oluşuyordu. 1977'deki Üçüncü Milli Cephe ise İran Partisi, İran Halk Partisi ve Sosyalistler Cemiyeti tarafından kurulmuştur.⁴²

1950'li yıllardan 1977 yılına dek birçok liderini kaybeden Milli Cephe hareketi; 12 Haziran 1977 yılında kurulduğunda temel politikalarında önemli bir değişiklik olmamıştır. Ekonomik bağımlılık, ülke kaynaklarına yönelik emperyalist sömürü ve yabancı kültür egemenliğinden şikâyet eden Milli Cephe'nin talepleri, emperyalizmin tümünden ülkeden silinmesi, kişisel ve toplumsal özgürlükler ve bağımsız dış politikaydı. Milli Cephe devrimin son aşamasına kadar monarşinin kaldırılmasına yönelik herhangi bir faaliyeti olmamış, ülkenin bağımsızlığından toplum ve kişiler üzerindeki baskıların

³⁹ Parsa, Social ..., s.219.

⁴⁰ Parsa, Social ..., s.172; Abrahamian, Iran ..., s.504

⁴¹ Fakhreddin Azimi, "The Reconciliation of Politics and Ethics, Nationalism and Democracy: An Overview of the Political Career of Dr. Muhammad Musaddiq", Musaddiq, Iranian Nationalism and Oil, James A. Bill, WM Roger Louis (eds.), Tauris&Co.Ltd., London, 1988, s.53-54; Sussan Siavoshi, "The Oil Nationalization Movement, 1949-1953", A Century ..., Foran (ed.), s.125-127.

⁴² Parsa, Social ..., s.172.

kaldırılması hedeflenmiştir.⁴³ Seküler milliyetçi liberal olarak bilinen Milli Cephe, öncelikle Tahran'da Çarşı ve özel sektörün Batılılaşmış orta sınıf olarak nitelenen⁴⁴ bir kısmından destek bulmuştu. Bu sınıfın çoğu hükümet politikaları yüzünden zarar görmüş orta sınıf sermaye sahipleri olan Tüccar, Esnaf ve Zanaatkârlar Topluluğu (Society of Merchants, Guilds, Artisans – SMGA) Milli Cephe yöneticileri tarafından yönlendiriliyordu. Ayrıca küçük gruplar halinde olmak üzere öğrenciler, beyaz yakalılar ve profesyoneller, öğretmenler ile küçük bir grup subay arasında da destek bulmuştu.⁴⁵ Buna karşılık, kapitalist sınıfla bağlantılı olan ve bu sınıfın çıkarlarını gözetken kesim arasında da Milli Cephe hareketi destek görmüyordu. Milli Cephe hareketi İslam Devrimi sürecinde özellikle sürecin başlamasında etkili oldu Rejime karşı yapılan muhalefetin açık mektuplarla dile getirilmeye başladığı 1977'de Milli Cephenin lider kadrosu tarafından kaleme alınan Kerim Sencabi, Şahpur Bahtiyar ve Daryuş Foruhar gibi liderlerin de imzasını taşıyan bir mektupta, reformların başarısızlığı ve özellikle insan hakları ihlalleri eleştiriliyor, enflasyon ve petrolün israf edilmesine karşı çıkılıyor, anayasanın yerine getirilmesi, siyasi mahkûmların serbest bırakılması, basın özgürlüğü ve serbest seçim talep ediliyordu.⁴⁶

Milli Cephe hareketi 1950'lerdeki büyük toplumsal desteğe ve toplumsal muhalefeti kitleler halinde harekete geçirecek bir örgütlenmeye ve kitleleri harekete geçirecek iletişim araçlarına ve imkânlarına sahip değildi. Bu durumda Üçüncü Milli Cephe hareketinin İslam Devrimi sürecinde ilerleyen aşamalarda diğer muhalif gruplarla ve özellikle halk üzerinde büyük bir etkiye sahip olan ulema ile işbirliği yapmak zorunda kalmıştır.⁴⁷ 1978'de ulema tarafından düzenlenen yas törenlerine Milli Cephe katılmıştı. 4 Eylül'de Milli Cephe taraftarlarından olan çarşı esnafının organize ettiği bir dini toplantı sonrası olaylar kontrolden çıkmış ve dini toplantı sonrası kalabalık gruplar Tahran Merkezine doğru "Şah'a ölüm" sloganları atarak monarşik sistemin yıkılması çağrısında bulunuyordu.⁴⁸

Milli Cephe liderleri Şaha karşı muhalefet eden hareketlerin gücünün arttığını fark etmesi ve 4 Kasım'da Tahran Üniversitesinde yaşanan olaylarda altmış beş

⁴³ Parsa, *Social ...*, s.172-173

⁴⁴ Val Moghadam, "Islamic Populism, Class and Gender in Postrevolutionary Iran", *A Century ...*, Foran (ed.), s.199.

⁴⁵ Parsa, *Social ...*, s.173.

⁴⁶ Keddie, *Modern ...*, s.216.

⁴⁷ Parsa, *Social ...*, s.174.

⁴⁸ Parsa, *Social ...*, s.174.

öğrencinin öldürüldüğü olaylara tepki göstermek için devrimci bir duruş benimsemiştir. Bu değişiklikte Sencabi'nin Paris'e giderek Humeyni'yle görüşmesinin ve Humeyni'nin baskısının da etkisi vardı. Görüşmede Sencabi, Şah rejiminin İslami hukuku ihlal ettiği için yasal temeli olmadığını, milliyetçi İslami hareketin monarşi devam ettiği sürece hiçbir hükümetle uzlaşmayacağını, hükümetin demokratik olması ve İslami kurallara dayanması gerektiğini belirten bir bildiri yayınlamıştır. Bu bildiri Humeyni ile aşikâr bir ittifakın yapıldığı belliydi.⁴⁹ Bildirinin yayınlanmasından sonra Secabi tutuklanarak hapse konuldu, serbest bırakıldıktan sonra Şah tarafından kendisine başbakanlık teklif edilmiş, ancak Secabi bu teklifi reddetmişti. Milli Cephenin bir diğer lideri olan Bahtiyar'ın ise teklifi kabul etmesi, monarşinin yıkılmasını isteyen Milli Cephenin imajına zara vermektedir, bundan dolayı Bahtiyar Milli cepheden atılmıştır.

İslam Devrimi sonrasında diğer siyasi gruplar gibi özgürlük ortamından yararlanan Milli Cephe, devrim sürecinde Humeyni'yle yaptığı iş birliğinin sonucu olarak kurulan geçici hükümette yer alırken, sol eğilimli ve genç Cephe üyeleri Hidayetullah Metin-Defteri liderliğinde Cephe'den ayrılarak Mart 1979'da Milli Demokratik Cephe (MDC)'yi kurmuştur.⁵⁰ Sol gruplarla birlikte MDC, geçici hükümete karşı çıkmaktaydı. İslam Cumhuriyeti'nin kurulmasına ilişkin yapılan halk oylamasını ve ardından Uzmanlar Konseyi seçimlerini boykot eden MDC, hazırlanan anayasaya da karşı çıkarken, etnik hareketlere destek vermektedir. Bu nedenle Hizbullah ve Devrim Muhafızları'nın saldırılarına maruz kalarak, birçok liberal ve solcu gibi Defteri de yurt dışına kaçmak zorunda kalmıştır.⁵¹ Geçici hükümette yer alan Milli Cephe de Uzmanlar Konseyi seçimleri ile anayasa referandumunu boykot etmiştir. Ancak MC sonraki ilk genel seçimlere katılarak mecliste yer almasına rağmen Amiral Medeni dâhil birçok Milli Cephe üyesinin milletvekillikleri onaylanmamıştır. Bundan sonra İİC ile gerginlik yaşayan Milli Cephe, Nisan 1980'de darbe planlamakla suçlanmıştır. Hizbullah, Milli Cephe'nin genel merkezini ele geçirip yayın organlarını kapatmış, böylece liberal gruplardan bir tanesi daha etkisiz hale getirilmiştir.

1.1.4.2. İslamcı Milliyetçi Liberaller: İran Özgürlük Hareketi

İran Özgürlük Hareketi (Nehzat-ı Azad-i İran) 1961'de Mehdi Bazargan tarafından kurulmuştur. İran Özgürlük Hareketi; İslami modernizmi, anayasacılığı ve

⁴⁹ Parsa, Social ..., s.175.

⁵⁰ Parsa, Social ..., s.172.

⁵¹ Keddie, Modern ..., s.247-249

demokrasi ilkelerini savunuyordu.⁵² Bu hareketin içinde Musadık'ı destekleyen bazı din adamları da bulunuyordu. Özgürlük hareketi 1960 'lı yılların başında İkinci Milli Cephe hareketinde yer almış ve Şaha karşı Musaddık'ı desteklemişlerdi. Özgürlük Hareketi'nin kurucusu olan Bazargan; dinin, siyasetin amaç ve ilkelerini belirlemesi gerektiğini dile getirmekteydi. İran'ın laik bir hükümetinin olmasıyla birlikte İran'ın İslami sistemi terk etmemesi gerektiğini, İslam'ın İran kültürünün vazgeçilmez bir parçası olduğunu, modern dünya ile çelişmeyen pragmatik ve yenilikçi bir din olduğunu savaktaydı.⁵³ Bazargan'ın "liberal, İslamcı, milliyetçi"⁵⁴ olarak nitelenen Özgürlük Hareketi'nin özü şuydu: "Müslümanız, İranlıyız, anayasacıyız ve Musaddıkçıyız: Müslümanız, çünkü inancımızdan kaynaklanan ilkelerimizi siyasetimizden ayırmıyoruz. İranlıyız çünkü kadim kültürümüz olan ulusal mirasımıza saygı duyuyor ve sahip çıkıyoruz. Anayasacıyız çünkü düşünce hürriyeti, ifade hürriyeti ve dernek kurma hürriyetini talep ediyoruz. Musaddıkçıyız çünkü ulusal bağımsızlık istiyoruz."⁵⁵ 1963 olaylarında Özgürlük Hareketi Şah rejimi tarafından kapatılıp üst düzey yöneticileri hapsedilmiştir. Örgüt siyasi faaliyetlerini devam ettiremezken, dini olaylar ve toplantılar vasıtasıyla müntesipleri ile bağlarını koruyordu.⁵⁶

Toplumun her katmanından destek alan, aynı zamanda din ve camiyle de bağlantıları olan, bu bağlantıları siyasi hedefleri doğrultusunda profesyonel bir şekilde kullanabilen Özgürlük Hareketi, 1977 yılında aktif bir şekilde rejim karşıtı toplantılar ve protestolar düzenleyip ateşli bir muhalefet geliştirerek, rejim karşıtı faaliyetlerde önemli roller oynarken, İslamcı grupları hareketlenmeye davet edip siyasi mahkûmların serbest bırakılması çağrısında bulunmuş, Humeyni'nin Irak sürgününden dönmesini istemiştir.⁵⁷ Özgürlük Hareketi yöneticileri, devrimin ilerleyen aşamalarında Humeyni ve fundamentalist İslamcılarla birlikte rejime karşı harekete geçmiştir. Bu iş birliği

⁵² Karşılaştırmalı çalışmalardan bazıları için bkz. John Foran, *Taking Power: On the Origins of Third World Revolutions*, Cambridge, Cambridge University Press, 2005; Misagh Parsa, *Devlet, İdeoloji ve Devrim*, (Çev. Alper Birdal, Nahide Özkan, Derya Göçer) İstanbul, İletişim Yayınları, 2004; Assef Bayat, "Hareketsiz Devrim, Devrimsiz Hareket: İran ve Mısır İslami Aktivizmlerini Karşılaştırmak", içinde *Ortadoğu'da Maduniyet: Toplumsal Hareketler ve Siyaset*, Assef Bayat, (Der. Özgür Gökmen, Seçil Deren), İstanbul, İletişim Yay., 2006, S, 174.

⁵³ William L. Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, (Çev. Mehmet Harmancı), İstanbul, Agora Kitaplığı, 2008, s.470

⁵⁴ Keddie, *Modern ...*, s.242; Mehrdad Mashayekhi, "The Politics of Nationalism and Political Culture", *Iran: Political Culture in the Islamic Republic*, Samih K.Farsoun ve Mehrdad Mashayekhi (Eds.), London, Routledge, 1992, s.56.

⁵⁵ Ervand Abrahamian, *Modern İran Tarihi*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009, s. 460.

⁵⁶ Parsa, *Social ...*, s.200.

⁵⁷ Parsa, *Social ...*, s.206-207

sonucunda, sonrasında kurulan geçici hükümette Bazergan başbakan görevine atanmış ve kurucusu olduğu Özgürlük Hareketi ise hükümette yer almıştır. Ancak anayasanın hazırlanması sırasında Humeyni ve fundamentalist İslamcılarla anlaşmazlığa düşen Bazergan rehine krizi sonrasında istifa etmiş ve Özgürlük Hareketi hükümetten dışlanmıştır. Bazergan'dan sonra Özgürlük Hareketi Beni Sadr'ı desteklemiştir. 1983'te sol partilerin kapatılmasından sonra İCP dışında faaliyet göstermesine izin verilen tek siyasi parti olarak varlığını korumuştur.⁵⁸

1.1.5. Radikal İslamcı Hareket

Bu hareket ideal bir İslam toplumu oluşturma gayesiyle ortaya çıkmış olup Marksist siyasi ideolojinin bazı fikirlerini benimsemiştir. Şah rejiminin tamamen ortadan kaldırılmasını amaçlayan gruplar şunlardı: İran Halkının Mücahitleri Örgütü, Mücadeleci Müslümanlar Hareketi, Müslüman Devrimci Halk Hareketi, İslami Şurular Hareketi. Radikal İslamcı hareketler arasında, silahlı mücadeleyi savunan Halkın Mücahitleri Hareketi, sahip olduğu imkânlar ve daha geniş toplumsal dayanağı ile diğer radikal İslamcı hareketlere nazaran daha fazla ön plana çıkmıştır.

1.1.5.1. İran Halkın Mücahitleri Örgütü

Halkın Mücahitleri Örgütü, 1963 olaylarında Özgürlük Hareketi ve Milli Cephe Hareketi'nin, rejime karşı yürütülen muhalefette fazla ılımlı davrandığını düşünen Özgürlük Hareketi üyesi altı kişi tarafından 1965'te kurulmuştur.⁵⁹ Bu hareketin liderleri önce gizli buluşma hücreleri kurup bu hücrelerde fikir tartışmaları yapılmıştır. Etkilendikleri Küba, Cezayir ve Vietnam devrimleri üzerine incelemeler yaparak Şah rejimine karşı siyasi mücadele için hazırlık yapıyorlardı. Örgütün merkezini Tahran'daki hücreler oluştururken Isfahan, Şiraz ve Tebriz'de de hücreler kurulmuştur.

⁵⁸ Keddie, a.g.e., s.254. Özgürlük Hareketi 1991 yılında kapatıldı ancak, rejimin hoşgörüsü sayesinde 2001 yılına kadar, adaylarının çoğu reddedilmesine rağmen Mecliste yer alan gruplardan biri oldu. 2000 yılında birçok Özgürlük Hareketi eylemci tutuklanıp yargılanırken Mart 2001'de Devrim Mahkemesi tarafından İslami rejimi yıkma girişimiyle suçlanarak tüm faaliyetleri yasaklandı. Hâlihazırda İbrahim Yazdi liderliğindeki Özgürlük Hareketi İran Milliyetçi Dinci Eylemciler İttifakında yer alan partilerden biridir.

⁵⁹ Bu altı üye Muhammed Hanifnezad, Said Muhsin, Muhammed Asgarizade, Resul Mohsinfer, Ali Asgar Badi'zadegan ve Ahmed Rızai idi. Abrahamian, Iran ..., s.489. Halkın Mücahitlerine ilişkin kapsamlı bir çalışma için ayrıca bkz. Ervand Abrahamian, Radical Islam: The Iranian Mojahedin, London, I.B.Tauris & Co Ltd, 1989.

İran Halkın Mücahitleri Örgütü, Özgürlük Hareketi'nin dinci kanadından gelen bir grup tarafından kurulduğundan, İslam diniyle ilgili bazı revizyonist fikirleri benimsemişlerdi. İslam'ın yeniden yorumlanması konusunda, Özgürlük Hareketi'nin fikirlerini benimserken, İslam'ı yeni kavramlarla açıklamaya çalışmaktaydı. İslami düşünceyi 1960'ların devrimci ortamına uyarlama çabasında olan grubun, devrimci İslam'ın ne olduğuna yönelik kendine has düşünceleri de vardı.⁶⁰ Marksizm'i inceleyen ve bazı Marksist kavramları ödünç alan grup, İslam'ı revizyonist bir anlayışla yeniden yorumlama faaliyetine girişmiştir.

Hareketin fikir babası Ahmed Rızai'nin yazdığı Rah-i Hüseyin (Hüseyin'in Yolu) örgütün ana teorik çalışmasıydı.⁶¹ Buna göre:

1. Sınıfsız bir toplum anlamına gelen "Nizam-i Tevhidî" aynı zamanda sınıfsız bir toplumu da hedefliyordu. Üretim araçlarının özel mülkiyette olması, insan sömürsünün temel kaynağıydı ve üretim araçlarına sahip olanlar işçileri sömürmekteydi. Tek bir Allah varsa, adil bir toplumun meydana gelebilmesi için toplumdaki ikilikleri ortadan kaldırmalı ve birlik, teklik sistemi tesis edilmelidir.⁶²
2. Gerçek İslam baskıcı rejimlere karşı mücadeleydi. Tüm Müslümanların görevi sınıfsız toplum yaratma ve modern çağda emperyalizm, kapitalizm, despotizm ve muhafazakâr klerikalizm dâhil, toplum üzerindeki bütün baskıları ortadan kaldırma mücadelesi demektir.
3. Şii imamların, özellikle Hüseyin'in isyanının Nizam-ı Tevhidî'nin anlamına uygun olarak halifelere, toprak ağalarına ve halkı sömüren kapitalist tüccarlara karşıydı. Müslümanları, özellikle Şii İslam dinine müntesip olanları, kitleleri devrime katılmaya iten ana rolü üstlenecekti. Çünkü Şiiliğin, özellikle Hüseyin'in tarihî direnişinin devrimci bir mesajı ve halk tabanında özel bir yeri vardı.
4. İran, en başta ABD olmak üzere, emperyalizmin egemenliğindeydi. Ak Devrim ile birlikte İran, feodal toplumdan hızlı bir şekilde Batı kapitalizmine bağımlı bir topluma dönüştü. İran'da her alanda kapitalizm egemen olmuş; askeri, ekonomik

⁶⁰ Behrooz, a.g.e., s.130.

⁶¹ Abrahamian, Iran ..., s.491-492.

⁶² Abrahamian, Iran ..., s.491-492.

ve siyasi emperyalizmle birlikte kültürel emperyalizm de büyük tehdit oluşturmaktaydı.

5. Pehlevi rejimi komprador burjuvazi dışında küçük bir toplumsal desteğe sahipti. Rejim terör, baskı, yıldırma ve propaganda sayesinde iktidarını ayakta tutabiliyordu. Bu kargaşa ortamını ortadan kaldırmanın tek yolu vardı o da rejime karşı yapılacak olan kahramanca saldırılardı.
6. Rejim tamamıyla ortadan kaldırıldığında devrimciler radikal değişiklikler yapacaktı: Batı bağımlılığına son verecek, bağımsız bir ekonomi oluşturulacak, toplum üzerindeki baskı kaldırılacak, kitlelere özgürlük verilecek, gelir dağılımı adil bir şekilde sağlanacak ve genel olarak Nizam-ı Tevhid'in gerçekleştirilmesi sağlanacaktı.

Şii İslam'ın Marksizm'den alınan kavramlarla yeniden yorumlanması ile şöyle bir sonuca varılıyordu: “İran’da devrimin kaçınılmaz olduğu, bir sınıf mücadelesi sürecinin yaşandığı, rejime karşı silahlı eylemlerin tek çıkar yol olduğu, devrimci ve eğitilmiş Müslüman aydınların ise gerçekleşecek olan bu devrimin doğal liderleri olduğu” şeklinde bir Şii İslam anlayışı ortaya çıkmıştır.⁶³ Rejimin “İslamcı Marksistler” diye adlandırdığı ve İslam dinini Marksist fikirlerini gizlemek için kullandıklarını iddia ettiği Halkın Mücahitleri Örgütü; Marksizm’e toplumsal analizin ilerici bir metodu olarak saygı duydukları halde Marksizm’in materyalist yönünü kabul etmeyip İslam’ı ilham, kültür ve ideolojilerinin kaynağı olarak kabul ediyorlardı.⁶⁴ Halkın Mücahitleri grubu rejim suçlamalarına cevap olacak nitelikte hazırlamış olduğu bir broşürde, İslamiyet ile ilgili görüşlerini şöyle ifade ediyorlardı:⁶⁵“Şah, devrimci İslam karşısında dehşet içinde. Bu yüzden bir Müslümanın devrimci olamayacağını haykırıp duruyor. Ona göre bir insan ya Müslümandır ya da devrimci, her ikisi birden olamaz. Fakat gerçekte tam tersi doğrudur. Kuran’ın bütününde devrimci olmayan tek bir Müslüman yoktur. Rejim Müslümanlarla Marksistleri ayırmaya çalışıyor. Fakat bizce tek büyük düşman vardır. O da emperyalizm ve onun yerel işbirlikçileridir. SAVAK ateş ettiği hem Müslümanları hem Marksistleri öldürmektedir. Dolayısıyla, mevcut durumda Müslüman devrimcilerle Marksist devrimciler arasında organik bir bağ bulunmaktadır.

⁶³ Maziar Behrooz, “The Iranian revolution and the legacy of the guerrilla movement”, *Reformers and Revolutionaries in Modern Iran: New Perspectives on the Iranian left*, Stephanie Cronin (Ed.), New York, RoutledgeCurzon, 2004, s.191.

⁶⁴ Abrahamian, *Iran ...*, s.492.

⁶⁵ Mücahitler’in “Rejimin Son İftiralarına bir Cevap” başlıklı broşüründen alıntılan, Abrahamian, *Iran ...*, s.493.

Gerçekte, neden Marksizm'e saygı duyuyoruz? Tabii ki Marksizm ve İslam özdeş değildir. Fakat İslam Marksizm'e, Pehlevizm'e olduğundan daha yakındır. İslam ve Marksizm adaletsizlikle mücadele ettikleri için aynı dersleri verir. İslam ve Marksizm şehitlik, mücadele ve adanmışlığı telkin ettiği için aynı mesajı içerir. Kim İslam'a daha yakındır: Amerikan emperyalizmine karşı mücadele eden Vietnamlı mı, Siyonizm'e yardım eden Şah mı? İslam baskıyla mücadele ettiğinden, baskıyla mücadele eden Marksizm'le birlikte çalışacaktır.”

Hüseyniye-i İrşad'ın kurulması örgüte programlarını yayma ve üye toplamak için imkân vermiştir. Ali Şeriatî'nin Mücahitlerle bir bağı yoktu, ancak onlar Şeriatî'den etkilenmiştir. Aslında Şeriatî, Müslüman gençleri ateist Marksistlere kaptırmamak için İslam'dan devingen bir söylem sunmaya çalışıyordu. Onun asıl amacı devrim yapmak değildi, solculuğu yeğleyen gençliğe bir alternatif sunmaktı. Ali Şeriatî burada verdiği derslerle örgütün fikirlerinin halka yayılmasında önemli bir katkı sunmaktaydı.⁶⁶ Örgüt kuruluşundan itibaren ilk altı yılını siyasi mücadeleye hazırlıkla geçirmiştir. Halkın Mücahitleri Örgütü 1971 yılına kadar herhangi bir eylem yapmamıştır. Ancak Halkın Fedaileri gerillalarının 8 Şubat 1971'de Siyahkel'de yaptıkları eylem, Mücahitleri hazırlıklı olmamalarına rağmen eylem yapmaya itmıştır. Çünkü Mücahitler, İran halkı nazarında Fedailerin tek öncü grup olarak görülmesini istemiyordu. Bu nedenle Siyahkel olayından sonra Mücahitler eyleme başlamıştır.⁶⁷ Halkın Mücahitleri Örgütü ilk eylemlerini monarşinin 2500'üncü yıl kutlamalarını engellemek için planlanmıştı. Tahran'da elektrik şebekesini bombalayan mücahitler, bir uçağı kaçırmaya çalışırken yakalanmıştır. Yakalanan 9 mücahitte biri işkence altında polise önemli bilgiler vermiştir. Polis bu bilgilerle 66 üye daha yakalamıştır.⁶⁸ Böylece 11 tanesi örgütün üst kademe yöneticisi olmak üzere toplam 66 kişi yakalanmış ve örgüte büyük bir darbe indirilmiştir.⁶⁹ Bu olay sonucunda örgüt, ileride yaşanabilecek benzer darbelerin etkisini en aza indirmek için yeni bir yapılanmaya gitmiştir. Örgüt yöneticileri örgütü üç özerk şubeye ayırmış ve her şubenin liderlerinin bir araya gelip karar aldığı bir Önderlik Konseyi kurulmuştur.⁷⁰

⁶⁶ Parsa, Social ..., s.200.

⁶⁷ Behrooz, a.g.e., s.117.

⁶⁸ Abrahamian, Iran ..., s.491

⁶⁹ Behrooz, a.g.e., s.131.

⁷⁰ İlk Önderlik Konseyi üyeleri; Behram Aram, Rıza Rızai, Kazım Zolanvar. 1972-75 döneminde konsey üyeleri Behram Aram, Muhammed Taki Şerham ve Mecid Şerif-vagifi idi. Behrooz, a.g.e., s.131

1975 yılına gelindiğinde Halkın Mücahitleri Örgütü; 6 banka soygunu, Şah'ın ABD'li askerî danışmanı ve Tahran polis şefinin öldürülmesi, Rıza Şah mozolesinin, Shell, BP ve British Overseas Airways'in bombalanması başta olmak üzere ses getiren birçok büyük ve başarılı eylem gerçekleştirmiştir. Mücahitler, Özgürlük Hareketi'nden yardım aldı, Hüseyiniye-i İrşad grubuna yardım etmiş ve gizli yayınlanan Cengel adlı bir gazete çıkarmayı başarmıştır.⁷¹ 1975'e kadar 73 mücahit; çatışma, işkence vb. nedenlerle öldürülmüştür.⁷² Örgütün saldırıları 1972-75 döneminde yoğunlaşırken; Örgütün Şerham ve Aram grubunun Marksizm-Leninizm'i benimsemesi üzerine Önderlik Konseyi'nin üç özerk şubesinden biri olan Şerif- Vagifi grubunu da bu çizgiye çekmeye çalışmıştır. Ancak, Şerif-Vagifi grubunun direnmesi üzerine kanlı bir operasyonla Mayıs 1975'te grup tasfiye edilmiştir.⁷³ Eyaletlerde ki örgüt üyeleri genellikle İslamcı bir çizgiyi benimserken, Tahran'daki üyelerin genelinin Marksizm-Leninizm'i benimsemesi üzerine örgüt ikiye ayrıldı ve biri İslamcı diğeri ise Marksist olmak üzere iki ayrı örgüt ortaya çıkmıştır.⁷⁴

Örgütün bölünmesinden sonra İslamcı Mücahitler Isfahan'da banka soygunu, Tahran'da Yahudi Göç Bürosu, Aryamihr Üniversitesi'nde kurucularının öldürülmesini anmak için grev vb. eylemler gerçekleştirdilerse de 1976 yılının başlarında silahlı mücadelenin tekrar gözden geçirilmesi gerektiğini sonucuna varılmıştır. Üniversite öğrencileri arasındaki faaliyetlerin hızlandırılması gerektiği kanaati oluşmuştur. Ayrıca Kuzey Amerika ve Batı Avrupa İslamcı Öğrenciler Cemiyeti'yle de bağlantılar kurulmuştur.⁷⁵ Mesut Recavi liderliğindeki Halkın Mücahitleri Örgütü, devrim gerçekleşene kadar "sosyalist cumhuriyeti" kurmak için gerçekleştirdiği siyasi ve silahlı mücadelesini çeşitli şekillerde sürdürmüştür. Bunlar bombalama, yabancı danışmanları öldürme, devlet kurumlarına saldırma gibi eylemlerdi. Üniversitelerde öğrencilere, fabrikalarda işçilere yönelik faaliyetlerle devam ettirdi. Şah rejiminin yıkılmasında yaşanan çatışmalarda önemli rol oynamıştır. İran'daki bütün radikal İslamcı gruplar arasında sadece Halkın Mücahitleri daha geniş toplumsal tabana, örgütlenmeye, kaynak ve imkâna sahipti. Devrimden sonraki ilk yıllarda da iktidar rakipleri arasında yer almıştır.⁷⁶ Ancak Marksist kavramları ödünç alması nedeniyle hiçbir zaman Halkın

⁷¹ Abrahamian, Iran ..., s.491.

⁷² Abrahamian, Iran ..., s.491.

⁷³ Behrooz, a.g.e., s.131. Bu olay Marksist ve İslamcı hizipler arasında bir kan davası haline geldi.

⁷⁴ Abrahamian, Iran ..., s.494.

⁷⁵ Abrahamian, Iran ..., s.494.

⁷⁶ Beşiriye, İran'da ..., s.29.

Mücahitleri Örgütüne açık destek vermemiş olan Humeyni ile ilişkileri ise 1979'dan itibaren kötüleşmiştir.⁷⁷

Mücahitler, devrim sonrasında Humeyni'ye yazdıkları bir mektupta taleplerini şöyle özetliyordu: İşçiler ve çiftçilerden vergi alınmaması, tekelci ve sömürgeci sınıfların ortadan kaldırılması ve azınlık kavimlere kendilerini yönetecek kadar mali destek sağlanması gerektiğini söylüyorlardı.⁷⁸ Onlar, dini bir devlete karşı değildi. İslamcı ve radikal partilerden oluşan bir koalisyon yönetiminin kurulmasını istiyorlardı.⁷⁹ Bu genel çerçeve içinde anayasa referandumunu boykot edip “Velayet-i Fakih”e karşı çıkarken Kürt isyanını da desteklemişlerdir. Hizbullah'ın sürekli olarak Mücahit merkezlerine saldırması anlaşmazlıklara sebep olmuş ve iki grup arasında açık bir çatışmaya dönüşmüştür. Humeyni'nin “münafıklar” diye suçladığı mücahitler, Beni-Sadr'ı desteklemişlerdi. Beni-Sadr'ın Haziran 1981'de görevden alınmasına karşı çıkan mücahitleri, Hizbullah'ın öldürmeye başlaması üzerine mücahitler yeni rejime karşı silahlı mücadeleye girmiştir.⁸⁰

Mücahitlerin gerçekleştirdikleri eylemlerden en önemlisi Haziran 1981'deki eylemdir. İran İslam Cumhuriyeti'nin dört bakanı ve yirmi beş milletvekilinin de aralarında bulunduğu yetmişden fazla kişinin öldüğü konferans bombalaması ile birlikte daha birçok önemli eylem gerçekleştirmişlerdir. Bu olaylar sonrasında, Humeyni Mücahitlere saldırı emri vermiş ve Mücahitler tekrar rejimin vahşi baskısına maruz kalmış, buna rağmen silahlı mücadeleye devam etmişlerdir. Mesut Recavi ve Beni-Sadr, Temmuz 1981'de Fransa'ya kaçıp orada Milli Direniş Konseyi'ni kurmuşlardı. Mücahitlerin silahlı eylemleri bu süreç içerisinde devam ediyordu. Bu eylemler saklandıkları yerler açığa çıkarılıp önemli liderleri öldürülene kadar devam ediyordu. İran'da kalan örgüt üyelerinin çoğu Kürt partilerine katılmıştır. Bir kısmı ise Avrupa'ya kaçmak zorunda kaldı. Humeyni'nin baskıları karşısında daha fazla direnemeyen Mücahitler bundan sonra Batı'da ve Irak'ta faaliyetlerine devam etmişlerdi.⁸¹

⁷⁷ Behrooz, a.g.e., s.130.

⁷⁸ Beşiriye, İran'da ..., s.30. Bu genel ilkeler, Mücahitlerin devrimden ekonomik, sosyal ve siyasi konulardaki beklentilerine ilişkin kapsamlı bir metin teşkil eden ve 4 Ocak 1979'da yayımlanan 18 maddelik bir bildiriye ayrıntılı olarak yer alıyordu. Bkz. Zabih, İran ..., s.97-99

⁷⁹ Beşiriye, İran'da ..., s.30.

⁸⁰ Keddie, Modern ..., s.253.

⁸¹ 1986'da Fransa hükümetinin ülkeyi terk etmeye zorlaması üzerine Mücahit liderliği Bağdat'a gitmişti. Keddie Modern ..., s.253.

Devrim sürecinde ve devrimden sonraki mücadelelerinde ölen Mücahitlerin büyük çoğunluğu genç aydın kesimden oluşuyordu. Halkın Mücahitlerine, genç aydınlar arasında büyük bir teveccüh vardı. Örgütün üyelerinin çoğu merkez eyaletlerden, özellikle Isfahan, Fars ve Hemedan'dan gelen ve çoğu geleneksel orta sınıf (dindar tüccar, çarşı esnafı, ulema ve diğer) ailelere mensup gençlerdi.⁸²

1.1.5.2. Ali Şeriatî ve Radikal İslam

Ali Şeriatî 1960'lı yılların başlarında Fransa'da doktora öğrenimi gördüğü sırada öğrenci hareketlerine katılmış, Jean-Paul Sartre, Che Guevara ve Franz Fanon'u okuyarak Cezayir ve Küba devrimlerinden etkilenmiştir. İran'a 1965'te dönen Şeriatî, radikal görüşleri nedeniyle öğretmenlik yapamayınca Tahran'da (Hüseyniye-i İrşad) konferanslar vermiş ve bu konferansları hem yazılı olarak hem de kasetlerle kısıtlı öğrenci kitlelerine yaymayı başarmıştır.

Şeriatî; siyaset, sosyal analiz ve dinî ilhamın bileşimiyle “solcu” ve “eylemci” bir İslam'ı canlandırmaya çalışıyordu. Onun fikirlerinde “Gerçek İslam'a” dönüş çabası bulunuyordu. Şeriatî'ye göre; İslam sadece bir din değildi, o, sınıfsız ütopyaya doğru sürekli bir devrim yaşanan dinamik bir toplumu ifade eder. İslam'ın ve Şiiliğin temelinde; her türlü adaletsizliğe, baskıya ve bunların asıl kaynağı olan feodalizm, kapitalizm ve emperyalizme karşı direnen devrimci bir ruh vardı. İmam Ali ve İmam Hüseyin de zamanın zalimlerine karşı yürütmüş oldukları mücadeleler sonucunda şehitliğe ulaşmışlardı.⁸³

Şeriatî din adamlarına da eleştirmektedir. O, din adamlarını; siyasal refleksi olmayan, tepkisiz ve statükocu olduklarını dile getirmektedir. Din adamlarının kitleleri “afyonlamak” için dini gerçek değerlerinden uzaklaştırarak dinin içini boşalttıklarını, dini bir dogmaya çevirdiklerini ve ulemanın bu ruhu anlayamadığını söylemektedir. İmamların “Kızıl Şiiliği”nin yerine Safevi Hanedanı'nın “Kara Şiiliği”ni getirdiğini, dinî liderlerin (müctehid) İslam anlayışıyla din savaşçılarının (mücahid) İslam anlayışlarının farklı olduğunu ve bu iki anlayışı kesin çizgilerle birbirinden ayrılması gerektiğini savundu.⁸⁴ Şeriatî'nin savunduğu İslam anlayışı İslam halifelerinin İslam

⁸² Ayrıca, tümünün Şii ailelerden gelmesi ve çoğunlukla fen bilimleri öğrencileri olmaları da dikkat çekici bir durumdur. Abrahamian, Iran ..., s.492.

⁸³ Abrahamian, Modern..., s.189.

⁸⁴ Abrahamian, Modern..., s.190.

anlayışı değil, sosyalizmin öncüsü olduğu savunan ve “Allaha ibadet eden Sosyalist” olarak adlandırılan Ebûzer El-Gaffârî’nin İslam anlayışıydı:

“İslamiyet’e dönelim demek yeterli değildir. Bu tür bir ifadenin hiçbir manası yoktur. Hangi İslamiyet’e dönmek istediğimizi belirlemeliyiz. Ebûzer El-Gaffârî’nin mi yoksa Hükümdar Mervan’ın mı yaşadığı İslamiyet’e döneceğiz? Bunların ikisi de Müslümandır. Ne var ki aralarında dağlar kadar fark vardır. Birisi halifenin, sarayın ve hükümdarların hoşnut olmasını sağlayan bir Müslüman diğeri ise halkın, ezilmişlerin, sömürülmüşlerin hizmetinde olan bir Müslümandır. Ebu Zerr’in yaşadığı İslamiyet’in bizim için hedef olduğunu, sarayda yaşanan İslamiyet’i seçmediğimizi, aristokratik önceliklerle ve imtiyazlarla gölgelemiş sınıf esasına dayalı bir toplum istemeyip, özgürce gelişen şuurlu bir toplum hedeflediğimizi; esarete, durgunluğa, atalet ve sükûta hayır dediğimizi açıkça belirtmeliyiz.”⁸⁵

Şeriatî’ye göre; din adamları İslam’ın gerçek mesajını halka iletmede yetersiz kaldığı için bu vazife aydınlara düşüyordu. İslam, mollalardan ve onların işbirlikçileri olan mülk sahiplerinin elinden kurtarılmalı, devrimci İslam’ın nitelikleri yeniden yorumlanmalıydı. Şeriatî, görüşleri çerçevesinde İslam dinine ait olan kutsal terimlere modern siyasi literatürden, özellikle de Marksizm’den, anlamlar yükleyerek kavram devşiriyordu. Bu kavramlara örnek verecek olursak: “Ümmet” artık kesintisiz devrim içindeki dinamik toplum, “tevhid” toplumsal dayanışma, “imamet” karizmatik liderlik, “cihat” kurtuluş savaşı, “mücahit” devrim savaşı, “şehit” devrim kahramanı, “müstezefin” ezilenler anlamına geliyordu.⁸⁶

Şeriatî, Marksizm’in toplumsal analizlerinin faydalarını kabul ederek “halkoyuna dayanan fakat yönetilen” bir demokrasi niteliğine sahip İslami bir yönetimin kurulması gerektiğini savunuyordu.⁸⁷

Şeriatî’nin fikirleri; öncelikle radikal üniversite öğrencileri ve genç aydınlar olmak üzere kentli işçiler, göçmenler ve marjinal kesimler arasında büyük bir destek buldu. İran İslam Devrimi üzerindeki etkisiyle devrimci patlamaya doğrudan katkı sağladı. Şeriatî’nin özellikle sosyal adalet söylemleri büyük etki oluşturdu. Dinî broşürçü ve duacıların yazılarında Şeriatî’nin söylemlerinin büyük bir etkisi oldu.⁸⁸ Devrim sürecinde en çok kullanılan “Her Yer Kербela, Her Gün Aşura, Her Ay Muharrem” gibi birçok sloganın ilham kaynağı oldu.⁸⁹

⁸⁵ Alıntılayan Hüseyin Asaf, *İran’da Devrim ve Karşı Devrim*, İstanbul, Pınar Yayınları, 2009, s.141-142.

⁸⁶ Abrahamian, Modern..., s.190.

⁸⁷ Foran, a.g.e., s.81.

⁸⁸ Arjomand, a.g.e., s.94.

⁸⁹ Abrahamian, Modern ..., s.190.

1.1.6. Marksist Hareket

Ortadoğu'daki en köklü geçmişe sahip olan İran Marksist Hareketi; İran Komünist Partisi 1920'de İran da kurulmuştu. 1917'de Bakü'de kurulan komünist Adalet Fırkası'nın devamı olan bu partiler Bolşevizm etkisinde kurulmuşlardı. İranlı Marksistler yönetimi hiçbir zaman ele geçirememiş, ancak İran siyasetine önemli roller oynamışlardır.⁹⁰ İran'da toplumsal mücadelede yönlendirici etkiye sahip olurken, Marksist ideolojiden devşirilen kavramlarla İslamcı hareketin söylemlerine katkıda bulunup ideolojik ve siyasi örgütlenme açısından onların gelişmesine katkı sağlamışlardır.

1.1.6.1. İran Halkının Fedai Gerillaları Örgütü

İran Halkın Fedai Gerillaları Örgütü (İHFGÖ) de silahlı mücadeleyi benimsemiş örgütlerden biridir. Örgüt, Ahmedzade-Puyan ve Cezeni-Zarifi olmak üzere, liderlerinin isimleri ile tanınan iki ayrı Marksist örgüt, Siyahkel Olayı olarak bilinen ilk gerilla eylemleri sonrasında birleşmiş ve Halkın Fedaileri adı altında kurulmuştur.⁹¹ Siyahkel eylemi askerî açıdan başarısız olmuştur ancak Halkın Fedaileri Örgütü için 8 yıl sürecek silahlı mücadele döneminin de başlangıcı olmuştur. Halkın Fedaileri Örgütü'ne göre, başta toprak reformu olmak üzere Şahın reformları İran'ı bağımlı hale getiriyordu ve kapitalist sistemin önünü açarak daha fazla dışarıya bağımlı hale getirmekteydi. Örgüte göre, devlet diktatörlüğü ve devletle yakından bağlantılı olan (komprador burjuvazi) bu kapitalist düzeni yıkmak için silahlı mücadeleye başlamak zorunlu idi.⁹²

Örgüt Siyahkel eyleminden sonra rejimin anti-gerilla propagandasına ve SAVAK'ın mücadelesine rağmen rejimin baskısında rolü olan asker, polis ya da sivil şahıslara yönelik suikastlar düzenlemiştir. Banka soygunları ve bombalama eylemleri ile kentlerde yoğun bir gerilla savaşı başlatmıştır. Örgüt; bu eylemler sırasında ve rejimin

⁹⁰ Fred Halliday, "Iranian Left in international perspective", *Reformers and Revolutionaries in Modern Iran: New Perspectives on the Iranian left*, Stephanie Cronin (Ed.), New York, RoutledgeCurzon, 2004, s.20.

⁹¹ Behrooz, a.g.e., s.104. Bu iki Marksist hücrenin liderleri, Bijen Cezeni, Hasan Ziya-Zarifi, Mesud Ahmedzade-Heravi ve Emir Perviz Puyandır. Bu Marksist hücrelerin oluşumu ve Siyahkel eyleminden önceki faaliyetleri için bkz. Abrahamian, *Iran ...*, s.483-484; Behrooz, a.g.e., s.80-82. Örgütün kuruluş tarihiyle ilgili kesin bir bilgi bulunmamasıyla birlikte Ervand Abrahamian örgütün kuruluşunu Mart 1971 olarak belirtirken Maziar Behrooz Nisan 1971'de kurulduğunu belirtmektedir.

⁹² Maziar Behrooz, "The Iranian revolution and the legacy of the guerrilla movement", *Reformers and Revolutionaries in Modern Iran: New Perspectives on the Iranian left*, Stephanie Cronin (Ed.), New York, RoutledgeCurzon, 2004, s.108.

baskıları sonucunda pek çok yönetici ve üyesi ölmesine rağmen, bu beş yıllık süre içerisinde küçük farklı gruplarla birleşip yeni üyeler kazanarak büyümeyi başarmıştır.⁹³ 1977-1979 yılları arasında silahlı eylemlere devam etmekle birlikte rejime karşı broşür ve dergi yayımlamayı sürdürerek devrimin doruğa ulaştığı dönemlerde Şah rejimine ağır darbeler indirilmesinde önemli roller oynamıştır. Devrim sürecinde aktif mücadelesi ile İran halkı üzerinde elde ettiği olumlu izlenim, devrim sonrasındaki özgürlük ortamında yaygın halk desteğine dönüşüp örgütü prestijli bir toplumsal güç haline getirmiştir.⁹⁴ Böylece 1981 yılına kadar yeni rejim karşısındaki en büyük muhalif güçlerden biri olmuştur.

14 Şubat 1979'da kurulan geçici hükümete; kadınlara eşit hakların verilmesi, sanayi kollarının kamulaştırılması gibi istekler içeren bir talepler listesi veren Fedailer hareketi, 1979 Mart'ında yaşanan üç kriz karşısındaki tavırlarla ilgili olarak bazı sorunlar yaşamıştır. Bu üç krizden ilki kadınlar, ikincisi Kürtler, üçüncüsü ise Türkmenlerle İİC arasındaki anlaşmazlık ve çatışmalardı. Bu anlaşmazlıklarda Kürtler ve Türkmenlere destek vererek rejimle fiilî bir çatışmaya girmiş olan Fedailer, kadın protestoları karşısında demokratik hakları savunarak protestocuları desteklemişse de hiçbir somut adım atmamıştı müdahalede bulunmamıştır.⁹⁵ Bu krizler ve devamında yaşanan uyuşmazlıklar ve fikir ayrılıkları daha sonra örgütü bölünmeye kadar götürecekti. Kasım 1979 ABD Büyükelçiliği işgali ve 1980'de yaşanan Türkmen sahra savaşları Fedailerin bölünme sürecini hızlandırmıştır.⁹⁶

Örgütün çoğunluğunu oluşturan muhafazakârlar İİC'yi antiemperyalist olarak görüyor ve uzlaşmayı istiyordu. Ancak örgütün içindeki radikal grup ise İİC'nin ilerici ve antiemperyalist olduğundan kuşku duyuyor ve İİC'ye karşı direnişi savunuyordu. Örgütün bölünmeye kadar geçen süre içerisinde radikal gurubun görüşleri ağır basmaktaydı. 1979'daki referandum boykot edildi, Kürt ayaklanmasına ve Türkmen Konseylerine destek verilmiştir. İİC-Türkmen Konseyleri çatışmasında örgüt üyesi dört üst düzey yöneticinin işkenceyle öldürülmüş bir şekilde cesetlerinin bulunması, örgüt içindeki radikal azınlık grubun İİC'ye yaklaşımını netleştirmiştir. Muhafazakârların

⁹³ Abrahamian, Iran ..., s.488.

⁹⁴ Behrooz, a.g.e., s.129

⁹⁵ Fedailer diğer gerilla örgütleri arasında en çok kadın militanı bulunan örgüttü. Ancak tüm diğer Marksist örgütler gibi kadınların protestosuna sınıf mücadelesi çerçevesinde bakışı, protestolara etkin destek verilmesini engelleyen bir unsurdu. Behrooz, a.g.e., s.190.

⁹⁶ Behrooz, a.g.e., s.194.

yeterince tepki göstermemesi üzerine 1980 Haziran ayında radikal grup, Halkın Fedaileri Örgütü'nden ayrılmıştır.⁹⁷ “İran Halkın Fedaileri Gerillaları Örgütü” adını alan radikal azınlık grubu, çoğunluğu Fedaileri anti-emperyalist mücadelesinin temel ilkelerini reddedip Tudeh’e yaklaşmakla suçluyordu.⁹⁸ Kısa bir süre sonra adından “gerilla” ibaresini çıkaran “İran Halkın Fedaileri Örgütü (Çoğunluk)” adını benimseyen Çoğunluk ise böylece silahlı mücadeleyi bırakmıştır.

1981 yılına gelindiğinde Halkın Fedaileri'nin tek meşru mirasçısı olduğunu iddia eden dört ayrı örgüt bulunuyordu. Bu parçalanma Fedailerin Marksist hareket içindeki hâkimiyetini kaybetmesine ve bu hareketin zayıflamasına yol açmıştır. 1981 krizi sonrasında Çoğunluk dışında diğer üç Fedai grubu İİC'ye şiddet yoluyla karşı koymak gerektiğini savunuyordu. Ancak bir yandan rejimin baskıları ve tutuklamaları bir yandan da kendi iç çatışmaları ile uğraşan Marksist örgütler giderek güç kaybetmiştir. 1986 yılında Çoğunluk dışındaki Fedai grupları dağılmıştır.⁹⁹ Tudeh ile ittifak kuran ve diğer Marksist grupların ezilmesinde rejimle iş birliği yapan Çoğunluk ise bunun karşılığında 1983 yılına kadar varlığını devam ettirmiş, ancak 1983 yılında rejim tarafından yasa dışı ilan edilmiştir. Örgüt de kadrolarını Sovyetler Birliği'ne kaydırarak yurt dışında varlık göstermeye başlamıştır.¹⁰⁰

1.1.6.2. Peykar

İran İşçi Sınıfının Özgürlüğü Yolunda Mücadele Örgütü bilinen adıyla Peykar 1975 yılında İran Halkın Mücahitleri Örgütü'nden ayrılarak kurulmuştur. Marksizm'i kabul edip Stalinci-Maocu görüşleri benimsemiştir. 1979 yılında Maocu gruplarla birlikte Peykar adını almıştır.¹⁰¹ 1975-1977 yılları arasında önemli eylemler gerçekleştirmiştir. Devrim sürecinde 1976 yılına kadar silahlı mücadeleyi benimseyip birçok suikast düzenlemiştir. 1976 yılından sonra silahlı mücadeleyi bırakıp silahsız mücadeleye devam etmiştir.¹⁰² Peykar, devrim sonrasında oluşan özgürlük ortamından yararlanıp yeniden örgütlenmeye çalışmıştır. Örgütün binlerce taraftarı bulunmaktaydı.

⁹⁷ Behrooz, a.g.e.,s.195

⁹⁸ Azınlık örgütün orijinal ismini kullanmayı seçip Çoğunluğu Fedailerin temel ilkelerini terk etmekle suçlayarak kendilerini Fedailer hareketinin meşru devamı olarak gördüğünü belli ediyordu

⁹⁹ Behrooz, a.g.e., s.203-207.

¹⁰⁰ Behrooz, a.g.e., s.202.

¹⁰¹ Behrooz, a.g.e., s.209.

¹⁰² Behrooz, a.g.e., s.135.

1979 yılının Mayıs ayında diğer Maoocu ve Marksist örgütleri bünyesinde toplamaya çalışsa da başarısız olmuştur.¹⁰³ Devrim sonrasında örgüt geçici hükümette yer alıp liberal İslamcılara sempatiyle yaklaşırsa da kısa zaman içinde İİC'ye karşı çıkmıştır: İİC'nin yıkılıp yerine bir halk demokrasisinin kurulması gerektiğini savunmuştur.¹⁰⁴ Bu arada parti içi mücadeleler de devam ediyordu. Parti içi mücadelelerin devam ettiği 1981-1982 arasında rejimden ağır darbeler alan Peykar hareketinin önderlerinden Ruhani ve Sipasi'nin Şubat 1982'de yakalanması ile dağılmıştır.¹⁰⁵

¹⁰³ Behrooz, a.g.e., s.210.

¹⁰⁴ Behrooz, a.g.e., s.212.

¹⁰⁵ Sipasi sorguda ölürken Ruhani rejimle işbirliği yaparak Peykar'ın kökünün kazanmasına yardımcı oldu. Behrooz, a.g.e., s.212

2. İKİNCİ BÖLÜM

İRAN VE ARAP BAHARI

2.1. Arap Baharı Öncesi İran-Arap İlişkilerine Bakış

İran 1.648.185 km'lik yüz ölçümü ile dünyanın en geniş ülkeleri sıralamasında on sekizinci sıradadır. Kuzeyde Azerbaycan, Ermenistan ve Türkmenistan; doğusunda Pakistan ve Afganistan; güneyde Basra ve Umman körfezleri; batıda ise Irak ve Türkiye ile komşudur. Hazar Denizi'nde 675 km, Umman Körfezi'nde 780 km, Basra Körfezi'nde ise 1250 km uzunluğunda sahil şeridine sahiptir. İran jeopolitik konumundan ötürü tarihin birçok döneminde bölge içinde ve dışında yer alan güçlerin ilgi odağı olmuştur.¹⁰⁶

Arap Baharı öncesi İran ve Arap ilişkilerine bakmadan önce Ortadoğu'nun içinde bulunduğu durumu ele almak, konunun anlaşılması açısından son derece önemlidir. Ortadoğu'nun tüm ülkeleri, İsrail hariç ya gelişmekte olan ya da az gelişmiş ülkeler kategorisindedir. Ekonomik anlamda bölgenin içinde bulunduğu durum Arap Baharı'ndan sonra içinden çıkılmaz bir hale gelerek içler acısı bir hale bürünmüştür. Bölgedeki yaşam şartları zorlaşmış ve bölge içindeki ekonomik dengeler alt üst olmuştur. Bölge yer altı kaynakları bakımından son derece zengin olmasına rağmen bu kaynaklar ülke insanı arasında dengeli bir şekilde dağılmamıştı. Bazı ülkeler çok ciddi yer altı kaynaklarına sahipken bazıları ise sahip değildi. Bu nedenle bölge ülkeleri içinde en önemli ilişkiler bu ekonomik dengeler üzerine kurulmuştur. Bölge ülkelerini politikalarını yön veren bir diğer husus ise etnik yapılar olmuştur.¹⁰⁷

1979 yılında meydana gelen İran İslam Devrimi'nden önce İran, dış politikasında birden farklı bir tutum içine girmiş bulunuyordu. Öyle ki bu dönem ABD'nin bölgedeki en büyük müttefiki İran oldu. Neredeyse tüm politikalar bu müttefiklik doğrultusunda oluşturulmaktaydı. Bu yüzden İran'ın başta Suudi Arabistan olmak üzere tüm Körfez ülkeleri ile ilişkileri de Batının bu ülkelere yaklaşımına paralel şekilde gelişmiş oldu. 1979 devriminin ardından değişen İran dış siyaseti farklı politikalara doğru evrilmeye

¹⁰⁶ Soner Doğan, *İran'ın Ortadoğu Siyaseti*, Araştırma 74. İNSAMER, (Temmuz, 2018), 1.

¹⁰⁷ Muhiddin Taşpınar, *Arap Baharı ve Etkileri*, (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Yeniüzyıl Üniversitesi, 2019), 40.

başlamıştır. Bu politikalar bölgedeki Batı taraftarı devletler ile yeni kriz alanlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur.¹⁰⁸

İran yönetim yapısı ve bu doğrultu da şekillenen dış politikası 1979 devrimi ile yeniden şekillenmiştir. Bu dönemde İran'ın dış politikasına yön veren ideolojik temellerin meydana gelmesinde Humeyni'nin rolü son derece büyük olmuştur. Humeyni özellikle Şii inanç temellerinde farklı bir ideolojik söylem ortaya çıkarmayı başarmış ve bu söylemleri ile de geniş halk kitlelerine tesir etmiştir. Bu doğrultuda İran'ın dış politikasını meydana getiren Şii inanç merkezli geliştirilen ideolojik söylem ve politikaların tesiri, son derece etkili olmuştur. Ancak, devrim ideolojisinin sadece Şii inancı tarafından şekillendirildiği ifade edilemez. Bu ideoloji çok uzun sürece yayılarak ortaya çıkan bir durum olarak kabul edilebilir.¹⁰⁹

1979 yılında meydana gelen İran İslam Devrimi ile beraber yeni rejimin kurucusu Humeyni, İran dış politikasını temelde iki ilke üzerine inşa etti. Bu ilkelere birincisi, Batı ve Doğu ülkeleri ile değil sadece İslam Cumhuriyeti sloganı ile şekillenen bağlantısızlık politikasıdır. Ancak bu dönemde ABD ve özellikle Batı'dan uzak durulurken buna zıt olarak Sovyet Rusya, Japonya, Çin ve Batı Avrupa ülkeleri ile dostane bir dış politika güdülmüştü. Hatta bu dönemde Dağlık Karabağ sorununda Ermenistan ve Sovyet Rusya ile olan iş birliği geliştirilmiştir. Çeçenistan ve Doğu Türkistan sorununda ise Çin ve Rusya tarafında yer almaya başlamıştır. Aslında İran'ın bu politikası İslam Cumhuriyetleri sloganına ters ve çelişkili iken bölgede uyguladığı reel politika ile son derece uyumluydu. İran'ın belirlediği ikinci temel ilke ise Devrim İhracı yönünde olmuştur. Bu şekilde Şii Hilali ve Batı Asya İran'da meydana gelen İslam Devrimi'nin insanlara ilham veren bir model olduğu yönünde bir algı oluşturulmuştu. Komşu ülkelerde de bu tür devrimlerin başlaması için gerekli diplomatik ve mali desteklerin sağlanacağı ve Batı dünyasının Müslümanlar arasındaki birliği bozmayacağı dile getirilmiştir.¹¹⁰

1979 yılında meydana gelen İslam Devrimi sadece İran'ı değil aslında Ortadoğu'nun bölgesel etkinliği sebebi ile Lübnan'dan başlayarak Afganistan'a kadar

¹⁰⁸ Soner Doğan, a.g.e., 11.

¹⁰⁹ Metehan Daşdemir, 1979 Devrimi Sonrası İran'ın Türkiye Politikası ve Arap Baharı Etkisi: Rekabet ve İşbirliği Etkisi, (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2017), 15.

¹¹⁰ Onur Okyar, "İran ve Arap Baharı: Çift Taraflı Aynadaki Asimetri mi?", Uluslararası İlişkiler, Cilt 12, Sayı 45, (Bahar, 2015), 66.

olan tüm coğrafyayı etkisi altına almıştır. Meydana gelen İslam Devrimi'nin hemen ardından başlayan İran-İrak Savaşı günümüze kadar devam eden çatışmaların en büyük tetikleyicisi olmuştur. İslam Devrimi'nin yayılmasına engel olmak ve işgal edilen Arap topraklarını kurtarabilmek için Arap dünyası adına İran'a savaş açtığını ilan eden Irak ordusu, yaklaşık sekiz yıl süren savaş boyunca büyük bir başarı sağlayamamıştır. Her iki tarafın 1975 yılında imzalanan Cezayir Antlaşması'nı kabul etmeleri ile birlikte sekiz yıl süren savaş başladığı gibi sona ermek zorunda kalmıştır. Ancak Irak'ta yönetimi ele geçirip ABD'yi arkasına alan Saddam Hüseyin Eylül 1980'de parlamentoyu olağanüstü toplayarak yaptığı konuşmasında sınır ihlallerini bahane ederek Cezayir Antlaşması'nın imzalandığı dönemde zorla kabul ettirildiğini ve Şattü'l-Arap su yolunun Irak'a ait olması gerektiğini savunmuştur. Birkaç gün sonra da 22 Eylül 1980 de Cezayir Antlaşması'nı tek taraflı feshederek İran'a savaş açmıştır. Bu savaş sırasında hem Suriye yönetiminin hem de Kaddafi Libya'sının İran'ın safında yer almıştır. Her ne kadar bir Arap-İran savaşı şekline dönüşmediyse de birçok Arap ülkesi savaş boyunca açık açık Irak'ı desteklemiştir. Körfez ülkelerinin Saddam Hüseyin'e istisnasız olarak verdiği destek, İran ile Körfez ülkeleri arasında Şahlık İran'ın Birleşik Arap Emirlikleri'nin kendi hakları olduklarını ilan ettiği üç adayı işgal etmesi ile beraber bölgede meydana gelen güvensizlik ortamı iyice derinleşmiştir.¹¹¹

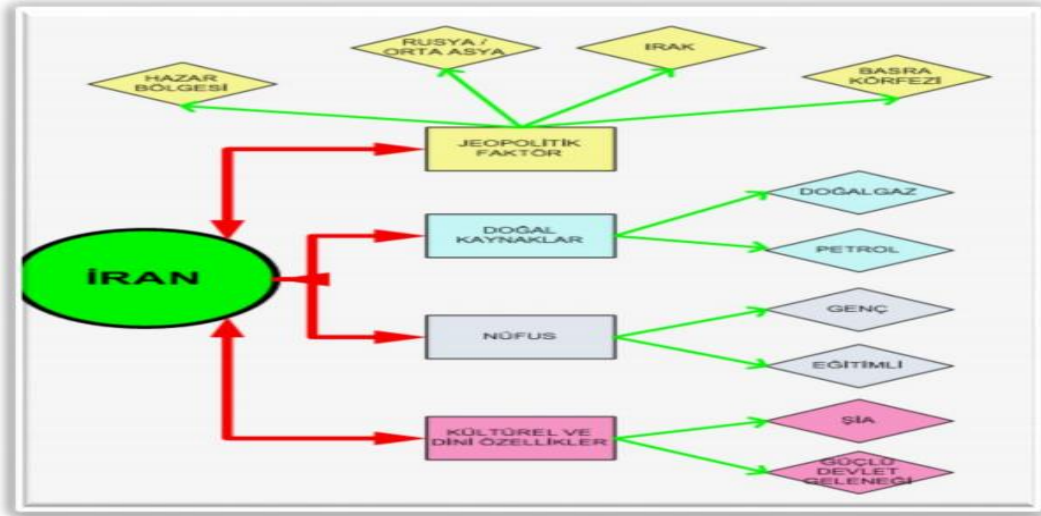
İran; Şiiliği yayma gayesi, büyüyen Fars milliyetçiliği ve Batı'ya karşı duyulan büyük düşmanlık gibi dış politika unsurları ile 1979 yılında meydana gelen İslam devriminden sonra Ortadoğu'da hem büyük bir nüfuz kurmak hem de lider konuma gelmek için dış politikada genellikle mezhep faktörünü hep ön planda tutmuştur. Devrim ile beraber iktidara gelen yeni rejimin en büyük gayesi, kendi dini ve ideolojik değerlerini öncelikle komşuları olmak üzere tüm Arap dünyasına yaymak olmuştur. Bunu anlamının en kolay yolu İran'ın devrim ihracı çabalarına bakmaktır. İran'ın bu çabaları bölge içinde huzursuzluğa ve bir nevi soğuk bir savaşın yaşanmasına neden olmuştur. İran, ayrıca devrim ihracına karşılık kendi rejimini koruma amacındaki, Suudi Arabistan'ın başını çekmiş olduğu, Körfez ülkeleri ile Şii-Sünni kamplaşması yaşamaktadır.¹¹²

¹¹¹ Hakkı Uygur, İran ve Arap Baharı, Seta Analiz (Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı), Sayı: 52, (2012), 5.

¹¹² Emre Bayazıt, İran'ın Yumuşak Güç Geliştirme Gayretleri: İran-Suriye Bölgesel İttifakı ve Arap Sürecine Etkileri, (Yüksek Lisans Tezi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, 2018), 92.

1979 devrimin ilk yıllarından itibaren bölgesel problemlerde hep bir yönüyle etkisi bulunan İran, bu nedenle dış politikada Arap ülkelerinin yoğun tepkisine maruz kalmıştır. Devrimin Şii tarafından rahatsız olan ve kendi ülkelerinde yaşayan Şii nüfusun da bu durumdan etkileneceğinden endişe duyan bölgedeki birçok Arap yönetimi, İran karşısında ittifaklar kurmuştur. Ortadoğu siyaseti için kendine yeni bir alan belirleyen İran yönetimi; Irak, Suriye, Lübnan ve Yemen gibi Şiiilerin doğrudan taraf olduğu eylemler neticesi ile nüfuz alanını sürekli olarak genişletip günümüzde Şii Hilali ismi ile bilinen bölgesel bir ittifak arayışına yönelmiştir. Bölgedeki kargaşa ve kaostan beslenen bu politikalar, İran'ı bölgede yaşayan Şiiiler üzerinden yeni bir egemenlik ve nüfuz alanı kurduğu ithamlarına muhatap kılmıştır. 2003 yılında ABD'nin Irak'ı işgal etmesi İran'ın bölge coğrafyası içinde yeniden aktif ve bölgesel bir güç olarak ortaya çıkmasına neden olmuştur. Aslında İran'ın bu güce ulaşması sadece kendi yetenek ve çabaları ile değil, Batılı ülkelerin Ortadoğu'ya yönelik gerçekleştirmiş olduğu yeni politikalarıdır.¹¹³

Şekil 1: İran'ın Sahip Olmuş Olduğu Nitelikler

Kaynak: (Zencirli, 2019)

2.1.1. İran-Mısır İlişkileri

Arap Baharı öncesi dönemde, İran ile Mısır arasında ilişkiler genel olarak inişli çıkışlı bir seyir izliyordu. Özellikle Kral Faruk zamanında iki kraliyet ailesi arasında

¹¹³ Doğan, age, 2-3.

kurulan evlilik bağının getirmiş olduğu akrabalığın etkisi çok fazla sürmemiş, Muhammet Rıza Pehlevi ve Fevziye'nin evliliklerinin sona ermesi İran-Mısır ilişkilerinin bozulmasına neden olmuştur. Bununla beraber iki ülke arasındaki ilişkiler Mısır'da Cemal Abdunnasır'ın yönetiminde yer almasına kadar genel olarak olumlu bir çizgide ilerlemiştir. Ancak Nasır yönetimi ile birlikte Arap milliyetçiliğinin güçlenmesiyle birlikte ilişkilerde meydana gelen gerilmeler, 1960'lı yıllara gelindiğinde tamamen kesilmiştir. İran ile Mısır arasında kopan ilişkiler Enver Sedat'ın yönetime geçmesi ile beraber tekrar iyileşme sürecine girmiştir. İran, Enver Sedat döneminde 1973 Savaşı'nda Mısır'ın petrol ihtiyacının karşılamakla kalmayıp savaş sonrası Mısır'ın yeniden yapılandırılması için iki milyar dolar tutarında büyük bir mali yardımda bulunmuştur. Ancak düzelen bu ilişkiler fazla uzun sürmemiştir. Camp David Antlaşması'nın üstünden daha dört ay geçmeden İran'da ortaya çıkan devrim nedeni ile İran ile Mısır, İsrail ve Batı bloğu ülkeleri ilişkilerinde karşı saflarda yer almışlardır.¹¹⁴ Mısır'ın Arap dünyası içindeki rolünün son derece önemli olduğunun farkında olan İran Cumhurbaşkanı Ahmedinejad, Mısır ve İran arasındaki ilişkilerin gelişmesi için büyük çaba sarf etmiştir.¹¹⁵ 2007 tarihinde dönemin İran MGK Başkanı Ali Laricani, Kahire'ye bir ziyarette bulunarak ülkede üst düzey temaslarda bulunmuştur. Bu temaların ardından İran Meclis Başkanı Gulam-Ali Heddad, Adil İslam Ülkeleri Parlamentolar Birliği Toplantısı'na katılabilmek için Kahire'ye gitmiş ve Hüsnü Mübarek tarafından bizzat kabul edilmiştir. Bu ziyaret devrimden sonra İranlı yöneticiler tarafından Mısır'a gerçekleştirilen en üst düzey seyahat olma özelliğine sahip olurken çok kısa bir süre sonra Meclis Başkanı olan Ali Laricani bir kez daha Kahire'yi ziyaret etmiştir. Mısır ve İran arasındaki ilişkilerin olumlu bir seyir yakaladığı bu dönemde İran'da gösterime giren Enver Sedat'ın Halid İstanbuli tarafından öldürülmesini anlatan Firavun'un İdamı isimli belgesel Kahire yönetiminin sert tepkisine neden olmuştur. Ancak bu olumsuzluklara rağmen Ahmedinejad Mısır'a yakınlaşma yönündeki çabalarını devam ettirmiş ve 2009 yılının Aralık ayında temaslarda bulunmak üzere İran özel temsilcisi Hamid Bekai'yi Kahire'ye göndermiştir. Bu ziyaret sırasında Mısır ve İran arasında doğrudan uçak seferlerinin başlaması kararı alınmıştır. Karar uygulanamadan Arap Baharı süreci başladı ve Hüsnü Mübarek yönetimi devrilmiştir.¹¹⁶

¹¹⁴ Uygur, age, 7.

¹¹⁵ Semir Yorulmaz, "Mısır-İran İlişkilerinin Mısır açısından değerlendirilmesi"

<https://www.orsam.org.tr/tr/misir-iran-iliskilerinin-misir-acisindan-degerlendirilmesi/>

¹¹⁶ Uygur, age, 8.

2.1.2. İran-Suriye İlişkileri

İran ve Suriye arasındaki ilişkiler özellikle İran Devrimi'nin başından itibaren hep özel bir yere sahiptir. Bu ilişkilerin özel bir yere sahip olmasındaki en önemli nedenler, Suriye'nin bölgede oynamış olduğu rol ve İsrail'in karşısındaki konumundan kaynaklanmaktadır. Devrimden hemen önce İran'ın Suriye ile ilişkilerinden özellikle İran asıllı ancak Lübnanlı olan ünlü din adamı İmam Musa Sadr'ın varlığı çok önemli bir rol oynamıştır. Devrimden hemen önce Şah muhalifi İranlılar Musa Sadr vasıtasıyla Suriye yönetimi ile dostane ilişkiler kurmuşlardır. Hatta Filistin kamplarında silahlı eğitim almaya başlamışlardır. 1979 devriminden sonra İran ile Suriye arasındaki ilişkiler gittikçe gelişmiş ve zamanla bu ilişki stratejik iş birliği düzeyine ulaşmıştır. Suriye'de iktidarda olan Hafız Esad yönetimi laik konumuna ve Baas ideolojisine rağmen diğer tüm Arap ülkelerinden farklı olarak İran-İrak savaşında Tahran yönetimini desteklemiştir. İran da Suriye'nin kendisine karşı izlemiş olduğu bu dostane politikaya karşılık İran-İrak savaşı sürecinde Suriye de Müslüman Kardeşler liderliğinde meydana gelen ayaklanmaların, başta Hama olmak üzere, ülke genelinde sert bir şekilde bastırılmasına hiçbir tepki göstermemiştir. Suriye ise Camp David Antlaşması'yla kaybetmiş olduğu Mısır desteğini İran'dan aldığı destek ile telafi etmeye çalışmıştır. Bunun için de İran'ın Lübnan'daki Şiiler üzerinde etki ve nüfuzunu artırmasına göz yumarak karşılık vermiştir.¹¹⁷

1990'lı yıllara gelindiğinde İran ile Birleşik Arap Emirlikleri arasında tartışmalı olan üç ada konusunda Arap tezini desteklemeyi reddeden Suriye, tüm bölgesel konularda her seferinde İran ile ortak bir çizgiyi takip etmeyi seçmiştir. Bu dönemde artan petrol fiyatları ile büyük bir zenginliğe ulaşan İran da Suriye'deki ekonomik yatırımlarını arttırarak devam ettirmiştir. Bu dönemde Suriye, savaş döneminde Irak'ın kendine uygulayacağı olası yaptırımları düşünmeden, Irak'ın kendi toprakları üzerinden petrol ihraç etmesine imkân tanıyan boru hatlarını kapatmıştır. Doğu Bloku patentli silahları İran'a götürmek gibi hamleleriyle İran ile arasındaki ittifak bağlarını güçlendirmiştir. İran ise Suriye'nin bu tutumlarına karşılık olarak, bir kısmı karşılıksız olmak üzere hem petrol hem de para desteğinde bulunmuştur.¹¹⁸

¹¹⁷ Levent Demir, Arap Baharı Sonrası İran Dış Politikasında Vekâlet Savaşları: Irak-Suriye ve Yemen, (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Hacı Bayram Üniversitesi, 2020), 71-72.

¹¹⁸ Bayazıt, age, 93.

Hafız Esad'ın 2000 yılında hayatını kaybetmesi ve yerine oğlu Beşar Esad'ın geçmesi İran'da önce ihtiyatlı olarak karşılanmış ise de sonrasında İran ile Suriye arasındaki ilişkilerde herhangi bir sorun meydana gelmemiştir. Beşar Esad'ın Türkiye ile politikasını çok yakından takip eden İran, bu durum karşısında ortaya çıkabilecek olumsuzlukları giderebilmek amacıyla 2006 yılında Suriye ile Ortak Güvenlik Antlaşması imzalamıştır.¹¹⁹

İran Suriye'yi bölgesel bir müttefik olarak görmektedir. Batı egemenliğine girmesini engelleyecek önemli bir role sahip olmasından dolayı Suriye'yi kaybetmesi aslında bölgede tek başına kalması anlamına gelmektedir. Aynı zamanda Suriye'nin kaybedilmesi İran için hem Suudi Arabistan hem de İsrail ile tek başına mücadele etmesine anlamına gelmektedir. Aslında bu durum; Suriye'nin başka bir devletin egemenliğine girmesi, İran'ın kendi toprakları içinde sıkışarak kendi sınırlarına çekilmesi, bu nedenle de İran savunma politikalarının çökmesi anlamına da gelmektedir. Yani İran'ın gütmüş olduğu Suriye politikası Şii reel politiği, Şii hilali ve bölgesel güç dinamiklerinin bir araya gelmesi ile oluşmaktadır.¹²⁰

2.1.3. İran-Suudi Arabistan İlişkileri

İran ve Körfez ülkeleri arasındaki ilişkilerden ya da mücadelelerden bahsederken tartışma büyük ölçüde İran ve Suudi Arabistan arasındaki ilişkilerden oluşmaktadır. Yani İran ve Suudi Arabistan aslında Körfez ülkeleri içindeki siyasetin şekillenmesinde son derece önemli rol oynayan iki ülkedir. Bunun en önemli nedeni Suudi Arabistan'ın, Körfez bölgesi içinde yer alan İran için hem ekonomik hem de askerî açıdan son derece büyük bir tehdit oluşturan güç olmasıdır. Suudi Arabistan, İran'ın hem Körfez ülkeleri hem Arap dünyasındaki hem de İslam dünyasındaki büyük rakiplerini desteklemektedir. Buna karşılık İran da Suudi Arabistan'ın bölgedeki büyük müttefiklik kurduğu devletler ile arasını açıp onu yalnız bırakmaya iten politikalar izlemektedir.¹²¹

İran ile Suudi Arabistan arasında ilk ilişkiler 1930'lu yıllar itibari ile kurulmuş ve bu ilişki ilerleyen dönemlerde inişli çıkışlı bir grafik izlemiştir. 1946 yılında Suudi Arabistan'ın İranlı bir hacıyı idam etmesi ile kesilen ilişkiler yaklaşık iki yıl sonra Suudi

¹¹⁹ Uygur, age, 9.

¹²⁰ Bayazıt, age, 94-95.

¹²¹ Yunus Bağırılmaz, Arap Baharı Sürecinde İran ve Suudi Arabistan'ın Bahreyn'e yönelik politikaları, (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2020), 44.

Arabistan Kralının yeni İran Şahı Muhammed Rıza Pehlevi'ye yazmış olduğu mektupla yeniden kurulmuştur. 1955 yılına kadar süren iyi ilişkiler 1955 yılında kurulan Bağdat Paktı'nda kendisine yer verilmemesi Suudi Arabistan tarafından rahatsızlıkla karşılanmış ve ilişkiler bir süre gerilmiştir. Ancak tüm bunlara rağmen 1960 OPEC'in kurulması ve ardından Arap dünyasında yükselişe geçen Nasır hareketine karşı her iki ülkenin de duymuş olduğu ortak endişeler Suudi Arabistan ile İran'ı yakın ilişkiler kurma yoluna itmiştir.¹²²

1968 yılında İngiltere'nin bölgeden çekilmesiyle, Muhammed Rıza Şah yönetimindeki İran; 1979 yılında patlak verecek İslam devrimine kadar yaklaşık on bir yıllık süre boyunca, Suudi Arabistan ile olan anlaşmazlıkları görmezden gelen bir siyaset izlemiştir. Bu dönemde Kral Faysal ile Muhammed Rıza Şah arasındaki en büyük anlaşmazlıkların sebebi de hem Bahreyn hem de Ebu Musa ve Tunb adalarına yönelik ortaya atılmış olduğu hak iddialarıdır. Anlaşmazlıkların bir diğer nedeni de İran'ın İsrail ile uzun zamandan beri devam eden ittifakı olmuştur. Tüm bu sorunların dışında iki ülke, bölgesel güvenliğin önemli bir kaynağı olan İslam karşıtlığı noktasında fikir ayrılığı yaşamaktaydı. Yaşanan tüm bu fikir anlaşmazlıklarına rağmen iki ülke, bölgedeki statükonun devam etmesi adına Sovyetler birliğinin bölgedeki faaliyetlerine karşı ortak bir tutum izleme yoluna gitmiştir.¹²³

İran ve Suudi Arabistan arasındaki bu ilişkilerin temelinde ABD çok özel bir yere sahipti. İran ve Suudi Arabistan, ABD'nin Körfez bölgelerine yönelik uyguladığı güvenlik siyasetinin ikiz sütunu olarak adlandırılmıştır. Bu dostane ittifakların sonucunda Suudi Arabistan yönetimi, İran'da devrimin ilk belirtilerinin başlamasıyla tepkilerini ortaya koyarak göstermiştir. Birçok ülke gibi Suudi Arabistan'da 1979 yılındaki İran devrimini gerektiği şekilde önemsemiştir. Suudi Arabistan bölgedeki çalkantıların sebebi olarak Sovyetleri göstermiş, hatta Şahı överek tüm Arap ülkelerinin İran'ın yanında yer alması için çağrı yapmıştır. Ancak İran devriminin başarılı olması ve şahın devrilmesi ile bütün bölge, Şii İran da meydana gelen bu devrimin yankılarından etkilenmiştir. Yeni yönetimin Müslüman ülkelerin yönetimlerini; değersiz, çürümüş, gayri İslami ve yıkılmayı hak eden bir yönetim olarak

¹²² Uygur, age, 9-10.

¹²³ Bağırılmaz, age, 47-48.

değerlendirmesi, başta Suudi Arabistan olmak üzere birçok Arap ülkesini tedirgin etmeye başlamıştır.¹²⁴

İran ile Suudi Arabistan ilişkilerinde önemli gerginliklere sebep olan bir diğer olay ise 1987 yılındaki Hac ziyareti sırasında meydana gelen olaylardır. 1985 yılından itibaren Humeyni'nin desteğini alan Şiiler, Hac ibadetleri esnasında hem İsrail'i hem de ABD'yi protesto eden gösteri yürüyüşleri düzenlemişlerdir. Suudi Arabistan yönetimi, gösterilerden her ne kadar memnun olmasa da göstericilere müdahale etmemiştir. Fakat 1987 yılında meydana gelen gösteriler esnasında Suudi güvenlik güçleri ile İranlı hacılar arasında koordinasyon kurulamamış ve 402 hacı adayı öldürülmüştür. Her iki devlet birbirini suçlarken gerilim artmıştır. Suudi Arabistan yönetimi, 1988 yılından itibaren İran ile olan tüm diplomatik ilişkilerini keserek İran'daki elçiliklerini kapatmıştır. Bununla beraber hac ibadetini yerine getirmek isteyen İranlı hacılara vize vermeme kararı almıştır. Bu nedenle devrimin ilk on yılı Suudi Arabistan ile İran arasındaki ilişki gerilimliydii.¹²⁵

Ortadoğu'da mevcut siyaseti ve güç dengelerini değiştiren, Tahran-Riyad yönetimleri arasındaki ilişkiler üzerinde önemli sonuçları olan bir diğer önemli unsur 11 Eylül saldırıları olmuştur. 11 Eylül saldırıları hem Tahran yönetimini hem de Riyad yönetiminin güvenlik algılarını ve dış politikalarını yeniden gözden geçirecekleri bir dönemi de beraberinde getirmiştir. 11 Eylül saldırılarını izleyen dönemde önemli bir bölgesel kriz olan Afganistan ve Irak'ta mevcut hükümetin devrilmesi, Soğuk Savaş sonrası dönemde kurulmuş olan bölgesel güç dengelerinin değişmesine neden olmuştur. Bu durumun tabii bir sonucu olarak Tahran ve Riyad yönetimleri 1990'lı yıllarda büyük bir çaba sarf ederek ulaştıkları yumuşama dönemini, geride bırakıp bölge içinde yeniden rekabet dönemine girmişlerdir. 11 Eylül saldırıları sonucu ortaya çıkan bölgesel faktörler, İran'ın lehine olan Tahran yönetiminin bölgede elinde bulundurduğu gücün artmasını sağlamış ve uluslararası kamuoyunda kabul gören durum olarak da kabul edilmiştir. Ortaya çıkan bu yeni durum; Riyad yönetiminin kendine yakın bir tehdit olarak gördüğü Tahran yönetimine karşı takındığı tutum ve davranışlarını değiştirmesini

¹²⁴ Bağırılmaz, age, 47-48.

¹²⁵ Damla Kocatepe, "Suudi Arabistan-İran Rekabeti: Mezhep Görünümlü Çıkar Çatışması", *ANKASAM | Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 1 (2), 67-101.

sağlamıştır. Bu durum bölgede hem rekabetin hem de güvensizliğin yaşandığı yeni bir dönemin kapılarını aralamıştır.¹²⁶

İran Devrimi'nin en önemli mesajlarından biri monarşi karşıtlığı olmuştur. Suudi Arabistan'ın İran Devriminden rahatsız olmasının sebebi de budur. Ayrıca Şiiilerde görülen Vahhabilik karşıtlığı, Batılı ülkeler ile geliştirilen güçlü ilişkilere tepki vermesi de Suudi Arabistan'ı devrim konusunda son derece rahatsız etmiştir. Vahhabiliğin Şii karşıtı söylemleri, Mekke'de hac ibadeti sırasında İranlı hacıların kutsal topraklarda sergilemiş olduğu tavırlar, bu hac olaylarının Suudi Arabistan'da ortaya çıkardığı tecrübe, Suudi Arabistan'ın ABD ile beraber askeri ve ekonomik alanda kurmuş olduğu ilişkiler ve bu durumun İran'da oluşturmuş olduğu tepkiler, her iki ülkenin de birbirlerine karşı hem uzak hem de tedbirli olmalarının en önemli nedeni olmuştur.¹²⁷

2.1.4. İran-İrak ilişkileri

İran-İrak ilişkileri Soğuk Savaş boyunca sürekli gergin bir şekilde ilerledi. 1969'da ABD'nin desteğini alan İran Şahı; İran ve Irak için önemli bir su yolu olan ve 1937 yılı İran-İrak sınır antlaşması ile Irak'a verilen Şattü'l-Arap'ı geri almak istedi. Bu amacını gerçekleştirmek için, gövde gösterisi olarak gemilerini bölgeye göndermesi üzerine iki ülke arasında 1970 yılında diplomatik ilişkiler kesildi. 1973 yılında diplomatik ilişkiler tekrar kuruldu ve 1975'te Cezayir'de bir antlaşma imzalandı. Bu antlaşmaya göre İran-İrak arasındaki sınır, su yolunun en derin noktasından geçmekteydi. Ayrıca İran, Irak'taki Kürt hareketlerini Irak merkezi hükûmetine karşı desteklemeyeceğini taahhüt ediyordu. Ancak 1971 yılında iki ülke arasında silahlı çatışmalar sırasında İran; Körfez adalarını ele geçirdi ve İran'ın bu adalardan çekilmemesi iki ülke arasındaki ilişkileri olumsuz etkiledi.¹²⁸

İrak ve İran arasında ilişkilerin gerilmesine neden olan olaylardan en önemlisi 1980 yılında İran Devriminin yıl dönümü dolayısıyla Tarık Aziz'e suikast girişimi ve Müstansiriyah Üniversitesi'ne saldırısıdır. Irak Dışişleri bakanı, bu olayların Humeyni'nin emriyle gerçekleştiğini ve Irak hükûmetinin yıkılması için organize edildiğini ileri sürmüştür. Bu olay üzerine Iraklı Şii lider Ayetullah Muhammed Bekir

¹²⁶ İsmail Akdoğan, Arap Baharının İran-Suudi Arabistan İlişkileri Üzerindeki Etkisi, Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Çalışmaları Merkezi, *Ortadoğu Yıllığı*, (2012), 466-467.

¹²⁷ Bayazit, age, 51.

¹²⁸ Oral Sander, *Siyasi Tarih 1918 – 1994*, İmge Kitabevi 13 Baskı, s. 559-563

El-Sadr ile kız kardeşi Bindu Huda Sadr 5 Nisan 1980 tarihinde yakalanarak Bağdat'a götürüldü. 8 Nisan 1980 tarihinde Saddam Hüseyin'in emriyle idam edilmeleri üzerine iki ülke arasındaki ilişkiler daha da gerginleşti.¹²⁹

İran'da devrim sonrasında ordudaki yüksek rütbeli subayları tasfiye etmesi ve Rehineler Krizi olayıyla ABD'nin ve Batı'nın düşmanlığını üzerine çeken İran, güçsüz durumda olduğu izlenimi Irak tarafında görüldü. İran'ın iki ülke arasında anlaşmazlık konusu olan bölgeden askerlerini çekmemesi üzerine, 22 Eylül 1980'de Irak ordusu Saddam Hüseyin'in emriyle sınırı geçti. Irak, 16 Eylül'de Şattü'l-Arap Antlaşmasını feshettiğini açıkladı. Savaşın ilk zamanları; Irak baskın avantajını korurken, zamanla İran'ın direnişinin artması ile savaş, karşılıklı yıpratma sürecine girmiş oldu.

Saddam'ın amacı: İran devriminin kendi ülkesindeki etkilerini sınırlamak, 1975'te imzaladığı Cezayir anlaşması ile İran'a bıraktığı toprakları geri almak, Şattü'l-Arap bölgesindeki denetimi ele geçirmek, Irak'taki Kürtler üzerinde hakimiyet kurmak, Kuzistan bölgesindeki Arapların özgürlüklerini kazanarak bu şekilde İran'ın bu bölgede bulunan zengin petrol alanlarından mahrum kalmasını sağlamaktır. Saddam Hüseyin bu amaçları doğrultusunda İran ile sekiz yıl savaşmış; ancak savaşın sonunda bir netice elde edememiştir.¹³⁰

İran'ın devrim ihracı politikasının hedefinde öncelikle Körfez bölgesindeki yoğun Şii nüfuslu ülkeler vardı. İran İslam Devrimi'nin, İran'da hızlı bir şekilde yayılması sonucunda İslamcıların devrim ihracı düşüncesi, başta Şii gruplar daha sonra diğer Müslümanlar üzerinde de aynı hızla gelişeceği zannıyla hareket ettiler.¹³¹

İran-İrak savaşında İran, 1987'de Irak'ın Basra kenti yakınlarına kadar ilerledi; ancak Suriye ve Libya'nın İran'a olan desteğini çekmesi ve Batılı devletlerin İran'a karşı katı bir duruş sergilemesi İran'ın yalnız kalmasına neden olmuştur. İki devlet arasındaki anlaşmazlığın sona ermesi için, ateşkes yapılmasını öngören 598 sayılı BMGK kararı 27 Temmuz 1987'de alınmış, İran ve Irak'ı savaş öncesi sınırlarına çekilmeyi kabul etmiştir.¹³²

¹²⁹ Arı, a.g.e., s.544

¹³⁰ Arı, a.g.e., s.548

¹³¹ Ali Rıza Akıncı, Devrim Sonrası İran Dış Politikası, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2005 s:28.

¹³² Oral Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964*, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1979, s.503

Irak ordusu, 22 Eylül 1980'de ani bir müdahale ile İran'ın batı kesimini işgal etmiştir. Ancak savaşın nedeni olarak görülen anlaşmazlıkların çözümüne dair bilgi, 1988 Ağustos'ta yapılan ateşkeste yer verilmemiştir. Saddam, Körfez Krizi ortamında İran'ın tarafsız kalması için 15 Eylül 1990'da İran'ın istediği şartlarda İran ile barış yapmayı teklif etmiştir. Saddam Hüseyin bu yolla Batı ve Batı'nın Arap müttefiklerine karşı İslami bir cephe oluşturma gayretine girmiş ancak bir sonuç alamamıştır.

Amerika'nın Irak müdahalesi sonrasında bölgede en karlı çıkan ülkelerin başında İran gelmektedir. Bunun en önemli sebebi; İran'ın yıllarca desteklediği Kürt ve Şii partilerin Irak Yönetiminde söz sahibi olmasıdır. Bu sayede Irak ve İran arasında iyi ilişkiler kurulmuş, iktisadi ve siyasi ilişkilerde önemli gelişmeler sağlanmıştır. 2011 Aralık ayında ABD askerlerinin Irak'tan çekilme takviminin açıklanmasından sonra İran-İrak ilişkileri daha da gelişmeye başlamış, savunma ve güvenlik alanlarında iş birliği sağlanmıştır. Irak'ın bölgesel politikalarda İran ile aynı çizgide buluşmasının en önemli sebebi Şii jeopolitiğine dayanmaktadır. İran ve Irak yaklaşmasının üç tane önemli nedeni bulunmaktadır. Birincisi, Kürt ve Şii partilerin Irak yönetiminde etkin bir rol almasıdır. İkincisi, Irak'ın yeniden inşası sürecinde konumlarını sağlamlaştırmak ve siyasi kazanımlarını kalıcı hale getirmek için Şii ve Kürt partilerin dış destek arayışlarıdır. Üçüncüsü ise bölge ülkelerinin Şii ve Kürt partilerine karşı takınmış oldukları olumsuz tavırları nedeniyle Şii ve Kürt partileri, İran ile iyi geçinmek zorunda bırakmıştır.¹³³

2.2. Yasemin Devrimi ve Arap Baharı

2.2.1. Yasemin Devrimi'nden Arap Baharı'na Geçiş

Kuzey Afrika ve Ortadoğu Bölgelerinin kesiştiği bir noktada bulunan Tunus hem jeopolitik hem de jeostratejik bakımdan son derece önemli bir yerdedir. Bulunmuş olduğu konum itibari ile de Yasemin Devrimi'nin diğer Arap ülkelere daha kolay ve hızlı bir şekilde yayılmasını sağlamıştır. Tunus, Kuzey Afrika ülkeleri içinde hem sahip olduğu modern devlet yapısı hem sosyal, ekonomik ve sosyopolitik problemlerine rağmen birçok kişiye göre aslında bölgenin en istikrarlı ülkelerinden biri olarak sayılabilir. Bu yapısına rağmen tüm Arap coğrafyasının siyasi yapısını değiştirecek toplumsal hareketlerin başlangıç noktası olmuştur. Yasemin Devrimi adı verilen

¹³³ Bayram Sinkaya, Amerikan Askerlerinin Çekilmesinden Sonra Irak-İran İlişkileri, SETA Rapor, 9 Mayıs 2013 (www.setav.org)

olayların fitilini ateşleyecek olan olaylar aslında; uzun dönemli problemlerin, yönetimlere karşı duyulan memnuniyetsizliklerine karşı bir tepki olarak ortaya çıkmış ve toplum içinde bahsi geçen sebepler ışığında kısa sürede yayılma imkânı bulmuştur.¹³⁴

Ekim 1987’de Tunus’un ikinci devlet başkanı olarak göreve gelen Zeynel Abidin Bin Ali Başbakan olarak görev yapmıştır. Tunus’un kurucu devlet başkanı olan Habib Burgiba’nın yaş sınırı ve sağlık durumu itibariyle görevini yerine getiremeyecek olması iddialarıyla başlatılan kansız bir darbe sonucu, 7 Kasım 1987’de göreve gelen Zeynel Bin Ali, ayaklanmaların başlayacağı tarihe kadar Tunus’ta devlet başkanı olarak görev yapmıştır. Burgiba’ya nazaran daha demokratik bir yönetim vaadi ile göreve gelen Bin Ali, her anlamda özgürlüğün de sinyallerini vermiştir. Ancak Bin Ali yönetiminin liberalleşme çabası sürdürülebilir bir politikaya dönüşmemiştir. Ayrıca Bin Ali’nin bizzat başlatmış olduğu, en fazla üç dönem seçilme şartını değiştirmesi ve başkanlığını korumaya devam etmesi, sürecin sonunda hem sosyal hem ekonomik hem de siyasi krizleri beraberinde getirmiştir.¹³⁵

Devlet başkanı Bin Ali ve ailesinin Tunus halkının vergi gelirleri ile çok rahat bir hayat yaşaması, ülkedeki halkın büyük bir kesiminin ise işsizlik ve yoksulluk ile mücadele etmesi ve bu durumun uluslararası basında da geniş yer bulması tepkileri daha da ayyuka çıkarmıştır. 17 Aralık 2010 tarihinde Bouazizi’nin başlatmış olduğu ilk protesto, yaklaşık on gün sonra Tunus’ta çok büyük bir kalabalığın kitlesel protestolarına dönüşmüştür. 4 Ocak 2011 tarihinde Bouazizi’nin hayatını kaybetmesi üzerine protestoların şiddeti ve yoğunluğu artmış, kısa süre içinde başlayan bu protestolar tüm ülke geneline yayılarak yönetime karşı sistematik bir harekete dönüşmüştür.¹³⁶

17 Aralık 2010 tarihinde işsiz bir genç olan Bouazizi’nin kendi bireysel çabaları ile başlatmış olduğu bu protesto eylemi kısa sürede tüm ülke geneline yayılarak rejim karşıtı kitlesel bir ayaklanma şeklini almış ve tam 23 yıldır iktidarı elinde bulunduran devlet başkanı Bin Ali’nin görevinden ayrılmasıyla sona ermiştir. Yasemin Devrimi olarak nitelendirilen bu halk ayaklanması başta Mısır ve Libya gibi ülkelerde bulunan

¹³⁴ Sayın, age, 106.

¹³⁵ Didem Doğanılmaz Duman, Yasemin Devrimi, Kimlik ve Demokratikleşme: Tunus’ta Din ve Kimlik Algısı Üzerine Bir İnceleme, . Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi, 11(2), (2020), 310-314.

¹³⁶ Doğanılmaz, age, 315.

ve aynı sıkıntıları yaşayan halk kesimlerini de harekete geçirerek tüm Ortadoğu ve Kuzey Afrika'yı etkisi altına almıştır. Bu nedenle Tunus, Arap Baharı'nın başlangıç noktası olarak kabul edilmektedir.¹³⁷

2.2.2. Arap Baharı

Arap Baharı kavramı ilk kez Foreign Policy isimli bir dergide ABD'li siyaset bilimci March Lynch tarafından kullanılmıştır. Arap Baharı süreci kendi içerisinde şiddet eylemleri barındıran bir hareketi ihtiva ederken, aynı zamanda şiddete yönelik bir protesto ve iç savaş sürecini de beraberinde getirmiştir. Arap Baharı olarak isimlendirilen sürede birçok Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkesinde halk tarafından ortaya çıkarılan bu ayaklanmalar bazı ülkelerde, daha kolay ve basit bir şekilde atlatılmıştır. Ancak bu durum bazı ülkelerde iç savaşlara kadar uzanan çok ciddi boyutlara ulaşmıştır.¹³⁸

Arap Baharı kavramını tanımlamak gerekirse:

Arap Baharı, Arap dünyasında baskıcı ve otoriter yönetimlere karşı son dönemde meydana gelen farklı ölçülerdeki halk hareketlerini ifade etmek ve süreci bir demokratikleşme dalgası olarak olumlu manada tanımlamak maksadıyla kullanılan anonim bir kavramdır.¹³⁹

Ortadoğu, Tunus'ta 17 Aralık 2010 tarihinde bir seyyar satıcının kendini ateşe vermesi ile başladığı öne sürülen ve Arap Baharı adı verilen yeni bir döneme giriş yapmıştır. Özünde daha fazla özgürlük isteği bulunduran bu hareket, aslında baskıcı ve otoriter rejimlere karşı yıllar boyunca sessiz kalan ve ezilen halkların bir başkaldırısı olarak kabul edilmiştir. Halen devam eden bu süreçte bazı ülkelerde hükümet devrilmiş ya da değişmiş, bazı ülkelerde silahlı çatışmalara dönüşmüş, bazı ülkelerde ise daha küçük çatışma ve protestoların yaşanması ile sonuçlanmıştır.¹⁴⁰

Arap Baharı süresince yoğun bir şekilde devam eden halk hareketleri sadece Tunus ile sınırlı kalmamış, başta Kuzey Afrika ülkeleri olmak üzere birçok Ortadoğu ülkesine de sıçramıştır. 17 Aralık günü Tunus'ta başlayan gösteriler, 28 Aralık 2010

¹³⁷ Konur Alp Koçuk, Yasemin Devrimi'nden: Arap Baharı'na Tunus, *Yasama Dergisi*, 23.

¹³⁸ Yusuf Sayın, "Arap Baharı ve Tunus'un Yasemin Devrimi'ni Yeniden Anlamak", *Uluslararası Siyaset ve Güvenlik Dergisi*, (2019), 105

¹³⁹ Davut Buzkıran, Hüseyin Kutbay "Arap Baharının Türkiye'ye Olan Ekonomik Ve Sosyal Etkileri". *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, Sayı:5(1), (2013), 149.

¹⁴⁰ Beytullah Sürücü, *Suriye İç Savaşında İran'ın Rolü: Şiiliğin Etkisi*, (Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2020), 23.

tarihinde Cezayir'e, 12 Ocak 2011'de Lübnan'a, 14 Ocak'ta Ürdün'e, 17-18 Ocak'ta Yemen'e, 21 Ocak'ta Suudi Arabistan'a, 25 Ocak'ta Mısır'a, 26 Ocak'ta Suriye'ye, 30 Ocak'ta Fas'a, 14 Şubat'ta Bahreyn ve İran'a, 17 Şubat'ta Libya'ya sığramış ve kısa süre içinde hem Afrika hem de Ortadoğu topraklarında büyük halk hareketlerine sahne olmuştur. Tunus'ta meydana gelen ekonomik ve siyasi talepler ile ortaya çıkan süreç devlet başkanı Zeynel Abidin Bin Ali'nin devrilmesi ile sonuçlanınca buna benzer gelişmelerin diğer ülkelerde yaşanabileceği umudu artmıştır.¹⁴¹

Arap Baharı sürecinde barışçıl ve çatışmasız bir süreç yaşayan tek ülke Tunus oldu. Hatta Tunus demokratik anlamda dönüşüm yaşayan tek ülke oldu. Tunus'un hemen ardından Mısır'da 25 Ocak 2011 tarihinde başlayan gösteriler Mısır Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek rejiminin devrilmesine neden oldu. Mısır'ın, bu süreç sonunda gerçekleştirmiş olduğu sıkıntılı seçim sürecinde yakalamış olduğu demokratik dönüşümü çok uzun ömürlü olamadı. 2011 yılının Kasım aylarında yapılan seçimlerde Müslüman Kardeşler Hareketi seçimleri kazanırken, 2012 Haziran ayında yapılan seçimleri ise Muhammet Mursi kazanarak Mısır Cumhurbaşkanlığına gelmiştir. Ancak yapılan seçim sonuçlarına rağmen uzun aylar boyunca sağlanamayan uzlaşma ortamı 3 Temmuz 2013 tarihinde General Sisi'nin darbe hareketi sonrası yeniden otoriter bir yönetime çevrildi. Kendine karşı yapılan protestoları çok sert ve kanlı bir şekilde bastıran Sisi, cumhurbaşkanlığı koltuğunu devralarak bir anlamda eski rejimin devamını aynen tekrar etmiş oldu. Arap Baharı'nın Libya ayağı ise 15 Şubat 2011 tarihinde başladı. 40 yılı aşkın bir süredir iktidarı elinde tutan Kaddafi'nin halk ayaklanmalarına karşılık diğer yönetimlerden farklı bir tutum sergilemesi, BM Güvenlik Konseyinin 17 Mart 2011 tarihinde almış olduğu uluslararası müdahalenin tamamı ile önündeki engelleri kaldırmıştır. Yapılan müdahale sonrasında Kaddafi'ye bağlı askeri birlikler, yapılan hava saldırıları ile püskürtülerek muhalif güçlerin gücü de arttırılmış oldu. Kaddafi'nin Libya'daki muhalif güçler tarafından öldürülmesi ile ortadan kalkan monarşi yönetimi, yerini çok başlı ve tamamen istikrarsız ve güvensiz bir yönetim ortamına bıraktı. Yemen'de ise tüm Arap ülkelerinde olduğu gibi 2011 Ocak ayında başlayan gösteriler birçok bölgede silahlı çatışmalara dönüşmüş ve yaklaşık 30 yıldır yönetimi elinde tutan Salih'in görevini bırakmasıyla tamamı ile yeni bir boyuta ulaşmıştır. Yemen'de devam eden iktidar mücadeleleri, Suriye'de olduğu gibi tamamen

¹⁴¹ Demir, age, 51-52.

şiddet ile sürdürülmektedir. Kurulan yeni yönetime karşı büyük bir muhalefet gösteren Husiler'in, 2015 Mart ayında başkent Sana'yı kendi kontrolleri altına almaları ve devamında yaşanan süreç hem aşiret hem mezhep eksenli bir yönetimin varlığına dönüştü. Bu durum da, kısa süre içinde Suudi Arabistan- İran mücadelesine evrilmiş oldu. Arap Baharın en dramatik boyutu ise Suriye'de yaşandı. 15 Mart 2011 tarihinde başlayan gösteriler kısa sürede iç savaşa dönüştü. 500 binden daha fazla insanın ölümüne, yaklaşık 5 milyondan fazla insanın da mülteci durumuna düşmesine neden oldu.¹⁴²

Arap Baharı'nın nedenleri içinde belki de en önemlisi, bölge halklarının yaşamış olduğu ekonomik zorluklar ve halkların demokrasi talepleridir. Arap Baharı'nın yaşandığı ülkelerin en göze çarpan özellikleri arasında; gelir dağılımında yaşanan dengesizlikler, fakirlikler, yolsuzluklar, önemini yitirmiş yönetim sistemleridir. Bunların yanında yönetimlerin babadan oğula geçmesi, halkın ülke yönetiminde söz sahibi olmaması sorunun diğer önemli bir ayağını teşkil etmektedir. Tunus ve Mısır'da gençler arasında yaşanan yüksek işsizlik, gerilimlerin ana nedeni olmuştur. Fas, Suriye, Tunus, Mısır ve Yemen gibi ülkeler doğal kaynaklar itibari ile son derece zengin olmalarına rağmen aslında görece olarak fakir ülkelerdir. 2008 yılında meydana gelen ekonomik krizin de etkisiyle büyük oranlarda gelir kaybı yaşayan bu ülkelerin, krizin etkilerini azaltmak için gıda ve enerji fiyatlarını yükseltmesi insanlar arasında meydana gelen huzursuzluğu daha da artırmıştır. Suudi Arabistan, Cezayir ve Libya gibi ülkeler, doğal kaynaklar bakımından son derece zengin olmasına karşın bu kaynaklardan sağlanan gelirlerin yönetime yakın kişiler arasında paylaşılması ve halkın hakkı olan bu kaynaklardan mahrum kalması; buna bağlı olarak eğitim, sağlık ve alt yapı hizmetlerinden yeterince faydalanamamaları bu bölgede yaşayan insanların mevcut yönetimlere karşı tepki göstermelerine neden olmuştur.¹⁴³

Arap Baharı'nın en önemli nedenlerinden biri de Ortadoğu'da hâkim olan otoriteler ve totaliter rejimlerdir. Bahsi geçen bu rejimler bölgelerin demokratik olmayan rejimler tarafından idare edilmesine ve iktidarların genel olarak tek bir aileye dayalı olmasından kaynaklandığı için bu bölgelerde hem siyasi katılım az olmakta hem de

¹⁴² Soner Karagül, "Orta Doğu'da İttifak İlişkilerindeki Dönüşüm: Arap Baharı Sonrası Kırılğan İttifaklar", *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 5, (2017), 279-281.

¹⁴³ İsmet Göçer, Sertan Çınar, "Arap Baharı'nın Nedenleri, Uluslararası İlişkiler Boyutu ve Türkiye'nin Dış Ticaret ve Turizm Gelirlerine Etkileri", *KAÜ İİBF Dergisi*, 6(10), (2015), 54.

baskıcı rejimler büyük bir rol oynamaktadır. Uzun yıllar boyunca antidemokratik yönetim biçimleri ile idare edilen ve birçok konuda hakları yenilen bölge halklarının bu baskılara dayanamayıp ayaklanmaları sonucunda Arap Baharı süreci ortaya çıkmıştır. Aslında Arap Baharı sürecinde halkın tek istemiş olduğu şey demokratik rejimler ile yönetilmek olmuştur. Halkın en önemli istekleri diktatörlerin devrilmesi, otoriter ve totaliter rejimlerin yıkılması, siyasi alanda yapılan yolsuzlukların önlenmesi ve seçimlerin adil şekilde yapılması olmuştur. Bölge halklarının yönetimin meşruiyetini tanımaması, Arap Baharı sürecini içinden çıkılmaz bir hal almasına neden olmuştur.¹⁴⁴

Kışlakçı, Tunus'ta başlayan ve kısa sürede birçok Arap coğrafyasına sıçrayan Arap halklarını isyana sürükleyen Arap Baharı'nın nedenlerini dört başlık altında toplamıştır;¹⁴⁵

- 1. Siyasal Sebepler:** Yöneticilerin söylemiş olduğu sözler ile eylemlerinin uyuşmaması, yurt içinde sorunları olan bölgelerin göz ardı edilmesi, gençlerin siyasetin dışında tutulması, başta bulunan yöneticilerin ömür boyu iktidarda kalma hırsları, yapılması gereken reformların yapılmaması, babadan oğula saltanat yönetimleri, yapılan seçimlerin şeffaf olmaması, yurt içindeki muhalefetin siyaset dışına itilmesi, halkın yapmış olduğu en küçük protestolarda bile çok sert müdahalelerde bulunulması, tek parti iktidarının hüküm sürdüğü göstermelik çok partili sistemler, siyaset ve ticaretin birlikte yürütülmesi, özellikle iş adamlarının siyasette çok etkili olması.
- 2. Toplumsal Sebepler:** Toplum içinde meydana gelen haksızlıklar, toplum içinde bulunan sınıflar arasındaki ekonomik uçurumlar, işsizlik, rüşvet, idari ve ekonomik alanda yaşanan yolsuzluklar, orta tabakanın erimesi, işkence ve zulümlerin çoğalması, sosyal adaletin kaybolması.
- 3. Ekonomik Sebepler:** İnsanların yaşam şartlarının gittikçe düşmesi, yüksek vergi oranları, kamuya ayrılan harcamaların kesintiye uğraması, sosyal devletin kaybolması.
- 4. Dış Sebepler:** Hem uluslararası hem de bölgesel alanda meydana gelen değişimler, medya ve iletişim alanında meydana gelen değişimler, uluslararası STK'ların aktif rolleri.

¹⁴⁴ Taşpınar, age, 73.

¹⁴⁵ Turan Kışlakçı, *Arap Baharı*, (İstanbul,: Mana Yayınları), 2013, 94-95.

İç savaş yaşanma ihtimali en yüksek olan bölgeler, genellikle azınlıkların ve farklı etnik unsurların bir arada yaşadığı ülkelerdir. Bu durum aslında tam da Ortadoğu coğrafyasını ifade eden bir durumdur. Ortadoğu ülkelerinin birçoğu farklı dini etnik yapıyı bünyesinde taşıyan devletlerin bir araya gelmesi ile oluşmuş bir coğrafyadır. Bu nedenle Arap Baharı'nın tam da bu coğrafyada ortaya çıkmasının en önemli nedeni için bu etnik çeşitlilikten de bahsedilebilir. Fıtılı Tunus'ta ateşlenen bu ayaklanmaların neticesinde ortaya nasıl bir yönetimin çıkacağı ile ilgili olan tartışmalar yükselmeye başladığında, aslında eski monarşik yönetim ile aynı doğrultuda bir yönetimin olmayacağı görüşü daha yaygındı. Farklı bir bakış açısına göre ise Arap Baharı, arzulanan Ortadoğu sisteminin çökmesi nedeni ile ortaya çıkan bir durumdur. Arap Baharı'nın teokratik arka planına baktığımızda ise aslında bu sürecin sömürge imparatorluklarının çözülmesi sonucu kurulan bölgesel sistemlerin işlevlerini yitirmesi, farklı ve yeni bir döneme kapı aralaması anlamına gelen sömürge sonrası düzenin çöküşü olarak ifade edilmiştir.¹⁴⁶

Arap Baharı süreci her ülkede farklı etkiler bırakacak şekilde yaşanmıştır. Özellikle Arap Baharı süreci Ortadoğu içerisinde Mısır ve Suriye açısından daha farklı bir anlam taşımaktadır. Bunun en önemli nedeni Suriye ve Mısır'ın Ortadoğu ülkeleri içinde son derece kilit bir konuma sahip olmasıdır. Aslında Ortadoğu'da "Mısır olmadan savaş, Suriye olmadan barış olmaz" sözü bu durumu anlatmak için verilebilecek en güzel örnektir.¹⁴⁷

Özellikle Mısır bu bölge içinde Batı ve Doğu'yu birbirine bağlayan coğrafi konumu itibari ile Arap dünyasına liderlik edebilme özelliğine sahip son derece önemli bir ülkedir. Suriye ise; bölgede varlığını devam ettiren terör örgütleri, sahip olduğu Arap milliyetçiliği ve İsrail karşıtlığı gibi hassas dengeler üzerindeki hâkimiyeti ile bölgedeki kilit ülke özelliğini her dönem korumaktadır. Bu nedenle Arap Baharı sürecinin kilit ülkelerdeki etkisi, bölgedeki dengeler açısından son derece önemlidir. Özellikle Mısır'da Arap Baharı süreci askeri darbe sonucu gerçekleştirilmiştir. Suriye'de durum daha vahim bir duruma dönüşmüş ve yaşanan iç savaş büyük bir insanlık dramına dönüşmüştür. Suriye'de yaşanan iç savaşa rağmen yönetim değişmemiştir. Arap Baharı

¹⁴⁶ Sürücü, age, 46.

¹⁴⁷Gürkan Zengin, *Kavga Arap Baharı'nda Türk Dış Politikası*, (İstanbul: İnkılap Yayınları, 2013), 94.

süreci bu iki ülke dışında kısa sürmüş ve yönetimlerde istikrarsızlık hâkimiyet sağlamıştır.¹⁴⁸

Arap Baharı'nın Suriye'de farklı bir sürece dönüşmesi ve sürecin başarı ile tamamlandığı ülkelerde demokrasi hareketlerinin bitmesinde en büyük sebep, diktatörlerinden kurtulan bu ülkelerin aslında üstün tabaka yönetici kesiminden kurtulamamasıdır. Diktatörlerin yönetimlerinden artakalan ve yıllardır devlet içinde kökleşmiş bu yönetici kesimi, Arap Baharı sürecinde pozisyonlarını korumayı başarmışlardır. Aslında olması gereken sadece yöneticilerin değil yönetici kadrosunun da tamamen değişmesidir. Arap Baharı süreci destek mitingleri ile start almış ve daha sonra toplum sorunlarının dile getirildiği kitlesel hareketlere evrilmiştir. İçinde hiçbir şekilde ideoloji sahibi olmayan Arap Baharı, ülkelerin mevcut iktidarlarını dönüştürememiş ve ülke içindeki mevcut kadroları alt üst etmemesi nedeni ile devrim değil de sadece bir isyan olarak kalmıştır. Bu nedenle hem yöneticiler hem de idari kadrolar değişmemiştir.¹⁴⁹

2.3. Arap Baharı ve İran'ın Arap Baharı Algısı

Batı ile kurmuş olduğu ittifak ilişkileri bakımından diğer Arap ülkelerinden farklı bir yapıya sahip olan İran, meydana gelen Arap baharı sürecinde de bu ittifak ilişkilerine paralel bir yaklaşım örneği sergilemiştir. Meydana gelen protestolar ilk olarak İran İslam Devrimi'nden ilham alınarak yapılan İslami uyanışında göstergesi olan girişimler olarak kabul edilmiştir.¹⁵⁰ İran'ın bölgedeki hareketleri İslami Uyanış şeklinde tanımlaması ve en başından beri bu gösterilere destek vermesi İran'ın Arap Baharı algısını açıkça ortaya koymaktadır.

İran yönetiminin devrim ve değişim ile ilgili telkinleri başta Irak ve Suudi Arabistan olmak üzere birçok Arap ülkesinde karşılık görmüş ve rejim karşıtı gösterilere neden olmuşsa da bunların hiçbiri başarıya ulaşabilmiş değildir. İran yönetiminin böyle bir içeriğe sahip dış politikası Arap devletlerinin bu politikasından rahatsız olmasına neden olmuş ve İran'ın bahsi geçen bu Arap devletleri ile ilişkilerinin bozulmasına neden olmuştur. Aslında Arap dünyasında meydana gelen bu ayaklanmalar İran'ın

¹⁴⁸ Barış Doster, "Arap Baharından Demokrasi Beklemek", *Ortadoğu Analiz*, Sayı: 5, (2013), 168.

¹⁴⁹ Feyza Hilal Koraltan Bir Devrim Süreci: Arap Baharı, (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Arel Üniversitesi, 2016), 34.

¹⁵⁰ Karagül, age, 283.

yıllardır yapmak istediği ancak yapamadığı gelişmeler olarak nitelendirilebilir. Öyle ki Suriye dışında kalan tüm Arap rejimleri Tahran yönetiminin bölgeye yönelik uygulamış olduğu politikalardan rahatsızlık duymuş ve Tahran yönetimini bu politikalarından vazgeçirmek için birçok politika geliştirmişlerdir. Farklı bir bakış açısı ile Batı taraftarı ve Tahran yönetimi ile normal bir ilişki düzeyine sahip olmayan rejimlerin Arap Baharı'ndan etkilenerek yıkılmaları 1979 yılından sonra Arap dünyasından dışlanmış Hamas ve Hizbullah gibi devlet dışı otoriteler ile müttefiklik ilişkisi içinde bulunan Tahran yönetiminin İran için herhangi bir düşmanlık beslemeyen ve İran ile iş birliği yapma isteğinde bulunan yeni yönetimleri de işbaşına getirmiş bulunmaktadır.¹⁵¹

İran, Tunus'ta ortaya çıkan halk hareketleri karşısında hazırlık yakalanmış ve olayların yaşandığı ilk dönemlerde genellikle sessiz kalmayı tercih etmiştir. Ancak sonraki süreç içinde Rehber'in ifadesi ile aslında bu tür hareketler İran İslam Devrimi'nden esinlenilmiş bir İslami Uyanış olduğu politikasını sürdürmeye başlamıştır. İran Mısır'daki mevcut ayaklanmalar için Arapların lideri ve ABD'nin stratejik ortağı olan ve İran ile diplomatik ilişkilerini kesen İran'ın, Irak savaşı sürecinde Saddam'ı destekleyen ve Şii Hilali konusunda büyük engeller koyan Mübarek'in devrilmesine Tunus'taki olaylardan daha önce tepki vermiş bu hareketleri Müslümanların uyanışları olarak ifade etmiştir. Bu politikası ile bölgede ABD'nin en büyük Arap müttefikini saf dışı ederek İran üzerine daha az gelinmesini ve artan petrol fiyatları desteği ile ekonomik açıdan rejimin korunmasını sağlamıştır. İran, Yemen'de ortaya çıkan olaylar karşısında ise Tunus ve Mısır'daki gibi devrimin yansıması olarak görmüş ve onu desteklemiştir. Aslında İran, Yemen'de bulunan Zeydi Husilere vermiş olduğu destekle hem Suudi Arabistan karşısında dengeleri sağlamış hem bölgede uyguladığı Şii hilali politikasını sağlamlaştırmıştır. Bunun yanında Körfez ülkelerinde yaşanan deniz korsanlıkları nedeni ile yürütmüş olduğu askeri deniz operasyonları ile ABD, İsrail ve Suudi Arabistan ülkeleri karşısında dengeleri sağlamıştır. Bu noktadan İran için iktidarın demokratik bir şekilde değişmesinden daha ziyade bölgede sağlanan jeopolitik üstünlük çok daha önemlidir. Yönetimi Sünnilerin elinde olan ancak halkın büyük bir kısmı Şii olan ve İran'ın 1970'lere kadar kendi toprağı olarak kabul ettiği

¹⁵¹ Akdoğan, age, 472.

Bahreyn’de ise yaşanan Arap Baharını desteklemiş ve bölgede Suudi Arabistan’ın olayları bastırmasını halkların haklarının ihlali olduğu gerekçesiyle karşı çıkmıştır.¹⁵²

İran Rehberi Ali Hamaney, Humeyni’nin ölüm yıldönümü nedeni ile yapmış olduğu konuşmasında Ortadoğu ve Kuzey Afrika’da meydana gelen halk ayaklanmalarının İran Devrimi ve bununla birlikte Humeyni’nin öğretilerinden ilham aldığı söylemini dile getirmiştir. Suriye’de yaşanan olaylar karşısında ise ABD ve İsrail’in koruduğu ve her türlü desteği verdiği paralı militanların işi olduğu söylemini ima ederek ABD ve Siyonist devletlerin ülkeleri işgal etmek ve rejimleri devirme gayretlerinin her zaman karşılarında olacağını dile getirmiştir.¹⁵³

Tüm bu yaşanan gelişmeler karşısında İran, Arap Baharı sürecinde yukarıda bahsi geçen ülkeler ile teopolitik merkezli bir dış politika izlemişse de izlemiş olduğu bu politikalar Suriye’de meydana gelen olaylar karşısında büyük bir değişikliğe uğramıştır. Bu politikalar İran’ın aslında dini referanslar ile değil de reel politik kaygılar ile bir dış politika izlediğini göstermesi açısından önemliydi. Bu noktadan hareketle İran Libya’da ortaya çıkan hareketleri İslami Uyanış olarak isimlendirmiş ve Kaddafi’yi kınayacak da olsa bölgeye yapılacak bir NATO müdahalesine karşı ise çok sert bir şekilde karşı çıkmıştır. Aslında bölgede yaşanan olayların nedeni Libya’nın petrolüne sahip olabilmek ve bölgeye silah satışı gerçekleştirmektir. Bu nedenle İran, Libya’da Batı’nın etkisinin artabilme riskine karşı Arap Baharı hareketlerine hiçbir destekte bulunmamıştır. İran, Suriye olaylarını ise Batı’nın bir komplosu ve fitnesi olarak nitelendirmiştir. Beşar Esad yönetimine Çin ve Rusya’dan gelen diplomatik destekler nedeni ile Suriye yönetimine açıktan hem askeri hem de ekonomik destek verilmiştir. Bunun yanında Kudüs Gücü ve Hizbullah Suriye yönetimi için Suriye’de savaşmıştır. Aslında bu durumun tek amacı bölgede uygulamış olduğu Şii Hilali’nin devamını sağlamak ve bölgedeki nüfuzunu devam ettirmektir. Bir diğer amacı ise rejimin meşrutiyetini korumak ve alternatif baharlara karşı kamuoyuna gerekli mesajı vermektir.¹⁵⁴

¹⁵² Mohammad-Reza Djalili ve Thierry Kellner, *Arap Baharı Karşısında İran ve Türkiye*, (İstanbul: Bilge Yayınları, 2013), 46-61.

¹⁵³ Yusuf Salih Korkmaz, *İran-Suriye Bölgesel İttifakı ve Arap Baharı Sürecine Yansıması*, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi), 2014, 138.

¹⁵⁴ Okyar, age, 70.

Sonuç olarak İran Arap Baharı süreci içinde Tunus, Libya, Mısır, Suudi Arabistan, Yemen ve Bahreyn’de bulunan muhalefet gruplarına destek vermiş ve İran yönetimi bu ülkelerde meydana gelen rejim karşıtı gösterileri son derece memnuniyetle karşılamışlardır. Bahsi geçen bu ülkeler içinde Libya hariç geri kalan tüm ülkeler batı dünyası ile yakın iş birliğinde bulunan ve Şii İran Devleti’ne karşı Sünni tarafta kalmayı tercih eden ve Tahran yönetiminin bölgedeki konumundan ve güçlenmesinden dolayı son derece rahatsızlık duyan devletler olarak dikkat çekmektedir. Bu nedenle İran meydana gelen bölgesel değişimler karşısında takınmış olduğu tutum yapılan gösterilerin karşısında değil bizzat yanında yer almasına neden olmuştur. Suriye’de ise muhalefet gruplarına destek vermek yerine Esad rejiminin yanında yer almayı tercih etmiştir. Aynı zamanda İran’ın Suriye’de hem Rusya hem de Hizbullah ile birlikte Esad rejimini ayakta tutabilmek adına tüm imkânlarını seferber etmesi ortaya çıkan çatışmaların Şii-Sünni rekabetinin bir yansıması olarak görülmesine neden olmuştur.¹⁵⁵

2.3.1. Arap Baharı’nın İran’a Etkisi ve Gerilen Bölge

Arap Baharı süreci ile birlikte İran gibi bölgesel aktör olan devletler ABD-Rusya gibi küresel aktör olan devletler arasında görüş ayrılıkları çok büyük bir şekilde derinleşmiştir. Arap Baharı; İran, Suudi Arabistan ve Körfez ülkeleri içinde sürekli olarak şiddetlenen bölgesel rekabetlerin daha da kötüleşmesine ve içinden çıkılmaz bir hale dönüşmesine neden olmuştur. Ortadoğu’da yüksek tansiyondan beslenen ve bu durumun sürekli olarak devam etmesini arzulayan üç ülke İran, Suudi Arabistan ve İsrail’dir. Bahsi geçen bu ülkeler Ortadoğu’da halk iradelerinden ve demokrasinin egemen olmasından sürekli olarak rahatsızlık duymuşlardır. ABD başta olmak üzere Batı ülkelerinin yürütmüş olduğu bölgesel politikaların Irak ve Afganistan örneğinde görüldüğü gibi İran’ın Şii Hilali oluşturma çabalarına büyük katkı sunduğu öne sürülmüştür.¹⁵⁶

ABD’nin Irak’ta Saddam Hüseyin’e Afganistan’da ise Taliban’a karşı yürütmüş olduğu politikalar hiç kuşkusuz bölge içerisinde her ne kadar İran’ın yararına olacağına düşünülse de bu çok mümkün olmamıştır. Bunun sebebi ise Arap Baharı ile ortaya çıkacak olan istikrarsızlığın İran’ın aleyhine olacak olmasından kaynaklanmaktadır. İran

¹⁵⁵ Karagül, age, 283.

¹⁵⁶ Daşdemir, age, 220.

yönetimi; Mısır, Tunus ve Bahreyn’de ABD ile büyük bir ittifak içinde bulunan yönetimlerin devrilmesi ve bunun sonucunda halk iradesinin esas alınacağı yönetimlerin başa gelmesinin bu ülkeler ile kuracağı müttefiklikler için önemli bir adım olarak görmüştür.¹⁵⁷

Afganistan ve Irak’ın ABD’nin işgaline uğraması ve bölge nezdinde İran’a olan etkisi Arap Baharı ile birlikte çok büyük bir seviyeye çıkmıştır. İran’ın gerçekleştirmiş olduğu jeopolitik hamleler 2004 tarihinde Ürdün Kralı II. Abdullah’ın İran’ın yayılmacı siyasetini anlatmak için kullandığı “Şii Hilali” kavramı ile de belirli bir çerçeveye kavuşmuştur. Bu gelişmelerden yaklaşık iki yıl sonra Mısır’ın lideri Hüsnü Mübarek televizyonlara yapmış olduğu açıklamalar ile olayların yaşandıkları ülkeden ziyade daha çok İran’a sadık olduklarını açıklamasını yaparak aslında bir bakıma Arap Baharının en çok İran’a yaradığını işaret etmiştir. Yine Ürdün Genelkurmay Başkanı Mahmut Freihat İran’ın Lübnan ile doğrudan kara bağlantısı kurabilecek bir kuşak oluşturma niyetinde olduğunu ve bundan dolayı duymuş olduğu endişelerini dile getirmiştir.¹⁵⁸

Yaşanan tüm bu gelişmeler içerisinde belki en dikkat çeken ve çarpıcı olanı İran Devrim Muhafızları Komutanı aynı zamanda Kudüs Gücü Komutanı olan Kasım Süleymani’nin dile getirmiş olduğu düşünceler olmuştur. Süleymani, Arap Baharının ortaya çıkmasından yaklaşık iki sene önce İran Devrimi’nin yıl dönümü münasebetiyle yapmış olduğu konuşmasında “İslam Devrimi’nin Bahreyn’den Irak’a, Suriye’den Yemene ve tüm Kuzey Afrika’ya kadar olan tüm bölgeye ihraç edilmesine şahitlik ediyoruz.” cümlesini kullanmıştır. Kasım Süleymani’nin bu sözleri aslında Kral Abdullah’ın Şii Hilali söyleminden bir adım daha ileri giderek İran’ın çizmiş olduğu dış politikanın Şiilik temeli üzerine oturtulmuş genel hatlarını aslında güncelleyen bir niteliğe sahiptir.¹⁵⁹

¹⁵⁷ Bağırılmaz, age, 77-78.

¹⁵⁸ Gülriz Şen, İran ve “Arap Baharı”: Bağlam, Söylem ve Siyaset, Ortadoğu Etütleri, Cilt 3, No 2, (Ocak, 2012), 98.

¹⁵⁹ Bağırılmaz, age, 79.

2.3.2. “1979 İslam Devrimi’nden Yasemin Devrimi ve Tahrir Direnişi’ne”: İran’ın “Arap Baharı” Söylem ve Siyasetinin Şekillenışı

2010 yılının Aralık ayında Tunus’ta işsiz bir gencin kendini yakması ile başlayan bireysel protesto eylemleri kısa sürede tüm ülkeye yayılarak kısa sürede rejim karşıtı toplumsal bir ayaklanmaya dönüşmüş ve yaşanan gelişmeler 23 yıldır iktidarı elinde bulunduran Tunus Devlet Başkanı Bin Ali’nin görevinden ayrılması süreci ile neticelenmiştir. Yasemin Devrimi ismi ile anılan bu süreç sadece Tunus ile sınırlı kalan bir halk hareketi olarak kalmamış başta Mısır ve Libya gibi ülkelerdeki aynı problemleri yaşayan halk kitlelerini de harekete geçirerek kısa sürede tüm Ortadoğu ve Kuzey Afrika’yı etkisi altına almıştır.¹⁶⁰

Tunus’ta Zinedin El Bin Ali’nin, Mısır’da ise Hüsnü Mübarek devirlerinin sona ermesini sağlayan Yasemin Devrimi ve Tahrir Direnişi’nin yaşandığı sıralarda İran’daki mevcut yönetim ve medya, başlayan olaylar karşısında bir süre sessiz kalmayı tercih etmiştir. İran’da Arap Baharı süresince yaşanan gelişmelerin resmi haber kanallarında yer alması ve konu ile ilgili gereken resmî açıklamaların yapılması olayların üzerinde haftalar geçtikten sonra yapılmıştır. Alfoneh’e göre İran’ın bu tutumunun en önemli nedeni geçen bu zaman zarfında İran’ın olayların ciddiyetini ve gidişatını anlamaya çalışmasından kaynaklanmaktadır. Tabi bunda Tahran yönetiminin ayaklanmaların kendi ülkelerine sıçraması ve toplumsal muhalefetin gündeme gelmesini engelleme çabası da büyük bir rol oynamıştır. Tüm bunlara rağmen Tahran yönetimi, Mısır’da ABD’nin en büyük müttefiki Mübarek’in iktidarını sallamaya başlayan Tahrir Meydanı’ndaki kararlı halkı 1979 İslam Devrimi’nde ülkesini ABD desteği ile yöneten Şah’ı deviren İran halkı ile bütünleştirerek kendi yaşamış olduğu devrimi bölgede yaşanan gelişmelere bir rol modeli olarak sunmaya çalışmıştır.¹⁶¹

Şubat 2011 tarihinde vermiş olduğu Cuma hutbesinde Ayetullah Hamaney Tunus ve Mısır’da meydana gelen ayaklanmaları 1979 yılında meydana gelen İran’daki devrimin doğal uzantıları olarak görüp övmüş; ortaya çıkan gelişmeleri hem ABD hem de İsrail için onarılmaz bir yıkım ve yenilgi olarak ifade etmiştir. Hüsnü Mübarek’in devrildiği tarih olan 11 Şubat 2011 tarihinin İran’da meydana gelen İslam Devrimi’nin yıldönümüne denk gelmesi İran’ın bölgede meydana gelen tüm devrimleri sahiplenen

¹⁶⁰Konur Alp Koçuk, “Yasemin Devrimi’nden: Arap Baharı’na Tunus”, *Yasama Dergisi*, 1.

¹⁶¹Şen, age, 100.

söylem ve siyaseti için bulunmaz bir nimet olmuştur. İran Cumhurbaşkanı Ahmedinejad'ın devrim kutlamaları sırasında yapmış olduğu açıklamalar Hüsnü Mübarek'in devrilmesini ve ABD'nin güç kaybettiği bir Ortadoğu'nun doğuşu şeklinde olmuştur. Tahrir'de toplanan göstericilerin talepleri İslami referans ya İslami düzene dair bir umut şeklinde olmamışsa da İran'a göre Tunus ve Mısır'daki ayaklanmaların en önemli nedeni demokratik halk mücadelelerinden de öte 1979 yılında meydana gelen İslam devrimini kendine model alan hem Amerika hem de İsrail karşıtı olan bir İslami Uyanış hareketidir. İran'ın Arap coğrafyasında hızlı bir şekilde yayılan ayaklanmalar için benimsemiş olduğu Ortadoğu'da Yeni İslam Devrimleri söylemi aslında Tunus ve Mısır'daki yönetimlerin değişmelerinin en önemli nedeninin acımasız yönetimler değildir. Aslında bunun en önemli nedeni bu ülkelerin Batı yanlısı siyaset takip etmeleri ve İsrail ile sürdürmüş olduğu sıkı ilişkilerdir. İran'da yazılı ve görsel basında sürekli olarak işlenen bu söylemlere göre halkın başlatmış olduğu bu ayaklanmaların adalet, eşitlik ve demokrasi adına değil de sadece Amerika ve İsrail ile olan ilişkileri kırabilmek adına gerçekleştirildiğini ifade etmiştir. Tüm haber kanalları Arap halklarının siyasi reform, adil seçimler, bağımsızlık, hukukun üstünlüğü gibi taleplerini yansıtmaktan son derece uzak kalmıştır. İran yönetimine göre Tunus ve Mısırdaki ayaklanmalar hem bir İslami uyanış hem Batı karşısında kazanılmış bir zafer olarak ortaya çıkmıştır.¹⁶²

Arap Baharı sürecinin tanımlama konusunda İran'da bulunan dini liderler ve siyasetçiler genel olarak ortak bir tavır içinde bulunmuşlarsa da aslında bu kesimlerden daha farklı düşüncelerde olmuştur. İran Cumhurbaşkanı Ahmedinejad'ın en büyük savunucusu olduğu bu grup, olayları aslında İran üst yönetiminin İslami uyanış olarak nitelendirme konusundaki ısrarına rağmen Arap Baharı sürecini İnsani Uyanış olarak ifade etmişlerdir. İran dini lideri Hamaney ve yakın olan kişiler son dönemlerde büyük sorun yaşadıkları İran Cumhurbaşkanı Ahmedinejad'ın olayları İnsani Uyanış olarak tanımlamasına tepki göstermişler ve bu durum dini liderlerin de tepkisine neden olmuştur. Bu dönemde İran Cumhurbaşkanı Ahmedinejad muhafazakâr medyanın sert ve yoğun eleştirilerine maruz kalmıştır.¹⁶³

İslami Uyanış kavramını kabul etmeyen ve bu konuda yapmış olduğu açıklamaları büyük dikkat çeken bir diğer isim İbrahim Nebevi olmuştur. İbrahim

¹⁶² Caner Doğrusözlü, Arap Baharı Sürecinde İran'ın Suriye Politikası, (Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi), 2013, 72.

¹⁶³ Uygur, age, 23.

Nebevi Libya’da meydana gelen olayları temel alarak ulaşmış olduğu tezinde halk ayaklanmalarının aslında ABD ve İsrail’e karşı olmadığının aksine yaşanan olayların diktatörlük karşıtı bir toplumsal uyanış hareketi olduğunu ifade etmiştir. İbrahim Nebevi’ye göre Kaddafi, İsrail ve ABD karşıtı bir tavır içine girmişti ve bu nedenle ayaklanmalar Kaddafi’nin Batı karşıtlığını önemsemek yerine daha çok baskıcı ve otoriter yönlerini ortaya çıkarmıştır.¹⁶⁴

İran’da Arap Baharı sürecini tanımlama konusunda farklılık ortaya koyan bir diğer grup ise İran içinde reformcu kanat olarak tanınan kişiler olmuştur. Muhafazakâr grubun Arap Baharı olaylarını 1979 İslam Devrimi ile benzerlikler kurmasına karşın Reformcu kanat yaşanan olayları Batı karşıtlığına indirgenmiş bir İslami Uyanış olarak isimlendirmenin eksik kaldığını dile getirmişlerdir. Aynı zamanda birçok reformist yazar ve akademisyen olayların başlangıcını 1997’de Hatemi’nin seçimleri kazanmasını örnek göstererek o dönemde yapılan reformların eğer devamı gelmiş olsaydı bugün İran’ın bölgedeki etkinliği açaşından çok daha farklı bir noktada bulunacağı açıklamalarını yapmışlardır. Eski bir diplomat olan Muhammet Ali Subhani’nin bu konuda yapmış olduğu açaşlamalar son derece dikkate değerdir. Muhammet Ali Subhani, Hatemi döneminin demokrasi kanallarının yeterince kullanılmadığından dem vurmış ve eğer fırsatlar iyi değerlendirilmiş olsaydı İran’ın günümüzde bölge üzerinde çok daha büyük bir nüfuza sahip olacağını ve muhtemelen birçok konuda Türkiye’nin bile önüne geçebileceğini görüşünü ileri sürmüştür.¹⁶⁵

Arap Baharı sürecinde reformcuların en önde gelen isimlerinden biri olan Mir Hüseyin Müsavi, dini liderlerin olayları dini sebeplere bağlamasına sert tepki göstermiş ve bu isimlerin ne yazık ki Arap Baharı sürecinin yaşandığı ülkelerdeki özgürlüklerin önündeki setleri, muhaliflere yapılan işkenceleri, başta internet olmak üzere birçok temel ihtiyaçlardaki kısıtlamaları, yolsuzluk ve birçok insan hakkı ihlalini göremediklerini dile getirmiştir. Musavi bu gibi olayları meydana getirenlerin 1979 yılındaki İran İslam Devriminden değil 2009 yılındaki İran seşimlerindeki hilelere tepki koyan halktan ilham aldıklarını sözlerine dâhil etmiştir. Yine aynı şekilde bir diğer reformcu yazar Muhammed Bargai dini liderlerin söylemlerinin aksine İran’ın devrime model olabilmekten çok uzak olduğunu bunun en önemli sebebinin de devrimin kendi

¹⁶⁴ Uygur, age, 24.

¹⁶⁵ Uygur, age, 24.

felsefesini terk ederek daha çok Fars milliyetçiliği fikrine kaymasından kaynaklandığını ileri sürmüştür.¹⁶⁶

İran'ın Arap Baharı sürecine model olup olamamasının dışında İran'da bulunan muhalif reformcular Arap coğrafyasında yaşanan olayları bir nevi onlar için umut ışığı olarak da ifade etmişlerdir. Nitekim 2010 tarihinden itibaren İran'da sokaklardan uzaklaştırılan Yeşil Hareket 14 Şubat 2011 tarihinde Mısır ve Tunus'ta verilen özgürlük mücadelesine vermiş oldukları desteği göstermek üzere bir etkinlik düzenlemeye karar vermişlerdir. Bu noktadan reformcu lider Mehdi Kerrubi Yeşil Hareketine Mısır ve Tunus'ta olduğu gibi birbirleri ile dayanışma çağrısında bulunmuştur. Ancak daha henüz gösteriler tam olarak başlamadan Tahran yönetiminin sert müdahalesi ile karşılaşmış rejim gösterileri önlemiş ve birçok kişi tutuklanarak cezaevlerine gönderilmiştir.¹⁶⁷

İran'da Arap Baharı sürecinde siyasetçilerin, dini liderlerin ve sivil grupların söylemlerine bakıldığında birkaç küçük farklılık dışında Tahran yönetiminin resmi söyleminde kendi dâhilinde büyük sayılabilecek bir ayrılığın olmadığı ve İran'ın kendi içinde Arap Baharı sürecince tutarlı bir politika izlediği söylenebilir. Birçok farklı devlet yetkilisi ve milletvekillerinden oluşan ve Arap Baharı süreci ile farklı düşünen birkaç küçük azınlık grubun varlığı olmuşsa bile bu grupların daha çok sıra dışı olmaları ve yeteri kadar gücü ellerinde bulunduramamaları seslerinin daha güçlü bir şekilde çıkmasına engel olmuştur. Bunlara paralel olarak reformcu olarak isimlendirilen kesim ise olayları İranlı devlet yetkililerinden çok daha farklı bir şekilde değerlendirmiş ancak medya da reformculara uygulanan sansürler nedeni ile seslerini yeteri kadar duyuramamış ve Tahran yönetimi bu gruplara ciddi şekilde engel olmuştur.¹⁶⁸

2.3.3. İran'ın Toplumsal ve Jeopolitik Bağlamı ve “Arap Baharı”

İran'da toplumsal yapı anlamında etnik ve dinsel yapısı bakımından sağlıklı verilerin son derece az olması olası tahminlerin farklılıklar göstermesine neden olmuştur. Bu nedenle ortaya çıkan parçalanmışlık İran'ın toprak bütünlüğünü koruyabilme ve varlığını devam ettirebilme hususundaki hamlelerine doğrudan tesir etmiştir. Humeyni döneminde ve sonrasında yönetimde bulunan İranlı yöneticiler

¹⁶⁶ Doğrusözülü, age, 73.

¹⁶⁷ Şen, age, 101.

¹⁶⁸ Uğur Köroğlu, İran'ın Suriye Politikası, SDE Analiz, (Ankara), 50.

Devrimin İslami özelliğine dikkat çekseler de İran'ın dış politikasında günümüzde dahi büyük bir etkiye sahip milliyetçi özelliklere sahip olmasına neden olmuştur. İran'ın toplumsal yapısı bu nedenle son derece karmaşık bir yapıya sahiptir. İran'ın günümüzde topraklarında 90'dan fazla dil ve lehçenin varlığını devam ettirdiği ve yaklaşık olarak 80 milyona varan bir nüfusa sahip bir mozaik kültür olduğu söylenebilir. Bu karmaşık yapısı nedeni ile İran Arap Baharı sürecinde son derece hassas politikalar takip ederek süreci sürekli kontrol altında tutmak istemiştir.¹⁶⁹

İran coğrafi konum olarak son derece önemli bir jeopolitik konuma sahiptir. Özellikle Basra Körfezi, zengin petrol yataklarına sahip ülkelere ve petrol tüketicisi olan ülkeler bağlamında son derece kritik bir bölge içerisinde yer almaktadır. İran özellikle İngilizlerin 1970'lerden itibaren bölgeden çekilmesine paralel olarak büyük bir güç sahibi olmuş ve bunun neticesinde de bölge ülkelerini içine alan bir iş birliğinin kurulmasını hep dile getirmiştir. İran bu söylemlerine rağmen Körfez Arap Ülkeleri İş Birliği Teşkilatı diğer Körfez ülkelerini de içine alacak bir biçimde kurulmuş ve İran bu teşkilatlanmanın dışında tutulmuştur. Ortaya çıkan bu durum İran açısından ciddi bir tehdit olarak algılanmıştır. Küreselleşen dünya karşısında ekonomi anlamında kapalı bir sisteme sahip olan İran içinde bulunmuş olduğu mevcut durumu yeterince kullanamamıştır. Doğalgaz ve petrol sanayisine uygulanan kısıtlamalar sebebi ile İran elinde bulunan yeraltı kaynaklarından yeterince yararlanamamıştır. İran'ın elinde bulunan bu güç özellikle ABD tarafından dünya ekonomisi adına dengeler adına her zaman büyük bir tehdit olarak kabul edilmiştir. Ayrıca İran'a gelecek olan yabancı sermaye girişi ve İran'ın ABD doları ile ticaret yapması kısıtlanarak İran'ın hem bölge içindeki hem de uluslararası alandaki gücünü engellemeye yöneliktir.¹⁷⁰

¹⁶⁹ Daşdemir, age, 8.

¹⁷⁰ Mohammad Rigiderakhshan. "İran'ın Dış Politika Kimliğini Oluşturan Faktörler", *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 5, Sayı: 1, (Bahar, 2020), 398-399.

Şekil 2: İran'ın Jeopolitik Konumu

Kaynak: (Zencirli, 2019)

İran'ın bulunmuş olduğu bölgedeki siyasi ağırlığı ve nüfuzu meydana gelen bazı olaylar karşısında büyük bir şekilde değişmeye başlamıştır. Özellikle ABD'nin 11 Eylül'de yaşamış olduğu saldırı sonrası dönemde Afganistan'da Taliban yönetimin devrilmesi ve 2003 yılında ABD, Irak'ı işgal ederek Saddam Hüseyin'i devirmesi ile beraber İran'ın bölgedeki siyasi ağırlığı ve nüfuzu ciddi oranda artmaya başlamıştır. Aslında ABD'nin 11 Eylül sonrası yapmış olduğu bu müdahaleler İran'ın bölgedeki önemli düşmanlarının ortadan kalkmasına ve ironik bir şekilde bölgedeki jeopolitik dengelerinin İran'ın lehine değişmesine sebep olmuştur. Hemen hemen tüm Arap ülkelerinin Filistin-İsrail savaşlarında sessiz kalmasına rağmen İran'ın Filistin tarafında yer alması bölgedeki Hamas ve Hizbullah gibi oluşumlara hem ideolojik hem de lojistik destek vermesi ve bölgede hem ABD hem de İsrail'in emperyalizmine başkaldırı

siyasetinde söylem ve yürüttüğü siyaset ile başı çekmesi İran'ın bölgedeki hem popülaritesini hem yumuşak gücünün artmasının en önemli nedenleri olmuştur.¹⁷¹

Tahran yönetiminin Arap Baharı karşısında izlemiş olduğu siyasetin ana hatlarını içinde bulunduğu toplumsal ve jeopolitik bağlamlar ortaya çıkarmıştır. Tahran yönetiminin ortaya çıkan bu yeni süreçte en temel hedefi Arap Baharı sürecinin İran'ın bölgesel anlamda yükselmesine fırsat tanıyan siyasi dinamiklere ve jeopolitik çıkarlarına zarar vermesini önlemek ve Arap toplumları içinde yükselen hak ve özgürlük gibi isteklerin İran içinde bulunan rejim muhaliflerine güç ve birlik kazandırmasının önüne geçmek olmuştur. Arap Baharının İran'ın içinde bulunmuş olduğu bölgede takip ettiği hem bölgesel hem ulusal siyaseti için ortaya çıkarmış olduğu anlam İran'a sunulan toplumsal ve jeopolitik koşulların getireceği imkân ve kısıtlamalar ile şekillenmiştir.¹⁷²

2.3.4. İran'ın Arap Baharı'na Temel Yaklaşımı

İran bulunmuş olduğu bölgede Batı taraftarı herhangi bir iktidarın devrilmesini hep kendine bir avantaj olarak görmüştür. Bu doğrultuda Arap Baharı sürecindeki ayaklanmaları büyük bir ilgi ile takip etmiştir. Arap Baharı ile beraber ortaya çıkan yeni yönetimler ile kurulacak olan ilişkilerin İran'ın yalnızlığının azalmasına neden olacağını düşünmüştür. Bölge içinde uygulamış olduğu politikalarda revizyonist bir çizgi takip eden İran, Arap Baharı ile ortaya çıkan mevcut durumların tüm bölgedeki denklemin radikal bir şekilde değişme ihtimalini büyük sevinçle karşılamıştır. Bunun en önemli nedeni bölgedeki İran karşıtı ve Batı taraftarı olan bloğun Arap Baharı ile büyük bir darbe alacağı düşüncesidir. Bölge içinde ABD ve İsrail karşıtı yeni bir düzen isteği içinde bulunan İran'a göre Arap Baharı ABD merkezli bölgesel dengelerin sonunu getirebilir.¹⁷³

İran'ın Arap Baharı karşısındaki temel yaklaşımının çerçevesini içinde bulunmuş olduğu toplumsal ve jeopolitik unsurlar belirlemiştir. Tahran yönetiminin Arap Baharı sürecinde temel yaklaşımı Arap Baharının İran'ın bölge içindeki yükselişine zemin hazırlayan siyasi dinamik ve jeopolitik çıkarlarına zarar vermesini önlemek ve Arap toplumlarında yükselen hak ve özgürlük gibi taleplerin rejim muhaliflerine güç ve birlik

¹⁷¹ Şen, age, 98.

¹⁷² Şen, age, 99-100.

¹⁷³ Daşdemir, age, 238-239.

vermesinin önüne geçmek olmuştur. Arap Baharının İran'ın bölgesel ve ulusal siyaseti için taşımış olduğu anlam toplumsal ve jeopolitik koşullarına sunacağı imkân ve kısıtlamalar ile şekillenmektedir.¹⁷⁴

İran, Arap Baharı süresince birden fazla dış politika davranışı sergilemiş ve Arap Baharına yaklaşımı daha çok kendi kişisel çıkarları doğrultusunda şekillenmiştir. İran özellikle Tunus'ta başlayan halk ayaklanmaları karşısında hazırlıksız yakalandığı için ilk olarak sürece sessiz kalarak yaklaşmaya çalışmıştır. Ancak ilerleyen süreçlerde İran'da büyük bir batı destekçisi olan Cumhurbaşkanı'nın ülkeyi terk etmesi ile beraber Humeyni'nin de tabiri ile İran'daki İslam Devriminden esinlenmiş bir uyanış olduğu yönünde bir algı politikası takip etmiştir. İran Mısır içinse Arapların lideri ve ABD'nin büyük bir stratejist ortağı olan kendi ile tüm diplomatik ilişkileri kesmiş daha önce yaşanan İran-Irak savaşı esnasında Saddam'ı desteklemiş ve Şii yayılmacılığın önünde büyük bir engel olan Mübarek'in düşmesine Tunus'taki olaylardan daha önce tepki göstermiş ve ortaya çıkan hareketleri Müslümanların uyanışları olarak ifade etmiştir. İran bu yaklaşım ile beraber hem ABD'nin en büyük müttefikini saf dışı bırakmış olacak hem de İran üzerine daha az gelineceği için artan petrol fiyatları ile gelen ekonomik destek ile İran'daki rejimi korumuş olacaktır.¹⁷⁵

Yemen örneğinde ise benzer bir politika ile gösterileri yansımaları olarak lanse etmiş ve yapılan hareketleri desteklemiştir. Çünkü İran Yemen'de bulunun Hutilere sağlamış olduğu destek ile rakibi Riyad yönetimi karşısında dengeyi sağlamış hem de bölgede uygulamış olduğu Şii Hilali politikasını sağlama almıştır. Bunun yanında Körfez bölgesinde ortaya çıkan deniz korsanlığı bahanesi ile düzenlemiş olduğu askeri operasyonları İran'ın Riyad, Washington ve Tel Aviv yönetimine karşı denge kurmasına imkân tanımıştır. Bu noktadan hareketle İran için asıl önemli olan şey iktidarların demokratik değişimlerin daha çok bölgede kuracağı jeopolitik üstünlüğüdür. İran Bahreyn kanadında ise Arap Baharını sonuna kadar desteklemiş ve Riyad yönetiminin insan haklarını hiçe sayarak hak ihlalleri yaparak halk hareketlerini bastırmasına büyük tepki göstermiştir. Bahreyn'i İran için bu kadar önemli kılan şey ise yönetimin Sünni olmasına rağmen halkının yaklaşık yüzde yetmişinin Şii olması ve İran'ın bu toprakları 1970'li yıllara kadar bu toprakları kendi toprakları olarak kabul etmesidir.¹⁷⁶

¹⁷⁴ Şen, age, 99-100.

¹⁷⁵ Djalili, Kellner, age, 27-38.

¹⁷⁶ Djalili, Kellner, age, s.27-38.

İran'ın Arap Baharı süresince uygulamış olduğu politikalar Libya ve Suriye örneğinde ise değişerek daha farklı bir hale dönüşmüştür. İran, Libya'da meydana gelen hareketleri bir İslami uyanış olarak değerlendirmiş ve hatta Kaddafi'yi kınamıştır. Ülkeye yapılacak bir NATO müdahalesi karşısında ise durarak böyle bir olaya şiddet ile karşı çıkmıştır. Çünkü İran'a göre ortadaki asıl amaç Libya petrollerini ele geçirip bölgeye silah satmaktır. Bu şekilde İran ülkesinde batı etkisinin artmasına riskine rağmen Arap Baharı hareketlerine hiçbir destek sağlamamışlardır. İran Suriye'de meydana gelen olayları ise batının bir komplosu olarak görmüş ve bir fitne hareketi olarak nitelendirmiştir. Suriye'de muhalefetin gücünün sınırlı olması ve Esad yönetimine Rusya ve Çin'den gelen diplomatik destekler nedeni ile Esad yönetimine açık açık askeri ve ekonomik destek sağlanmış bununla da yetinmeyen İran Kudüs Gücü ve Hizbullah'ın Suriye'de Esad rejimi için savaşmasına müsaade etmiştir. Bu politikasındaki en önemli neden ise Şii Hilal'in ve bölgedeki nüfuzunun devamını sağlamaktır.¹⁷⁷

İran'a Arap baharının ikinci ayağını ise bölgedeki varlığının devamı için çok stratejik bir öneme sahip olan İran'ın çok yakın dostu ve müttefiki olan Suriye yönetimin hedef alınmasıdır. Suriye'deki yönetimin devrilmesi ile aslında Lübnan'daki Şii varlığının ve bu durumdan en fazla Hizbullah'ın etkilenecek kesim olacağı bu nedenle de Lübnan siyasetinde mevcut Şii Arapların etkinliği azaltılarak bu sayede Hizbullah'ın bölgeden tasfiye edileceği anlamı taşımaktadır. Bu nedenle Suriye İran için ABD ve İsrail'e karşı ilk cephe olarak görmektedir. İran'ın Suriye meselesinden sergilemiş olduğu tutum aslında son dönemde Ortadoğu politikasının da bir yansıması olarak kabul edilebilir.¹⁷⁸

Arap Baharı'nın yaşandığı bölge içinde Arap olmayan önemli ülkelerin biri olarak göze çarpan İran Arap Baharı'na iki temel yaklaşım ile bakmaktadır. İlk yaklaşıma göre İran Arap Baharı sürecini Şii hilalinin, Sünni hilali ile kuşatılması şeklinde yorumlamaktadır. Ortaya çıkan bu sürecin ilk ayağı ise Sünni uyanış olarak ifade edilmektedir. İran'a göre ABD'nin desteklediği düşünülen Müslüman Kardeşler hareketinin başını çektiği Sünni İslam anlayışı, Arap Baharı sürecinin son derece itici olan ideolojik altyapısını meydana getirirken kurulan bu blok ile Şii blok çevrelenmeye ve engellenmeye çalışılmaktadır.¹⁷⁹

¹⁷⁷ Okyar, age, 70.

¹⁷⁸ Bayazıt, age, 105.

¹⁷⁹ Karagül, age, 282.

2.3.5. İran'ın Arap Baharı'nı Anlama Çabası ve Tepkiler

2010 yılında ilk olarak Tunus'ta başlayan halk hareketleri her ne kadar kendi bünyesi içerisinde diğer ülkelere de sıçratabilecek yeterli nedenlere sahip olsa da yaşanan süreç genel anlamı ile büyük bir şaşkınlık ile karşılanmıştır. Böylesine karışık bir ortam İran'ın coğrafi konumu göz önünde bulundurulduğunda İran'da kısa süreli de olsa bir şaşkınlık ile karşılanmıştır denilebilir. Yaşamış olduğu bu kısa süreci çabuk atlatan İran Tunus'ta meydana gelen olayları Rehber Hamaney tarafından 1979 yılında ortaya çıkan İslam Devriminin ruhunu taşıyan bir hareket olarak ifade etmiştir. Tunus'ta Zeynel Bin Ali'nin devrilmesi ve yerine En-Nahda'nın seçimleri kazanarak iktidara gelmesi İran cephesinde hoşgörü ile karşılanmış ve hatta İran yönetimi yeni gelen yönetime gereken durumlarda tüm desteği vermeye hazır olduğunu açıklamıştır.¹⁸⁰

İran aslında Arap Baharı sürecini en başından itibaren bir İslami uyanış hareketi olarak ifade etmiş ve yaşanan süreci yaşanan İslam devriminin bir devamı olarak gösterme algısı politikasını takip etmiştir. Yaşanan gelişmeler zarfında İran yaşanan süreci kendi ideolojik çizgisine yakın tutarak süreci kendi çıkarları doğrultusunda şekillendirmeye çalışmıştır. Arap Baharının kısa sürede yayılması ve toplumsal kesimlerin sokaklara dökülerek demokratik yaşam isteklerinde bulunması bunun aksine toplumların İran tarzı gibi dini anlayışa dayanan bir yönetimi istedikleri de söylenemez. Ancak buna rağmen İran bu süre boyunca özellikle hem devrim hem devrim sonrası süreçte sürekli olarak halklara seslenme fırsatı yakaladığı söylenebilir. İran'ın bu politikası hakkında başarılı olup olmadığını söylemek her ne kadar güçte olsa İran Arap Baharı süresince mümkün olduğunca sert güç kullanmıştır. Özellikle Afrika dışında hemen hemen her yerde savaşmış, savaşçıları eğitmiş veya paralı asker ya da silah göndermiştir. Netice itibari ile İran Arap Baharı süresince yaşananları çok gerçekçi olmayan bir bakış açısı ile değerlendirmiş bu noktadan hareketle genel politikasını hem güçler dengesi hem de çıkara dayalı bir temele oturtmaya uygun görmüştür. Arap Baharı süreci başında daha idealist bir tutum takınarak olayları takip eden İran, toplumsal hareketlerin Suriye ve Libya'ya sıçramasıyla realist bir dış politika takip ettiği açık açık görülmüştür.¹⁸¹

¹⁸⁰ Djalılı, Kellner, age, 24.

¹⁸¹ Demir, age, 57.

Tunus'ta başlayan Yasemin Devrimi ilk ortaya çıktığında diğer tüm ülkeler gibi İran'da ortaya çıkan bu mevcut duruma hazırlıksız yakalanmıştır. Ayaklanmaların ilk ortaya çıktığı dönemlerde hem İran yönetimi hem İran medyası kısa bir süre sessiz kalmayı tercih etmiştir. Kısa bir süre sessiz kaldığı bu dönemde İran yönetimi ayaklanmaların kendi toplumsal muhalefetini de etkilemesi ihtimalini göz önünde tutması son derece etkili olmuştur. Arap Baharı süreci Mısır'da Mübarek yönetimi sarsmaya başladığında ise Tahrir Meydanındaki kalabalıkları 1979 yılında Şah'ı deviren İran halkı ile özleştirerek yaşamış olduğu devrim hareketini Arap Baharı sürecine bir model olarak sunma çabası içine girmiştir. İran Arap Baharı sürecinde tutumunu oluştururken olayların gerçekleştiği ülkelerin her birini kendi çıkarları doğrultusunda ayrı ayrı tutarak tepkilerini de bu çerçevede dâhilinde oluşturmuştur. Özellikle Batı taraftarı olarak nitelendirdiği rejimlere karşı ayaklanan halkları sempati ile karşılamıştır. Ancak bu tepkilerine rağmen kendi müttefiki olarak bildiği Suriye gibi ülkelerde yaşanan karışıkları ise Batının bir komplosu olarak nitelendirmiştir. İran'ın Arap Baharı konusunda meydana gelen tavır değişikliklerine ise bahsi geçen ülkelerde bulunan liderlerin değişmesinin aynı zamanda Batının da çıkarlarına hizmet ettiğinin farkına varması sonucu olmuştur.¹⁸²

2.3.6. Arap Baharı ve İran'ın Hamleleri

İran, Arap Baharı sürecinde ülkelere göre farklı politikalar izlemiş ve ülkelere göre farklı hamleler gerçekleştirmiştir. İran'ın uygulamış olduğu bu hamlelerin tamamında ülke çıkarları göz önünde tutulmuştur.

İran, Arap Baharı sürecinde Tunus'ta ilk ayaklanmalar ortaya çıktığında bilindiğinin tersine Tunus ile çok sıcak ve dostane ilişkiler kuran bir devlet konumunda olmuştur. Özellikle 2000'li yıllar ile birlikte İran ile Tunus arasındaki ilişkiler olumlu yönde gelişme göstermiştir. İran, Tunus'taki ayaklanmalar için Bin Ali'nin gidişine kadar herhangi bir hamle yapmamış temkinli bir tutum çabası içine girmiştir. Bin Ali'nin devrilmesi ve Tunus'ta Nahda Hareketinin iktidara gelmesini kendi için bir fırsat olarak nitelendiren İran Tunus ile her alanda ilişkilerini geliştirmek niyetinde olduğunu dile getirmiş ancak Tunus yönetimi İran ile ilk olarak ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi

¹⁸² Daşdemir, age, 240.

yönünde bir politika takip etmiştir. İran Tunus ile kurulabilecek tüm ilişkileri kendisi için sembolik bir kazanç olarak göstermiş ve hamlelerini bu doğrultuda yapmıştır.¹⁸³

İran, Arap Baharı sürecinde Mısır'da ise Mübarek yönetiminin devrilmesini isteyen sloganları coşkuyla karşılamıştır. Çünkü İran için Mübarek'in devrilmesi demek İran'ın yürütmüş olduğu Şii Hilali politikalarının önündeki engellerden birinin ortadan kalkması anlamına gelmekteydi. Tunus'taki gösteriler karşısında temkinli davranan İran Mısır'daki ayaklanmaları ise ABD ve İsrail tarafından desteklenen diktatör firavunun düşüşü olarak görmüş ve sevinçle karşılamıştır. Mısır'daki yönetim değişikliğinin ardından mevcut durumu kendi çıkarları doğrultusunda bir fırsat olarak değerlendirmek isteyen Tahran yönetimi Mısır ile nükleer ve teknolojik tecrübelerini paylaşmayı dahi teklif etmiş ancak bu öneri Mısır tarafında İran'ın istediği kadar karşılık görmemiştir. İran Mübarek'in devrilmesinin ardından Mısır kamuoyunda itibar kazanabilmek adına birtakım hamlelerde bulunmuştur. Buna örnek olarak Mübarek karşıtı düzenlenen gösterilerde hayatını kaybeden 800'e yakın kişiyi Tahran'a davet etmiş ancak bu davet çok büyük bir karşılık görmemiştir.¹⁸⁴

İran Arap Baharı sürecinde Libya'daki ayaklanmalar karşısında Libya halkına desteğini ilan etmişse de yönetime karşı başkaldıran halka destek vermek için herhangi bir şey yapmamıştır. Destek vermek yerine ayaklanmaların sonucunu görmek istemiş ve bir çeşit oyalama stratejisi izlemiştir. İran bu dönem içerisinde Libya'ya Tunus sınırında insani yardım ve sağlık ekibi göndermek ile yetinmiştir. Libya karşısında bekle gör politikası takip eden İran, Kaddafi yönetiminin yıkılmasının ardından Libya'da Batı karşısında düşmüş olduğu dezavantajlı konumunu tekrar avantaja çevirmek için birçok hamle gerçekleştirmiştir. Libya'nın petrol pazarında yeniden var olabilmesi için OPEC üyesi ülkelerin petrol üretimini kısımasını talep etmiştir. Bu durum aynı anda İran'ın da çıkarlarına hizmet etmekteydi. İran Libya'da düzenlenen NATO operasyonları için ise bu müdahalelerin acilen son bulması gerektiğine vurgu yapmış ve bu müdahaleleri yeni bir sömürgecilik olarak ifade etmiştir.¹⁸⁵

Bahreyn, Ortadoğu ülkeleri içinde bir ada ülkesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Çok eski dönemlerden beri adayı kendi toprağı olarak ilan eden İran, devrimin ihraç edilmesi açısından Bahreyn'in son derece önemli bir potansiyel etki alanı olarak

¹⁸³ Djalili, Kellner, age, 22- 26.

¹⁸⁴ Daşdemir, age, 252.

¹⁸⁵ Djalili, Kellner, age, 43-44.

görmekteydi. İran, adada yaşayan Şii nüfus üzerinden yürütmüş olduğu yoğun propaganda faaliyetleri sebebi ile yaşanan Şii hareketliliği uzun bir süreçte Bahreyn yönetiminin hem ABD'ye hem de Suudi Arabistan'a daha bağımlı bir hale gelmesine neden olmuştu. Suudi Arabistan özellikle ABD'nin 2003 yılında gerçekleştirmiş olduğu Irak işgali sonrasında Şiilerin yönetimi ele geçirmesi nedeni ile artan İran etkisinden endişelenmesi nedeni Arap Baharı sürecinde İran'ın Bahreyn'de meydana gelen olaylara direk ve sert olarak müdahalesi konunun İran açısından ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır.¹⁸⁶

İran, Arap Baharı sürecinde Batı'ya karşı olan ilk hamlesini Bahreyn'de ortaya çıkan ayaklanmalar ile gerçekleştirmiş. Hemen ardından Irak'ta yaşayan Şiileri de meydanlara dökerek kendi silahlarını ortaya çıkarmıştır. Mısırda meydana gelen yönetim değişikliği sonrası bölgedeki dengelerin İran lehine değiştiğini gören Suudi Arabistan Bahreyn'de meydana gelen ayaklanmaların bastırılması amacı ile büyük yardımlarda bulunmuştur. İran Suudi Arabistan'ın yapmış olduğu bu yardımları sert bir dille eleştirmiş ve böyle bir durumun olması karşısında kendisinin de Bahreyn'e müdahale edeceğini ifade etmiştir. Bahreyn'de başlayan ayaklanmalar sonucunda İran Meclisinde yer alan 200'e yakın milletvekilinin imzaladığı bildiri ile Bahreyn'de bulunan yabancı birliklerinin bir an önce ülkeden çıkarılmasını istemiştir.¹⁸⁷

İran'ın; ayaklanmalar boyunca Bahreyn ve Yemen'de meydana gelen ayaklanmalara vermiş olduğu destek, İran ile ilişkileri son derece iyi olan komşularıyla dahi gerilim yaşamasına sebep olmuştur. Aslında İran'ın yapmış olduğu hamleler İran yönetiminin komşuları ile olan ilişkilerini bozulmasına ve ayrıca İran'ın karşı bloğunda yer alan bölge ülkelerinin birbirine yaklaşmasına böylece İran'ın bölgesel anlamda bulunduğu pozisyonun zayıflamasına neden olduğunu söylenebilir.¹⁸⁸

Bahreyn rejimi her ne kadar İran ve Suudi Arabistan arasında denge unsuru olarak görülse de aslında tamamen Suudi Arabistan'ın nüfuzu altında yer almaktadır. Bölgede gerçekleşebilecek herhangi bir yönetim değişikliği bölgedeki dengelerin altüst olacağı anlamını taşıdığından hem Tahran yönetimi hem Riyad yönetimi bu bölgede tüm güçlerini sahaya aktarmışlardır. Bahreyn yönetimi ise İran'ın bölgede terörü

¹⁸⁶ Bayazıt, age, 52.

¹⁸⁷ Sürücü, age, 63.

¹⁸⁸ Daşdemir, age, 256.

desteklediğini ve Arap ülkelerinde iç karışıklıklar meydana getirerek bölgenin tamamını istikrarsızlaştırdığını dile getirmiştir.¹⁸⁹

Soğuk Savaş sürecinde Mısır ile Arabistan arasında Yemen üzerine büyük bir mücadele yaşanmıştır. Ancak 1990'lı yıllar ile beraber bu mücadelede Mısır'ın yerini İran almış ve İran Yemen'de kendine yeni bir nüfuz alanı oluşturmaya çalışmıştır. Yemen'de ülke nüfusunun yaklaşık üçte birini oluşturan Zeydi mezhebi üyeleri içinde küçük bir grubu meydana getiren ve yöneticilerin ismi dolayısıyla Husi olarak adlandırılan küçük milis grup, İran açısından bu ülkede nüfuz alanı kurmada önemli bir araç olmuştur. Aslında Husi hareketi Zeydilik'e bağlı ve bir alt kol olarak yerel ve ekonomik istekleri olan bir kabile hareketi olarak doğmuştur. 1992'den itibaren Hüseyin Bedrettin el-Husi'nin önderliğinde Yemen hükümetine karşı birtakım siyasal ve ekonomik talepler gündeme taşımaya başladılar. Bu hareketi İran açısından önemli ve stratejik kılan temel özelliği ise Husilerin Suudi Arabistan ile Yemen sınırına yakın bir bölgede yaşamaları ve Suudi Arabistan topraklarına doğrudan sızabilme imkânına sahip olmalarıydı. Bunun yanında Husiler Yemen'in Suudi Arabistan ve ABD politikalarını eleştirmekte ve aleni bir şekilde muhalefet etmekteydi.¹⁹⁰

Yemen, Arap Baharının üçüncü durağıydı. 2011 yılında Sana'da başlayan ayaklanmalarda göstericilerin üzerine ateş açılması sonucu kırk beş kişinin hayatını kaybetmesi ile birlikte Salih yönetimi meşrutiyetini yitirmiş ve Yemen böyle bir dönemde Husilerin İran ile bağlantısını sebep göstererek Suudilerden, güneydeki El-Kaide ve onun uzantıları olan terör örgütlerinin faaliyetlerini gerekçe göstererek ABD'den destek sağlamaya çalışmıştır.¹⁹¹ Bu nedenle İran, Yemen'de meydana gelen ayaklanmaları ABD ve Suudi Arabistan'a karşı bir koz olarak kullanmak istemiştir. İran; Arap Baharı sürecinde İsrail'e karşı Hizbullah aracılığı ile Lübnan'da meydana getirmiş olduğu durumun benzerini, Suudi Arabistan'a karşı da Yemen'de meydana getirmek istemiştir. Bu noktadan hareketle Yemen üzerinden hem Suudi Arabistan hem ABD hem de İsrail üzerinde kurmuş olduğu baskıyı artırmayı amaçlamış, İran medyası ise Yemen'de başlayan ayaklanmalar için Mısır ve Tunus örneğinde olduğu gibi İslami bir

¹⁸⁹ Doğan, age., 24.

¹⁹⁰ Doğan, age, 32.

¹⁹¹ Bayazıt, age, 57.

uyaniş olarak nitelendirmiştir. Aslında Yemen’de ortaya çıkan ayaklanmalar İran ve Suudi Arabistan arasında meydana gelen bir vekâlet savaşı olarak nitelendirilmiştir.¹⁹²

Yemen’de meydana gelen olaylar bilerek ya da bilmeyerek bir Şii-Sünni mezhep çatışması zeminine oturtulmaya çalışılırken aslında bu süreçten en karlı çıkan ülke ise şüphesiz İran olmuştur. ABD ise Trump’ın Başkan olarak göreve gelmesi ile birlikte Yemen’de mevcut İran etkisini ortadan kaldırmak amacı ile, Husilerin denizlerden ABD çıkarlarını engelleyecek noktaya ulaşmamaları için önlemler almış ve Suudiler ile Birleşik Arap Emirlikleri’nin güvenliklerini sağlamaya çalışmıştır. Suriye ve Libya örneklerinde olduğu gibi; Yemen içinde mevcut bir çözümün uzun vadede ortaya çıkamayacağı, mezhep temelli bir iç savaş devam ettirildikçe Yemen’de mevcut bölünme sürecinin hızlanacağı, bu bölgede Zeydilerin Husilerin önüne atılması ve Husilere sıcak bakmasının da etkisiyle İran’ın mevcut bölgelerde çok daha avantajlı bir konuma ulaşacağı tahmin edilmektedir.¹⁹³

İran, Suriye’de meydana gelen ayaklanmalar karşısında ise en somut hamlelerini gerçekleştirmiştir. İran 19 Mart 2011 yılında NATO’nun Libya’ya müdahalesine şiddetle karşı çıkmıştır. Aslında bu davranışın arkasındaki en önemli neden böyle bir müdahalenin Suriye’ye yapılabilecek olma ihtimalinden kaynaklanmaktaydı. İran Ortadoğu’da en büyük ve en önemli müttefiki olan Suriye’de ortaya çıkan gelişmelerden dolayı büyük bir endişe duyuyor ve Suriye’de Beşar Esad yönetiminin ayakta kalabilmesini sağlamanın aslında kendi rejiminin devamlılığı açısından son derece önemli olduğunu görmekteydi. Suriye’de meydana gelen karışıklıkları dış güçlerin bir oyunu olarak ifade eden İran, Suriye’yi kaybetmemek adına büyük hamleler gerçekleştirmiştir. İran bu dönemde müttefiki için terör örgütü PKK dâhil her türlü hamleyi yapma konusunda hiçbir tereddüt göstermemiştir.¹⁹⁴

Arap Baharı’nın kısa sürede çok geniş alanlara yayılması ile birlikte İran protestoların yaşandığı ülkelere ilgisiz olmadığını kanıtlamak istemiştir. Protestoların yaşandığı ülkelerde nüfuzunu güçlendirebilmek adına ülkesinde İslami Uyanış isimli bir konferans düzenlemiştir. Bu konferans Arap Baharı sürecinin Suriye’de patlak vermesinden yaklaşık yedi ay önce imzalanmıştır. Bu konferansa seksene yakın ülkeden toplamda beş yüzden fazla siyaset bilimci davet edilmiştir. Konferansın bitimi ile

¹⁹² Daşdemir, age, 258.

¹⁹³ Bayazıt, age, 59-60.

¹⁹⁴ Göçer, age, 56.

birlikte İran'da beş ana komisyon meydana getirilmiştir. Kurulan komisyonların temel görevi İslami Uyanışın tarihini ve temel ilkelerini araştırıp analiz etmek ve çıkan sonuçlara göre ortaya çıkan sayısal verileri ortaya koymaktır. Konferans ile birlikte, Arap Baharı'na karşı bölgedeki Ortadoğu ülkelerinin İran gibi bölgesel bir güç olmadan ve İran'ın desteği sağlanmadan hiçbir ülkenin ayakta kalamayacağı mesajı verilmeye çalışılmıştır.¹⁹⁵

2.3.7. İran'da İç Siyaset ve Arap Baharı

İran iç siyasetinin ve siyasi grupların genel yapısı itibari ile Arap Baharı gibi geniş bölgeleri kapsayan ve çok önemli olan bu dış gelişmenin, İran'ın iç politik çekişmelerinden bağımsız değerlendirilemeyeceği aşikârdır. Öyle ki Arap Baharı süreci İran tarafından daha ilk anlarından itibaren çok yakından takip edilmiştir. İran'da bulunan çeşitli yayın kuruluşları tarafından, Arap Baharı süreci içindeki pozisyonlarına göre iç kamuoyuna çeşitli mesajlar verilmeye çalışılmıştır. Bunun yanında Arap Baharı İran içinde meydana gelen siyasi gelişmelere de büyük bir etki yapmıştır. Tunus'ta meydana gelen isyan sırasında İran İslam Cumhuriyeti, 2009 yılında yapılan cumhurbaşkanlığı seçimleri akabinde başlayan halk gösterileri daha yeni bastırmıştı. Bu yüzden muhaliflerin Şubat 2011 tarihinde Tunus halkıyla dayanışma adı altında bir gösteri düzenlemesi Tahran yönetimini hızlıca harekete geçirdi ve gösteriler çok sert bir şekilde bastırılmıştır. Ayrıca iki muhalif lider Mir Hüseyin Musevi ve Mehdi Kerrubi düzenlemiş oldukları son gösteriden hemen sonra ev hapsine çarptırıldı ve 2018 yılına kadar gözaltında tutulmuştur.¹⁹⁶

İran, iç politikasında Arap Baharı sürecini İslami uyanış olarak nitelendirmiştir. Aynı zamanda bu hareketler hem Batı karşıtlığı hem de İslami değerlere dönüş hareketi bakış açısıyla değerlendirilmiştir. İran'ın iç siyasette yapmış olduğu bu yorumlar ile, benzer hareketlerin İran'da herhangi bir şekilde zemin bulmadığı şeklinde bir algı oluşturma ve iç kamuoyuna bir mesaj gönderme kaygısı taşıdığı söylenebilir. Özellikle Tunus'ta meydana gelen olaylar nedeni ile Bin Ali rejiminin devrilmesi ve İranlı gençler arasında “Tunus nihayete ulaştı ancak İran ulaşamadı” şeklinde oluşan algı sosyal medyada hızla yayılmıştır. Aslında İran'ın yapmak istediği ise bu algının, daha ortaya

¹⁹⁵ Sürücü, age, 64-65.

¹⁹⁶ Uygur, age, 14.

çıkmadan, önüne geçmekti. Bu nedenle mevcut Batı karşıtlığının bir ölçü olarak kabul edildiği Arap Baharı sürecinde İran, Suriye’de meydana gelen yönetim karşıtı hareketler İslami uyanış olarak değerlendirmemiştir. Laik Suriye yönetiminin İsrail yanlısı cephe ile girmiş olduğu bir mücadele şeklinde yorumlandığı anlaşılmaktadır.¹⁹⁷

2.3.8. İran Basımında Tartışmalar

İran, 1979 yılındaki devrim sonrasında iletişim ağlarını sürekli olarak güçlü tutmanın hem ülkeler hem de o ülkede yaşayan halklar üzerindeki etkisinin kendi yumuşak gücüne yapacağı olumlu katkıyı görmüştü. Bu nedenle devrim sonrası Tahran yönetimi yurt dışına yayın yapan birçok gazeteyi, televizyon kanalını, radyo ve haber ajansını faaliyete geçirerek bu alanda önemli yatırımlar gerçekleştirmiştir. Toplumdaki sıradan insanların bile politika ve diplomasi üzerindeki etkilerinin artması, kamu diplomasisini kullanmayı etkin bir araç haline getirmekten kaynaklanmaktadır. Ancak tüm bunlara rağmen İran’da medya daha çok devlet tekelinde oldu sivil ve özel yayıncılığa izin verilmedi medya sürekli kontrol altında tutulmaktadır. İran özellikle bu medya gücünü 2011 yılında başlayan Arap Baharı ayaklanmaları sürecinde aktif olarak kullanarak çeşitli algı operasyonları gerçekleştirmiştir.¹⁹⁸

Hamaney’in İran devriminin başarılarını sıralayıp bölgede meydana gelen hareketler için çok iyi bir örnek olacağını ifade etmesinin ardından, özellikle muhafazakâr basın tarafında İran’ın değişimin kıyısında bulunan ülkeler açısından bir model olabileceği ifade edilmiştir. Meydana gelecek bu durumun bölgede bulunan ABD nüfuzunu azaltırken buna karşılık İran’ın bölgedeki nüfuzunun artmasına büyük olanak sağlayacağı yönünde yapılan yayınlar oldukça artmıştır. Muhafazakâr basında çıkan çok sayıda değerlendirmenin ortak yönü, İran Devrimi ile bölgede meydana gelen gelişmeler arasında birçok ortak noktanın varlığı olmuştur. Özellikle bölgedeki olayların fitilini ateşleyen gelişmenin İran Devrimi olduğu fikri basında geniş yer bulmuştur. Muhafazakârlar karşısında reform yanlısı yazarlar ise İran’ın çelişkileri ve karşı bir rol modeli olması nedeni ile Türkiye’nin artıları üzerinde yoğunlaşmışlardır. Son

¹⁹⁷ Bayazıt, age, 106.

¹⁹⁸ Bayazıt, age, 81.

zamanlarda ise İran basınında Suriye hakkında yapılan yorumlar daha büyük bir ağırlık kazanmış durumdadır.¹⁹⁹

İran dış politikasının anlaşılmasında büyük bir önem taşıyan iç basındaki yayın kuruluşları Arap Baharı sürecini yansıtırken kendilerinin içinde buldukları pozisyonlara göre haber yapmaya çalışmıştır. Bu dönemde yarı resmi bir haber ajansı olan Fars Haber Ajansı; Libya'da bulunan Kaddafi taraftarlarından, içeride rejim muhalifi Musevi yanlılarının da kullanmış olduğu yeşil rengine gönderme yaparak, Yeşiller diye bahsetmiştir. Reform yanlısı bir medya olan Şark Gazetesi ise Arap ayaklanmacıları reform yanlıları olarak nitelemiş, daha çok demokrasi ve insan hakları gibi söylemleri dile getirmiştir. Bu farklılıklar ile birlikte İran medyasında yüksek sesle dile getirilen söylem; mevcut halk ayaklanmalarının adalet, demokrasi ve eşitlik adına değil daha çok ABD ve İsrail ile olan ilişkileri kırabilmek adına olduğu vurgusu olmuştur.²⁰⁰

2.4. Körfez'de Isınan Sular: Bahreyn Ayaklanmaları ve İran-Suudi Arabistan Gerilimi

Bahreyn Körfez Bölgesi'ndeki stratejik konumundan dolayı yıllar boyunca birçok ülkenin hâkimiyeti altına girmiştir. Asur, Yunan, Babil ve Pers İmparatorluğu gibi devletlerin egemenliğine giren Bahreyn 1521'de ise Portekiz'in işgaline uğramıştır. 1602 yılına geldiği zaman ise Şah Abbas döneminde Safeviler tarafından Bahreyn toprakları yeniden fethedilmiş, bu tarih itibari ile yaklaşık olarak 180 sene boyunca Bahreyn toprakları İran'ın egemenliği altında yaşamıştır. 1783 yılında Bahreyn'de Sünni Halife ailesinin iktidarı ele geçirmesi ile beraber günümüze kadar süren yeni bir dönemin başlangıcını olmuştur. 1820 yılından 1971 yılına kadar İngiltere hamiliğinde kalan Bahreyn 1968-1971 yılları arasında İngiliz yetkililerinin yoğun görüşme trafiği sonucunda, Körfez ülkeleri ayrı ayrı oluşumlar halinde kalmayı başarmışlardır. Bu noktada Birleşmiş Milletlerin düzenlemiş olduğu referandum sonrası İran, Bahreyn'in hiçbir şekilde bir birlik ve federasyona katılmaması şartı ile Bahreyn toprakları üzerindeki haklarından vazgeçmiştir.²⁰¹

¹⁹⁹ Bayram Sinkaya, *Arap Baharı Sürecinde İran'ın Suriye Politikası*, Seta Analiz (Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı), Sayı: 53, (Nisan, 2012), 38.

²⁰⁰ Doğrusöz, age, 71.

²⁰¹ Bağırılmaz, age, 16-17.

Arap Baharı sürecinde meydana gelen ayaklanmalar ve sonrasında kurulan düzenle birlikte Basra Körfezi ve Ortadoğu’da kartlar yeniden dağıtılmıştır. Bu dönemde Tahran ve Riyad yönetimleri farklı kutuplarda yer aldı ve içinde buldukları bölgede maksimum düzeyde çıkar sağlamaya yönelik politikalar geliştirmişlerdir. Bundan dolayı Arap Baharı süreci ve devamında; Mısır, Suriye ve Bahreyn’de meydana gelen olaylar üzerine, izlemiş oldukları politikalar genellikle Tahran ve Riyad yönetimlerinin birbirlerine karşı rakip pozisyonlar aldıklarının en somut örneklerinden biri olmuştur. Arap Baharı’nın getirmiş olduğu bu yeni dönem, İran ve Suudi Arabistan açısından hem tehditleri hem de fırsatları beraberinde getirmiştir. Buna örnek verilecek olursa; Mısır’da mevcut rejim Mübarek’in devrilmesi İran açısından son derece önemli bir fırsat olarak görülürken Suriye’de ise Esad yönetiminin devrilme ihtimali Suudi Arabistan açısından bir fırsat olarak değerlendirilmiştir. Hem İran hem de Suudi Arabistan yönetimleri; Mısır, Suriye ve Bahreyn’de meydana gelen rejim karşıtı ayaklanmaları, kendi ulusal çıkarlarını göz önünde tutarak, mümkün olduğunca kendilerine fayda sağlayacak bir politika izleme yoluna gitmişlerdir.²⁰²

Bölgede iki önemli rakip konumunda olan İran ve Suudi Arabistan’ın en önemli rekabet alanlarını, Irak ve Levant Bölgesi ile beraber, aslında genel anlamı ile Bahreyn oluşturmaktadır. İki ülkenin de çok büyük umutlar vaat ettiği Bahreyn İran ve Suudi Arabistan arasındaki rekabetin en önemli unsurlarından biri olarak yıllardır süregelmektedir. Bahreyn hem jeopolitik konumu hem de demografik yapısı itibari ile İran ve Suudi Arabistan açısından büyük bir önem arz etmektedir. Bahreyn’in bu iki ülke arasında büyük bir bölgesel güç unsuru olmasının iki önemli nedeni bulunmaktadır. Bunlardan ilki tarihsel ikincisi ise mezhepsel olanıdır. Bahreyn nüfusunun yaklaşık üçte ikisinden fazlasını Şii mezhebe bağlı vatandaşlar oluşturmaktadır. Bahsi geçen bu Şii nüfus; çok uzun bir zaman siyasal anlamda dışlanma, işsizlik, barınma ve belirli ölçülerde kültürel ayrımcılık gibi sorunlara maruz bırakıldığından İran, El Halife rejimini de sürekli olarak Suudi Arabistan’ın etkisi altında kalarak hareket etmekle suçladı.²⁰³

İran ve Suudi Arabistan’ı Bahreyn’de karşı karşıya getiren bir diğer önemli husus da hem Riyad yönetiminin hem de Tahran yönetiminin Bahreyn üzerinde hâkimiyet

²⁰² Akdoğan, age, 473.

²⁰³ Bağırılmaz, age, 63-64.

kurarak Basra Körfezinin hâkim gücü olmaya çalışmalarından kaynaklanmaktadır. İran Bahreyn üzerinde iddia etmiş olduğu haklarından Bahreyn’de bir halk oylaması yapılması, bölgenin kendi kaderini kendisinin tayin etmesi gerektiği ve farklı bir Körfez ülkesi ile birleşmemesi karşılığında vazgeçmiştir. Buna rağmen Riyad yönetiminde bazı üst düzey yöneticiler halen Bahreyn üzerinde hak iddialarında bulunmaktadır. Bu durumun en somut örneği 2011 tarihinde Bahreyn’de meydana gelen ayaklanmalar esnasında ortaya çıkmıştır. Suudi Arabistanlı yöneticiler ayaklanmalar sırasında Bahreyn’in Riyad yönetimine bağlanmasını gündeme taşımışlardır. Amaçları hem bölgedeki İran etkisini kırmak hem de ülke nüfusunun çoğunluğunu Şiiilerin oluşturduğu Bahreyn’i kendi topraklarına dâhil ederek Şii çoğunluğu azınlığa dönüştürmektir.²⁰⁴

Suudi Arabistan ise Mısır’da Mübarek’in gitmesi ile beraber bölgedeki dengelerin İran lehine değişmesinden büyük bir rahatsızlık duymuştur. Riyad yönetimi özellikle Arap coğrafyasında başlayan halk hareketlerinin ve demokratikleşme taleplerinin hem kendi topraklarına hem de Körfez’de yaşayan Şii nüfusa etki etmesinden çekindiği için olaylar karşısında büyük bir korku yaşamıştır. Körfez İş birliği Konseyi, 2011 yılının mart ayı içerisinde Bahreyn’e gerçekleştirilen askeri müdahale Saddam sonrası dönemde Körfez’de egemenliğini pekiştiren İran’ın şimdi de Şii nüfus üzerinden lehine değişecek toplumsal dengeler vasıtası ile Körfez’de kazanacağı yeni güç ve manevra alanlarına engel olabilme ve kendi statükosunu koruma amacı taşıyordu. Riyad yönetimi bu eylemleri hem bölgedeki gücünü koruma hem de var olmak için kaçınılmaz görmüş, yapılan dış müdahaleyi de meşrulaştırmak adına ülkede çıkan karışıklıkların arkasında İran’ın olduğu tezini kullanmıştır. Riyad yönetimi aslında yapmış olduğu bu müdahaleler ile bölgede yaşanan gelişmeleri söndürmeye çalışsa da olayları daha da ateşlemiştir. Bunun en önemli göstergesi Riyad yönetiminin yapmış olduğu müdahale Bahreyn’in içinde olan mücadelelerin bölgeselleşmesine neden olmuş, bu da demokratik bir zeminde devam edecek bir halk hareketinin silahlı mücadeleye dönüşmesi tehlikesini yanında getirmiş. Riyad yönetimi değişen Ortadoğu siyasetinde büyük bir güç kazanacağı endişesi taşımış olduğu İran’ı her ne kadar cezalandırmaya çalışsa da bu eyleminin tam tersine bölge adına Kuveyt, Irak ve Suudi Arabistan’da yaşayan Şiiiler arasında İran’a karşı duyulan sempatinin artmasına neden olmuştur.²⁰⁵

²⁰⁴ Akdoğan, age, 478.

²⁰⁵ Şen, age, 104-105.

2.5. Arap Bahar'ında İnan-Suudi Rekabet Alanları: Mısır, Suriye ve Bahreyn

Ortadoğu'da İnan'ın yanı sıra bölgesel güç olma idealini diri tutan bir diğere ÷lke Suudi Arabistan devletidir. İnan ve Suudi Arabistan arasında yaşanan bölgesel soğuk savaş Şii-Sünni çatışmalarının devlet düzeyindeki en açık göstergesidir. Arap Baharı süreci ile birlikte Sünni destekli devletler arasında yer alan Mısır, Yemen ve Tunus'ta rejimlerin değışikliğe uğraması Suudi Arabistan'ı bölgedeki çıkarları bakımından büyük endişeye itmiştir. Sünni destekli devletlerin yönetimlerinde rejim değışikliklerin yaşanmasına rağmen Şii destekli Suriye'de herhangi bir rejim değışikliğinin olmaması, bölgesel çıkarların İnan'ın lehine değışim göstermesi Suudi Arabistan cephesinde büyük bir endişe ile karşılandı. Bölgede kendini soğuk savaş olarak gösteren bu durum Arap Baharı süreci ile birlikte sıcak çatışmalara dönmüştür. Bu dönemde Suudi Arabistan bölgedeki konumunu güçlü tutabilmek adına Bahreyn ve Yemen'de meydana gelen olaylar karşısında ABD'nin desteğini alarak askeri müdahaleler gerçekleştirmiştir. İnan, ihtimal dâhilinde gerçekleşecek Bahreyn müdahalesinin sonuçlarının 2003 yılında ABD'nin Irak'a yapmış olduğı müdahalenin sonucuna benzer bir tablonun ortaya çıkmasından endişe duyduğundan Bahreyn'de Şii halka büyük destekler vermiştir.²⁰⁶

Bahreyn halkının büyük çoğunluğu yoksul kesimden meydana gelmektedir. Şii nüfus itibari ile büyük bir çoğunluğa sahip ancak yönetimi Sünnilerin elinde olan son derece önemli bir ada ülkesidir. Bahreyn Krallığı olarak bilinen bu ada ülkesi hem Şii nüfus potansiyeli hem de zengin petrol rezervleri nedeni ile sürekli olarak İnan İslam Cumhuriyetinin ilgisini cezbetmiştir. Kuveyt ve Umman arasında kalan bölge içinde yer alan ve bağımsızlıklarına kavuşuncaya kadar İngiliz sömürgesi durumunda bulunan toplam yedi emirlik (Abu Dabi, Dubai, Acman, Şarja, Füceyre, Ümmül Kayvan ve Ra's el-Hayma) ise 1971 tarihinde birleşerek Birleşik Arap Emirlikleri'ni kurmuşlardı. Bahreyn ve Katar ise tamamen bu oluşumun dışında kalmayı tercih etmiştir.²⁰⁷

Çok eski dönemlerden itibaren Bahreyn'i kendi toprakları içinde kabul eden İnan yönetimi, devrim ihracı nedeni ile Bahreyn'i kendisi için önemli bir potansiyel etki alanı olarak görmektedir. İnan yönetiminin adada bulunan Şii nüfus üzerinden yürüttüğü

²⁰⁶ Bağırılmaz, age, 77.

²⁰⁷ Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğı Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, Cilt: 1,(Bursa: Dora Yayınları,2014), 509.

yoğun propaganda faaliyetleri sebebi ile meydana gelen Şii hareketliliği çok uzun vadede Bahreyn yönetiminin, özellikle Arabistan ve ABD'ye, daha bağımlı olmasına neden olmuştur. 2003 yılında ABD'nin Irak'ı işgal etmesi nedeni ile Suudi Arabistan, özellikle Irak'ta Şiiilerin yönetimi ele geçirmesi ve hızla gelişen İran etkisinden duyduğu endişeler nedeni ile Arap Baharı sürecinde Bahreyn'de meydana gelen olaylar karşısında çok sert müdahalelerde bulunarak bu konunun kendileri için ne kadar önemli olduğunu tüm dünyaya göstermiştir.²⁰⁸

25 Ocak 2011 tarihinde Mısır'da meydana gelen devrim ile birlikte İran-Mısır ilişkilerinde çok önemli değişiklikler olmuştur. Meydana gelen bu gelişmeler bölgesel güç dengeleri açısından son derece önemli gelişmeler olarak göze çarpmaktadır. Mısırdaki düzenlenen rejim karşıtı gösteriler Mübarek yönetiminin İran ile ilişkilerinin çok iyi bir seviyede olmaması, Batı dünyasının, güvenlik algısı çerçevesinde Suudi Arabistan ile beraber Ortadoğu'da Sünni-ılımlı eksenli bir politika benimsemesi ve İran'ın bölgedeki en büyük düşmanı olan ABD'nin bölge içindeki en büyük ve en önemli müttefiklerinden biri olması unsurları İran yönetiminin Mısırdaki muhalefetin yanında yer almasını sağlamıştır. İran yönetiminin rejim karşıtı gösterilere destek sağlamasının bir diğer sebebi de Mübarek rejiminin seküler olması ve muhalefetin İslami hareketlerden meydana gelmesidir. Bu, İslam devriminin getirdiği, İslami hareketlere ve ezilen halk hareketlerine destek çıkma fikri ile de uyumaktadır.²⁰⁹

2.6. Ortadoğu'da Şiilik, Şii Politığı, Şii Hilali Söylemi

Şiilik İran İslam Cumhuriyeti'nin anayasasında devletin resmi mezhebi olarak kabul edilmiştir. Bugün Şiilik dünya Müslüman nüfusunun yaklaşık olarak yüzde onuna tekabül etmektedir. Şiilik, içerisinde en büyük nüfusa ve güce sahip olan İran da tüm Şiiiler ile ilgili politik eylem ve söylemler geliştirerek kendine bu doğrultuda ortak bir dış politika dili oluşturmuşlar. İran'ın bu politikasındaki asıl amaç ise Şii nüfus aracılığı ile Ortadoğu siyasetinde etkin bir rol oynayabilmektir. İran'ın bu politika içerisinde yapmış olduğu tüm politik argümanlar İran reel politığı içerisinde değerlendirilmektedir.²¹⁰

²⁰⁸ Uygur, age, 11.

²⁰⁹ Akdoğan, age, 473.

²¹⁰ Ünal Gündoğan, *İran ve Ortadoğu*, (Ankara: Adres Yayınlar, 2016), 192.

İran'da 1979 yılındaki devrimden sonra kurulan rejim kendini bir İslam Cumhuriyeti olarak ifade etse de aslında ideolojisi Şii İslam inancı doğrultusunda meydana gelmiştir. Bu nedenle Şiilik İran için 1979 yılındaki devrimden itibaren çok etkin bir şekilde kullanılan dış politika aracı haline gelmiştir. İran'da oluşturulan yeni yönetimin Şiiliği ön planda tutması ve dış politikasında da Şiiliği daha çok bir araç olarak kullanması ile beraber, Ortadoğu'da yeni bir Şii jeopolitiğinden bahsedilmeye başlanmıştır. İran her seferinde resmi açıklamalarında Şiilikten daha çok İslam vurgusunu öne çıkarmaya çalışsa da devrim sonrasında izlemiş olduğu politika ve özellikle dış politikası bu eksen doğrultusunda oluşturulmuştur.²¹¹

Başta İran olmak üzere Birleşik Arap Emirlikleri, Yemen, Bahreyn, Irak, Kuveyt, Katar, Ürdün, Lübnan ve Suriye'yi de içine alan bu geniş coğrafyadaki Şii nüfusunu anlatan Şii Hilal kavramı ise ilk olarak, Ürdün Kralı Abdullah tarafından 2004 tarihinde uluslararası ilişkiler literatürüne dâhil edilmiştir. Günümüz Arap dünyasında İran'ı ilk tanıyan ve tüm destekleri sunan Suriye'deki Esad hanedanlığı uzmanı olarak belirtilen Patrick Seale; bölge içinde kurulan Şii ittifakını ortaya koymaya çalışırken Hafız Esad ile birliktelik kuran İran devrimci yönetiminin bu ittifakını, Camp David ile kurulan dünyayı çevreleme politikası olarak isimlendirmektedir. Yapılan bu tanım ile birlikte Şii Hilali kavramının anlamı da ortaya çıkmaktadır.²¹²

Şiiiler günümüz itibari ile İran ve Irak toprakları içinde yönetimi ellerinde bulundurmaktadırlar. Lübnan'da ise her an yönetime ortak olma gücünü ellerinde bulundurmaktadırlar. Bunun yanında Şiiilerin Irak topraklarında yaşamış oldukları tecrübeleri dini kimlikleri ile beraber politik kimliklerinin de ortaya çıkmasına neden olmuş ve Şiiilerin siyasallaşmalarına neden olan sonuçların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Şiiilerin sahip olduğu nüfus gücü politik güce dönüşmüş ve her ne kadar Şiiilerin birleşmesine veya Şii Hilali'ne uygun bir zemin oluşmuşsa da Şiiilerin ortak bir lidere sahip olmamaları nedeni ile Şiiiler arasında bugüne kadar bir birliktelik sağlanamamıştır. Buna paralel şekilde yönetsel olarak birliktelik mümkün olmadığından Ortadoğu'nun yeni jeopolitiğinin oluşturulmasında Şii Hilali'nin ya da Şii topluluklarının birliğinin oluşması kısa zaman içinde pek mümkün görünmemektedir.²¹³

²¹¹ Daşdemir, age, 19.

²¹² Bayazıt, age, 49.

²¹³ Rigiderakhshan, age, 400.

İran'ın bulunduğu bölge itibari ile önemli ölçüde Şii jeopolitiği anlamından her ne kadar avantajları var gibi görünse de aslında önemli dezavantajları da bulunmaktadır. Sovyetler Birliği'nin dağılması ile Ortadoğu'da kısa süre içinde büyük bir güç ve aktör haline gelen ABD, dolaylı olarak komşu olduğu İran yönetimini engelleyebilmek ve başarısız kılabilmek amacıyla İran'a karşı çevreleme politikası geliştirmiştir. Aynı zamanda İran'ın Ortadoğu'da hayata geçirmeye çalıştığı Şii ekseninde ABD yanına İsrail ile beraber Sünni Arapları da alarak İran için karşı bir güç olacak Sünni eksenini ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle İran bölge içerisinde yumuşak güç kullanabilme anlamında büyük alan kaybı yaşamış oldu. Şiilik çok farklı kollara ve yorumlara sahip bir mezhep olduğu için İran'ın Şii reel politika bağlamında bölgede etkinliğini kaybetmesine ve dezavantajlı konuma gelmesine sebep olmaktadır.²¹⁴

Görüldüğü üzere özellikle Basra Körfezi'ni içine alan ve genellikle petrol, doğalgaz gibi tüm dünya açısından son derece değerli olan kaynaklar bakımından zengin bir coğrafya içinde bulunan Şiiilerin, sadece buldukları Ortadoğu coğrafyasında değil tüm dünya için stratejik bir öneme sahip olduğu söylenebilir. Bölgesel anlamda Şii nüfusunun yanı sıra ekonomik ve askeri anlamda da körfez ülkeleri içinde en büyük devletlerden biri olan İran İslam Cumhuriyeti'nin, gerçekleştirmiş olduğu devrim ile Şii Hilali kavramsallaştırdığı ve Körfez ülkeleri üzerinde de etkisini bir hayli arttırdığı görülmektedir.²¹⁵

İran günümüzde Şii mezheplerinin merkezi konumu olarak görülmüş olsa da aslında liderlik edebileceği bir Şii mezhebi bütünlüğünden asla söz edilemez. Özellikle Velayeti Fakih hususundaki farklı yaklaşımlar, İran'da yönetimde bulunan mevcut rejimin sahip olduğu özellikler, böyle bir yönetim biçiminin uygulanabilmesini mümkün kılmamaktadır. Tabii sayılan bu nedenlerin yanında İran milliyetçiliği ve siyasal fikir ayrılıkları da Şii Hilali anlayışına engel teşkil eden diğer sebepler arasında sayılabilir. Bunun yanında İran günümüzde ciddi bir askeri ve ekonomik güce sahip olsa bile Şii Hilali konusunun hayata geçmesi için atacağı her adım ABD'nin çıkarlarına ters olacağından, engellemeler ile karşılaşacak bu da İran'ın Şii Hilali politikasında kırılmalar meydana gelmesine sebep olacaktır. Özellikle Irak, Suriye ve Yemen gibi ülkelerin iç işlerine doğrudan müdahale edememesinin en büyük nedeni zira ABD'dir.

²¹⁴ Bayazıt, age, 61.

²¹⁵ Mehmet Şahin, *Şii Jeopolitiği: İran İçin Fırsatlar ve Engeller Akademik Orta Doğu*, Cilt:1, Sayı:1, (2006), 42-43.

İran'ın Ortadoğu coğrafyasında Şiiileri tek bir bayrak altında toplama isteği İran İslam Devleti'nin dış politikasında Şii Hilaline karşılık gelse de bu politik eylem, Şiiilikte direnişin aynı zamanda jeopolitiğinin de muhafaza edildiği anlamını taşımaktadır.²¹⁶

2.7. Dönüm Noktası Olarak Suriye ve İran

2.7.1. Genel Olarak İran'ın Suriye Politikası

İçinde bulunduğu coğrafyadaki mevcut konumu, takip etmiş olduğu politikaları, zengin petrol yataklarına sahip olması, Suriye'yi Ortadoğu'daki dengeler açısından son derece önemli bir ülke konumuna taşımıştır. Ortadoğu'da "Mısır'sız barış, Suriye'siz savaş olmaz" sözü bu önemi ortaya koyma açısından son derece önem arz etmektedir.²¹⁷ Arap Baharı'nın belki de en büyük kırılması hatta en dramatik boyutları Suriye'de yaşanmıştır. 15 Mart 2011 yılında başlayan protestoların en sert karşılığını gördüğü Suriye'de çatışmalar çok kısa süre içinde ülkenin birçok yerine yayılmıştır. Yaşanan kriz yerel iken kısa süre içinde bölgesel hatta küresel boyutlara ulaşmıştır. Suriye'de yaşanan gelişmelerin iç savaşa dönüşmesi sonucu oluşan krizin 10 yıllık maliyeti ve sonuçları gün geçtikçe çok daha ağır boyutlara ulaşmıştır. 2021 yılına girdiğimiz bu döneme kadar 500 binden fazla insanın hayatını kaybetmesine, 7 milyon insanın evlerini terk ederek başka yerlere gitmesine ve yaklaşık 6 milyon insanın da ülkelerini terk ederek komşu ülkelere sığınmasına neden olmuştur. Suriye'de ortaya çıkan bu krizin ve çözümsüzlüğün ve de diğer ülkelerden daha fazla sürmesinin birçok nedeni vardır. Bunlar arasında; Esad rejiminin olaylar karşısındaki sert tutumu, İran ve Rusya'nın Esad rejimine vermiş olduğu kayıtsız şartsız destek, DEAŞ'ın bölge toprakları içinde hâkimiyet alanını genişletmesi, Suriye'de bulunan muhalefetin üstüne düşeni yeterince yapmaması, muhalefeti destekleyen devletlerin herhangi bir şekilde koordine olamaması, ABD'nin muhalefete olan tutumunu zamanla değiştirmesi, Suriye'nin geleceğine yönelik olan uzlaşmazlığın bir türlü sona ermemesi gibi nedenleri gösterilebilir.²¹⁸

İran'ın Ortadoğu politikaları içinde Suriye'nin her zaman özel bir yeri olmuştur. Özellikle İran ile Suriye'nin kurduğu ilişkilerin tarihsel arka planına bakılacak olursa ikili ilişkilerinde daha çok ideolojik ve stratejik yakınlığın ön plana çıktığı

²¹⁶ Rigiderakhshan, age, 401.

²¹⁷ Bayazıt, age, 92.

²¹⁸ Karagül, age, 280.

görülmektedir. Bu ilişkilerin ideolojik boyutuna baktığımızda İran ve Suriye'nin ülke politikalarının Şiilik ekseninde birbirini tamamladığı ve aslında bunun daha çok birbirlerinin karşılıklı çıkarları için bir araç olarak kullanıldığını söyleyebiliriz. Şii Hilali projesi; Tahran yönetimi açısından, mezhepsel amaçlardan daha çok bölgedeki nüfuzunu güçlendirmek adına kullanmış olduğu aracı bir politikadır. Bu şekilde her iki ülkenin yakınlaşması göz önüne alındığında İran, Şiiliği daha çok yayılmacı politikalar doğrultusunda kullanırken Suriye ise Nusayriliği Şam yönetiminin devamını sağlamak adına bir amaç politikası olarak kullanmaktadır. Her iki ülkenin amaçlarının farklı olmasına rağmen sonuçta elde edilecek karşılıklı çıkar nedeniyle birçok alanda aralarında yakınlaşmalar meydana gelmektedir. İşin stratejik boyutunda ise İran için Suriye demek; Suriye üzerinden Lübnan sınırlarına kadar uzanarak Hizbullah ve Hamas ile sıcak ilişkiler kurmak, Körfez'deki mevcut ağırlığını koruyarak ortaya çıkabilecek olası durumlarda bölgedeki denge unsurlarını lehine çevirmektir.²¹⁹

İran Arap Baharı süresince Tunus ve Mısır'daki mevcut yönetimlerin devrilmesinde büyük bir memnuniyet duymasına rağmen aynı sürecin Suriye'ye sıçraması ile beraber bu politikasında büyük bir değişikliğe gitmiştir. Suriye'de meydana gelen olayların diğer Arap ülkelerindeki durumlardan farklı olduğunu ifade eden İran, Suriye'deki protestoların aslında dış güçler tarafından tahrik altındaki çok az sayıdaki nüfusun ve teröristlerin çıkarmış olduğu karışıklık olarak ifade etti. İran'da yaşayan birçok İranlı vatandaşa göre Suriye, Mısır'ı kaybeden İsrail tarafı bloğun bölgedeki dengeleri kendi lehlerine çevirebilmek için giriştikleri bir operasyon olarak ifade edilmiştir. Öncelikle devrimin lideri Hamaney olmak üzere tüm yetkililer Suriye'nin İsrail'e karşı yapılacak direnişin en ön cephesini oluşturduğunu, Filistin davasına sahip çıkması nedeni ile diğer Arap ülkelerinden farklılıklar ortaya koyduğunu ileri sürmüşlerdir. Nitekim Ali Ekber Velayeti, düzenlemiş olduğu bir basın toplantısında benzer örnekler öne sürmüş ve bununla beraber Suriye yönetiminin bazı reformlara ihtiyaç duyduğunu dile getirmiştir. Dışişleri sözcüsü Ramin Mihmanperest de Suriye'de meydana gelen olayların ABD ve İsrail'in başını çekmiş olduğu bir fitne hareketi olarak yorumlayıp ve diğer bölgesel olaylar ile hiçbir ortak noktasının olmadığını ifade etmiştir.²²⁰

²¹⁹ Yaşar Besen, Arap Baharının Türkiye-Suriye İlişkilerine Etkileri, (Yüksek Lisans Tezi, Batman Üniversitesi), 2019, 78

²²⁰ Uygur, age, 20.

Suriye her dönem İran için bölgesel anlamda özel bir müttefik olmuştur. Tam olarak Batı hâkimiyetine girmesini engel olacak kilit bir role sahip olmasından dolayı İran'ın Suriye'yi elinden kaçırmaması aynı zamanda bölgede tek başına kalacağı anlamına gelmektedir. Bu da İran'ın hem Suudi Arabistan hem de İsrail ile tek başına savaşaacağı anlamına gelmektedir. Bu durum karşısında İran kendi toprakları içine hapsolarak kendi sınırlarını korumak durumunda kalacağından İran'ın savunma politikası tamamen çökecektir. Özetle İran'ın Suriye politikasını ulusal güvenlik, Şii Hilali, Şii Reel Politigi ve bölgesel güç dinamikleri meydana getirmektedir. Bu da Suriye'nin İran açısından ne denli önemli olduğunu ortaya koymaktadır.²²¹

2.7.2. İran'ın Suriye'ye Sağladığı Destek

İran ve Suriye arasında bulunan bölgesel ittifaklar özellikle 1979 yılındaki İran devriminden sonra kuvvetli bir şekilde devam etmiştir. Ortadoğu'nun en güçlü ülkelerinden olan Irak ile yaşamış olduğu savaş sonrası yalnız kalan İran, bu dönemde yaşamış olduğu bu yalnızlığı Suriye'nin müttefikliği ile gidermeye çalışmıştır. Doğu Bloku ülkelerinin dahi İran'a silah satma konusunda çekingen davrandığı bir dönemde bu silah satışları doğrudan Suriye üzerinden gerçekleşmiştir. Bu nedenle İran, Arap Baharı sürecinde olayların Suriye'ye sığraması sırasında seyirci kalmayıp aynı şekilde Suriye'ye silah, askeri ve maddi yardımlar konusunda büyük destekler vermiştir. Bazı kaynaklara göre İran'ın Suriye'ye sağlamış olduğu destek 15 ile 30 milyar dolar arasında bir rakama ulaşmaktadır.²²²

2001 yılından itibaren tüm dünyada büyük bir domino etkisi oluşturan Arap Baharı ile ortaya çıkan toplumsal, siyasal değişim ve dönüşüm süreci Ortadoğu'nun jeopolitik yapısında büyük değişiklikler meydana getirmiştir. Ortaya çıkan bu jeopolitik kırılmalar nedeniyle bölgesel ve küresel aktörler konumlarını yeniden değerlendirerek politikalarında çok büyük değişiklikler meydana getirmişlerdir. Bunun yanında Arap Baharı'nın meydana geldiği bazı ülkelerde sürece karşı büyük bir direnç gösterilmiştir. Bu dirençlerin belki de en önemlisi Suriye'de ortaya çıkmıştır. Arap Baharı sürecinin Suriye'ye sığraması ve kısa sürede büyük bir alana yayılmasına rağmen Baas rejimi

²²¹ Bayazıt, age, 94-95.

²²² Arzu Hagigi, İran İslam Devrimi ve Değişen İran Dış Politikası, (Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, 2018), 78-79.

direnmeye devam etmektedir. Aslında Baas rejimi göstermiş olduğu bu direniş sırasında en büyük desteği Rusya'dan almıştır.²²³

İran-Suriye müttefikliğinin dönüm noktası 2011 yılında Suriye'de meydana gelen halk hareketleri olmuştur. Bunun en önemli nedeni Suriye'de 1982 yılında Hama olaylarından günümüze kadar Esad rejimine yönelik en ciddi tehdidin bu ayaklanmalar ile gelmiş olmasıdır. 2009 yılında yapılan ve tartışmaları halen devam eden Cumhurbaşkanlığı seçimleri ortamında son derece zor günler yaşayan İran, Ortadoğu bölgesi için önceden hesap edilmemiş Arap ayaklanmaları karşısında kendine karşı ciddi bir meydan okuma savaşı ile karşı karşıya kalmıştır. Bölgede yer alan tüm ülkeler ortaya çıkan bu yeni durum karşısında acil kararlar almak zorunda kalmıştır. İran, Arap Baharı sürecini birçok ülkede olumlu karşılarken olayların Suriye topraklarına sıçraması ile politika değişikliğine gitmiş ve kararını her yönü ile Suriye rejimi yanında kalmak şeklinde vermiştir. Süreç içinde Suriye yönetimi için elinden gelen tüm desteği sağlamaya çalışmıştır.²²⁴

2010 yılında Tunus'ta işsiz bir gencin kendini yakması ile başlayan olaylar kısa sürede bir halk devrimine yol açmıştır. Tunus'ta başlayan bu olaylar bu ülke ile sınırlı kalmamış ve diğer Arap ülkelerine de sıçrayarak kısa zamanda tüm bölgeyi etkisi altına alan ve Arap Baharı adı verilen bir sürece dönüşmüştür. Olayların Suriye'ye sıçraması ile birlikte Ortadoğu'da bitmek bilmeyen bir savaş patlak vermiştir. Beşar Esad'ın ülkede düzenlenen protestolar karşısında yapmış olduğu sert müdahaleler kısa sürede kanlı çatışmalara dönüşmüştür. Suriye halkı önce demokratik yollar ile hakkını aramaya çalışmıştır. Ancak demokratik yollarla haklarını elde edemeyen sivil halk, Müslüman Kardeşler'in girişimleri ile başlattığı silahlı direniş Suriye'yi içinden çıkılmaz bir durumun içine sokmuştur. Arap Baharı'nın Suriye topraklarına sıçraması ile birlikte 35 yıldır aralıksız devam eden İran-Suriye ittifakı da büyük bir sınava tabi tutulmuştur. İran; Bahreyn, Mısır, Tunus ve Yemen gibi ülkelerde ortaya çıkan ayaklanmaları kendi açısından çok iyi karşılmasına rağmen Suriye için farklı politikalar izlemiştir.²²⁵

Suriye olaylarının uluslararası boyutlara ulaşması ve uluslararası arenada Suriye'ye karşı oluşturulabilecek politikalara karşı İran, bu tür politikaların önüne geçmek için büyük bir diplomasi trafiğine girmiştir. Bu doğrultuda İran'ın sağlamış

²²³ Sinkaya, age, 1.

²²⁴ Korkmaz, age, 150.

²²⁵ Hagigi, age, 78.

olduğu en iyi destek ve mücadele, Suriye'ye olası bir askeri müdahaleyi önleyici çabaları olmuştur. Suriye'de olayların çok fazla şiddetlendiği bir dönemde uluslararası medya aracılığı ile askeri müdahale söylentileri gündeme taşınınca İran hemen harekete geçerek ilk önce olaylara dış müdahale olmadan çözümlenmeli şeklinde açıklamalar yapmaya başlamıştır. İran Suriye meselesinin uluslararası müdahaleye gerek kalmadan çözümünü için bölgesel işbirliği arayışları doğrultusunda sadece Türkiye, Irak ve kendisini işaret etti. İran'ın bu tutumunun; düşmanlarını Suriye'den uzak tutma, Suriye'de kendi yanındaki Esad rejiminin varlığının devam etmesini sağlama ve rejim karşıtlarına verilen destekleri önleme amacı taşıdığı söylenebilir. İran bir yandan diplomatik desteğini sürdürürken diğer yandan da her türlü desteği vermeye devam etmiştir.²²⁶

Suriye'de Hafız Esad'a bu desteğin verilmesinde, İranlı yetkililerin söylemlerine göre, iki önemli husus yer almaktadır. Bunlardan ilki, Suriye'nin Siyonizm'e karşı verilen mücadelenin çok önemli ve vazgeçilmez bir parçası olması; ikincisi ise Filistinli direniş örgütleri arasında İran ile bağlantı kurulabilmesini sağlayan bir köprü görevi üstlenmiş olmasıdır. Başlarda Suriye yönetimine verilen destekler daha örtülü ve gizli olarak yapılmışsa da olayların üçüncü senesinden itibaren İran, sahada doğrudan yer almaya başlayarak yardımlarını açık ve aleni şekilde yapmaya başladı. Başlarında İranlı komutanların bulunduğu ve dünyanın birçok farklı noktasında toplanarak bir araya getirilen Şii militanların Suriye savaşına dâhil olması ile beraber savaşın gidişatında önemli değişiklikler meydana gelmeye başlamıştır. Suriye dışından getirilen ve hem paralı hem de gönüllü askerlerden oluşan bu milis güçler bizzat İran Devrim Muhafızları komutanlığına bağlı Kudüs gücü tarafından örgütlenerek eğitilmiştir. Suriye'de Hizbullah, Fatimiyyun (Afgan Hazaraları²²⁷) ve Zeynebiyyun (Pakistan Şiiileri) Tugayları başta olmak üzere toplamda on beşe yakın silahlı grubu çeşitli isimler altında bir araya getirerek Suriye savaşında Esad'a destek olmak için kullanmıştır. İran bu savaşı kendisi için bir varoluş mücadelesine çevirdiğini göstermek istememiştir. Görünürde Şiiiler için son derece kutsal olarak kabul edilen bölgeleri korumak adına Suriye'de bulunduğunu iddia eden bu milis kuvvetler, kendilerine karşı gelen grupları bahane ederek aslında Suriye halkı ile mücadele etmişlerdir.²²⁸

²²⁶ Doğrusöz, age, 92.

²²⁷ Hazaralar, Afganistan nüfusunun yaklaşık %9'unu oluşturan etnik grup. Hazaralar, çoğunlukla Şii inancına sahiptirler.

²²⁸ Doğan, age, 21-22.

İran yönetiminin Suriye'ye sağlamış olduğu destek sadece askeri ve ekonomik alanlarda olmamıştır. İran yönetimi özellikle hem Esad'ı haklı çıkarmak hem de kendi uygulamalarını doğru göstermek için medyayı yoğun bir şekilde kullanmıştır. Suriye yönetimine medya ile büyük bir destek sunmuştur. İran, birçok haber ve internet sitesinde Suriye'de Esad rejiminin haklılığını göstermek için çok büyük çabalar harcamıştır. Bununla beraber Batı ve Suriye rejimi karşıtlarının internette ve görsel medyada sunmuş olduğu görüntülerin sahte olduğu tüm olup bitenlerin bir komplo ve göz boyamadan ibaret olduğu hususunda büyük çabalar sarf etmiştir. Bu çabalar ve destek halen devam etmektedir. Suriye'de olayların başlaması ve gelişmesinin hemen ardından İran tarafından; Suriye'de hiçbir halk hareketinin olmadığı, aslında katliam yapanların göstericilerin bizzat kendisi olduğu, gösteri yapan bu kişilerin birçoğunun Suriye halkı tarafından tanınmadığı, bu adamların ya dışarıdan getirildiği ya da Filistinli göçmenlerden para ile tutulan adamlar olduğu haberleri yapılmıştır. Yine aynı doğrultuda İran, toplumu tahrik etmek için Suriye ordusundan ayrılan 2500 kadar askerin Muaviye Tugayları ismi ile milis birlikler kurduğu yönünde haberler ortaya atılmıştır ve bu haberleri çok daha farklı şekillere sokarak sürekli olarak ekranlara getirip ve Esad yönetimine sunmuş olduğu medya desteğini devam ettirmiştir.²²⁹

İran'ın körfezde elinde bulundurduğu güç, Ortadoğu masasına tek başına oturmasına kâfi olsa da yalnız başına etkili olmasına çok da imkân sağlamamaktadır. Bu nedenle bu etkiyi sağlayabilmek için Suriye, Irak, Lübnan ekseninde bir Şii Hilali kurmak mecburiyetindedir. Tüm bu koşullar göz önünde tutulduğunda Suriye ile kurulan 35 yıllık ittifakın ne kadar önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle İran Suriye ile olan ilişkilerini 35 yıl boyunca hep en üst düzeyde tutmuş ve bu iki ülke birbirleri ile sürekli olarak müttefik olmuşlardır.²³⁰

²²⁹ Doğrusözlü, age, 91.

²³⁰ Hagigi, age, 79.

SONUÇ

Jeopolitik konumunun yanı sıra bölgenin zengin enerji kaynaklarına sahip olan İran, ayrıca güçlü devlet geleneklerine sahip olan bir ülke olarak bilinmektedir. Gerek Basra Körfezi'ne gerekse Hürmüz Boğazı'na hâkim bir konumda bulunan İran, İslam aleminin Şii nüfusu üzerinde oldukça büyük bir güce sahiptir. Günümüzde İran ile özdeşleşen, 1979 İslam Devrimi pek çok özelliğiyle kendine has bir devrim olup, tarih içerisinde meydana gelen diğer devrimlerden farklı özellikler sergilemiştir. İslam Devrimi orijinalliğini ve gücünü İran'ın tarihi birikim, deneyim ve Şiiliğinden almıştır. Devrimin gerçekleşmesinde İran Şah'ının izlemiş olduğu çarpık modernleşme politikaları ve Batılı güçlerin ülke içinde yoğun bir şekilde görülen varlığı son derece etkili olmuştur. Batılı ülkelerin etkisi ve modernleşme politikaları İran'da halkın tepkisinin daha da artmasına neden olmuştur. Bu durum İran halkının korunmasına yönelik olarak ortaya atılan tepkilerin din adamların önderliğinde İslam'ın ve Şiiliğin savunulması ile birlikte karmaşık bir şekilde içi içe geçmesine sebep olmuştur.

1979 yılında meydana gelen İran İslam Devrimi İran'ın iç ve dış politikası açısından son derece önemli bir olaydır. Devrim, uzun yıllar devam eden bir birikimin sonucunda meydana gelmiş ve hemen hemen toplumun her kesimini etkilemiştir. Humeyni önderliğinde gerçekleşen bu devrim, ülke içerisindeki birçok grup tarafından destek görmüştür. İran İslam Devrimi'nin en önemli özelliği ise hiçbir zaman bir araya gelme ihtimali görülmeyen İslami grupları tek çatı altında birleştirmiş olmasıdır.

1979 İran İslam Devrimi kendine has özelliklerine ve Ortadoğu coğrafyasında meydana getirdiği siyasal etkiye bakıldığında son yüzyıl içerisinde yaşanan önemli gelişmelerden biri olarak kabul edilebilir. Devrimle birlikte İslam'ın uluslararası alandaki siyasi gücü de artmıştır. Ancak İran açısından son derece önemli etkilere sahip olduğu düşünülen bu devrim İran'ın aksine birçok Körfez ülkesinin dış politikada daha dikkatli olmaya zorlamıştır. Körfez ülkelerinde yaşayan Şii nüfusla beraber devrimin ortaya çıkardığı adalet, özgürlük, halkın katılımını sağlayan İslami yönetim gibi politikalar Körfez ülkeleri açısından büyük tehditler doğurmuştur.

Devrimin etkin olduğu alanlar içerisinde yer alan Körfez ülkeleri, bu olguyu kendi rejimleri açısından yeni bir sorun olarak algılamıştır. Devrim, özellikle bölgenin siyasi kodlarında önemli farklılıklar meydana getirmiştir. İran rejiminin, bu devrimi İslam dini ile bağdaştırması ve bu şekilde evrensel bir çerçeveye oluşturmaya çalışması

İran'ın bölgede sadece etkinlik kurmak değil, daha büyük hâkimiyet alanı kurma istediğinin bir göstergesiydi. Devrim liderlerinin hemen hemen her fırsatta İran'ın tüm Müslümanların koruyucusu olduğu söylemlerini dile getirmesi bunun en bariz örneğidir.

Devrimden sonra İran'ın en aktif olduğu alan Körfez devletleriyle sürdürdüğü dış politikada kendini göstermiştir. Suudi Arabistan, Bahreyn, Katar, Irak, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri ve Umman oluşan Körfez ülkeleri İran'ın dış politikasında her zaman önemli bir yere sahip olmuştur. İran'ın Arap ülkeleri ile dış politikasında en önemli yere sahip olan unsur ise Şiilik politikası olmuştur. İran'ın Şiilik inancına sahip olması ve Körfez ülkeleri içindeki Şii nüfusa hâkim olma isteği dış politikasının en belirleyici unsuru olmuştur.

Devrimden sonra İran'ın bölgedeki Arap ülkeleri arasında ilişkilerini hiç kuşkusuz en önemli boyutunu meydana getiren ülke Suudi Arabistan olmuştur. İran İslam Devrimi yaklaşık iki yüz yıl boyunca devam eden Vahhabiler ile Şiiler arasındaki mücadeleye farklı bir boyut daha eklemiştir. Suudi Arabistan İslam Devrimi'nin sadece kendileri adına değil tüm dünyaya karşı bir tehlike olduğunu belirtmiş ve dış politikasında İran'a karşı hep mesafeli bir yol takip etmiştir. Suudi Arabistan ile İran arasındaki dış politikanın diğer belirleyici unsurları ise Irak, Yemen ve Bahreyn'deki Şii nüfusu olmuştur. İran'ın bu bölgedeki Şii nüfusu ile sürekli olarak etkinliğini artırması iki ülkeyi sık sık karşı karşıya getirmiştir. İran ve Suudi Arabistan arasında ortaya çıkan bölgesel güç mücadelesi Ortadoğu'nun temel dinamiklerinden birini meydana getirmiştir. Dini, siyasal, ekonomik ve toplumsal alanda etkisini gösteren bu dinamikler bölgesel sorunlar içerisinde önemli bir yer işgal etmektedir.

İslam Devrimi'nden sonra bölgede yalnız kalan İran'ın dış politikadaki en büyük Arap müttefiki ise hiç kuşkusuz Suriye olmuştur. Devrimden sonra İran'ı tanıyan ilk Arap ülkesi olması itibarıyla Suriye, İran açısından vazgeçilmez bir ülke haline gelmiştir. Ayrıca Suriye yönetiminin devrimden sonra İran-İrak savaşında her türlü ambargoyu delerek vermiş olduğu destek sayesinde İran'ın ayakta kalmasını sağlamıştır. İran dış politikada Suriye ile hem bölgesel hem de ekonomik çıkarlar bağlamında ittifaklar kurmuştur. Özellikle Arap Baharı sürecinde İran Suriye yönetimine hem ekonomik hem de teçhizat anlamında büyük kaynak sunarak Suriye yönetiminin ayakta kalması için önemli rol üstlenmiştir.

Devrimden sonraki dönemde ABD'nin İran'a karşı yürütmüş olduğu politika ve tutumlar radikal bir şekilde değişmiştir. Bununla beraber Soğuk Savaş sürecinden itibaren SSCB'ye yönelik izlediği İslami eğilimleri destekleme politikasından da vazgeçmiştir. Bu durumun en önemli sebeplerinden biri İran'daki İslam Devrimi ile birlikte siyasal İslam'ın güçlü bir aktör olarak ortaya çıkması ve ABD'nin çıkarlarını tehdit etmeye başlamasıdır. ABD'de de meydana gelen 11 Eylül terör saldırısına kadar süren İslami radikalizmin gücünü hissettirmeye başlaması ve büyük destek görmesinde özellikle İran İslam Devrimi'nin payı büyüktür. İran İslam Devrimi süreci ile başlayan İslami yükseliş SSCB'nin yıkılması ile beraber daha görünür hale gelirken, İslami radikalizm Batı ve ABD karşısında yeni bir düşman olarak belirmiştir. ABD'nin Ortadoğu politikasındaki en büyük değişiklik 11 Eylül saldırısının ardından gerçekleşmiştir. Duruma, 11 Eylül saldırısı ekseninde bakarsak, İslami radikalizmi kuvvetlendiren 1979 İran İslam Devrimi'nin söz konusu değişikliklere etki ettiği söylenebilir. Son dönemlerde ise ABD İran'a karşı yürütmüş olduğu eski tutumunu devam ettirmektedir.

Devrimden sonra İran ile Türkiye arasındaki ilişkilerde de büyük değişimler yaşanmıştır. Türkiye, devrim sonrasında özellikle İslamcı hareketlerin güçleneceğini ve devrim bittiğinde İran içerisinde devletin çözülerek bölge içerisinde bağımsız bir Kürt devleti kurulacağı gibi telaşlara kapılmıştır. İran'ın devrimin hemen sonrasında ülkede kurmuş olduğu rejimi diğer ülkelere de ihraç edebilme çabası içine girmesi ve bu noktada Türkiye'yi hedef alması her iki ülke arasında ilişkilerin gerilmesine sebep olmuştur. Bu dönemde Türkiye, PKK'ya destek olma ve ülkesindeki rejimi Türkiye'ye de ihraç etme konusunda İran'ı suçlarken, diğer taraftan Türkiye kendini Batının kültürü içinde tanımlamak istemiştir. Buna karşılık İran ise kötülüğün asıl kaynağını Batı olarak telaffuz etmiştir. Bu ve buna benzer sebepler yüzünden Türkiye ile İran arasındaki ilişkiler zaman zaman gerilirken zaman zaman da olumlu bir seviyede seyretmiştir.

İran İslam Devrimi'nden sonra bölgede meydana gelen en büyük gelişme ise hiç kuşkusuz Arap Baharı olmuştur. Bu süreçte İran son derece aktif bir rol oynamıştır. Arap Baharı'nı kendi İslam Devrimi ile benzeştiren İran'da bu olay aslında büyük bir tehdit uyandırmıştır. Körfez ülkeleri arasında büyük bir endişeye neden olan bu süreci İran İslam Cumhuriyeti kendi lehine çevirebilmek adına Şiileri kullanmış ve onların da bağımsızlıklarını kazanmaları için girişimlerde bulunmuştur. İran'ın gerçekleştirmek istediği bu politika başta Suudi Arabistan olmak üzere birçok Körfez ülkesinde tepki ile

karşılanmış ve dış politikada İran'a karşı daha mesafeli bir tavır takınmaya sebep olmuştur.

KAYNAKÇA

- Akdoğan, İsmail. *Arap Baharının İran-Suudi Arabistan İlişkileri Üzerindeki Etkisi*, Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Çalışmaları Merkezi, Ortadoğu Yıllığı, 2012.
- Ali, Mirsepassi, *Intellectual Discourse and the Politics of Modernization: Negotiating Modernity in Iran*, Cambridge, Cambridge University Press, 2004.
- Akıncı, Ali Rıza, *Devrim Sonrası İran Dış Politikası*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2005
- Akyol, Taha, *Haricilik ve Şia İslam'da Devrimciliğin Sosyolojik Kaynakları*, İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı, 1988.
- Arı, Tayyar. *Geçmişten Günümüze Ortadoğu, Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, Cilt 1, Bursa: Dora Yayınları, 2013.
- Asaf, Hüseyin, *İran'da Devrim ve Karşı Devrim*, 2.Baskı, İstanbul, Pınar Yayınları, 1989.
- Atar, Aygün, *İran'ın Etnik Yapısı*, Ankara, Divan Yayıncılık, 2006.
- Ayubi, Nazih, *Arap Dünyasında Din ve Siyaset*, İstanbul, Cep Kitapları, 1993.
- Bağırılmaz, Yunus, *Arap Baharı Sürecinde İran ve Suudi Arabistan'ın Bahreyn'e Yönelik Politikaları*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2020.
- Bayazıt, Emre. *İran'ın Yumuşak Güç Geliştirme Gayretleri: İran-Suriye Bölgesel İttifakı ve Arap Sürecine Etkileri*, Yüksek Lisans Tezi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, 2018.
- Besen, Yaşar. *Arap Baharının Türkiye-Suriye İlişkilerine Etkileri*, Yüksek Lisans Tezi, Batman Üniversitesi, 2019.
- Buzkıran, Davut, Hüseyin Kutbay, "Arap Baharının Türkiye'ye Olan Ekonomik Ve Sosyal Etkileri", *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, Sayı:5(1), 2013.
- Ervand Abrahamian, *Modern İran Tarihi*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.
- Efraim Karsh, *Geopolitical Determinism: The Origins of the Iran-Iraq War*, Middle East Journal. Vol. 44, No. 2
- Çağlayan, Selin, *Şii Düşüncesinde İslamcılık: İRAN Mehdiyi Beklerken*, 1. Baskı, İstanbul, Cinius Yayınları, 2012.
- Çandar, Cengiz, *Dünden Yarına İran*, 1. Baskı, İstanbul, Yalçın Yayınları, 1981.

- Daşdemir, Metehan, 1979 Devrimi Sonrası İran'ın Türkiye Politikası ve Arap Baharı Etkisi: Rekabet ve İşbirliği Etkisi, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2017.
- Demir, Levent, Arap Baharı Sonrası İran Dış Politikasında Vekâlet Savaşları: Irak-Suriye ve Yemen, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Hacı Bayram Üniversitesi, 2020.
- Demirel, Emin, *Hizbullah*, 2. Baskı, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2003.
- Djalili, Mohammad, Reza & Kellner, Thierry. *Arap Baharı Karşısında İran ve Türkiye*, İstanbul: Bilge Yayınları, 2013.
- Doğan, Soner. *İran'ın Ortadoğu Siyaseti*, Araştırma 74. İNSAMER, Temmuz, 2018.
- Doğanyılmaz, Didem Duman, "Yasemin Devrimi, Kimlik ve Demokratikleşme: Tunus'ta Din ve Kimlik Algısı Üzerine Bir İnceleme", *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 11(2), 2020.
- Doğrusözlü, Caner, *Arap Baharı Sürecinde İran'ın Suriye Politikası*, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2013. Doster, Barış. Arap Bahar'ından Demokrasi Beklemek, *Ortadoğu Analiz*, 5 (50), 2013.
- Fakhreddin Azimi, "The Reconciliation of Politics and Ethics, Nationalism and Democracy: An Overview of the Political Career of Dr. Muhammad Musaddiq", Musaddiq, Iranian Nationalism and Oil, James A. Bill, WM Roger Louis (eds.), Tauris&Co.Ltd., London, 1988
- Feyza, Hilal, Koraltan. *Bir Devrim Süreci: Arap Baharı*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Arel Üniversitesi, İstanbul, 2016.
- Göçer, İsmet, Çınar, Sertan. "Arap Bahar'ının Nedenleri, Uluslararası İlişkiler Boyutu ve Türkiye'nin Dış Ticaret ve Turizm Gelirlerine Etkileri", *KAÜ İİBF Dergisi*, 6(10), 2015.
- Gündoğan, Ünal. *İran ve Ortadoğu*, Ankara: Adres Yayınları, 2016.
- Gülriş Şen, *İran ve "Arap Baharı": Bağlam, Söylem ve Siyaset, Ortadoğu Etütleri*, Cilt 3, No 2, Ocak, 2012.
- Hagigi, Arzu. *İran İslam Devrimi ve Değişen İran Dış Politikası*, Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, 2018.
- John Foran, "The Iranian Revolution of 1977-1979: A Challenge for Social Theory", *A Century of Revolution, Social Movements In Iran*, John Foran (ed.), Minneapolis, University of Minnesota Press, 1994,

- Karagül, Soner, “Orta Doğu’da İttifak İlişkilerindeki Dönüşüm: Arap Baharı Sonrası Kırılğan İttifaklar”, *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı: 5, 2017.
- Kaşif’ül Gıta, *Ca’feri Mezhebi ve Esasları*, Çev. Abdülbaki Gölpınarlı, Üçüncü Baskı, İstanbul, Zaman Yayınları, 1979.
- Keneş, Bülent, *İran Siyasetinin İç Yüzü*, 1. Baskı, İstanbul, Timaş Yayınları, 2013.
- Arang Keshavarzian, *Bazaar and State in Iran: The Politics of the Tehran Marketplace*, New York, Cambridge University Press, 2007.
- Kılınç, Ramazan, “İran Dış Politikasının Evrimi: Körfez de İran- Arap İlişkileri Örneği”, *Liberal Düşünce Dergisi*, S. 23, Yaz, 2001.
- Kışlakçı, Turan. *Arap Baharı*, İstanbul: Mana Yayınları, 2013.
- Kocatepe, Damla, “Suudi Arabistan-İran Rekabeti: Mezhep Görünümlü Çıkar Çatışması”, *ANKASAM | Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 1 (2), 67-101.
- Koçuk, Konur, Alp. “Yasemin Devrimi’nden: Arap Baharı’na Tunus”, *Yasama Dergisi*.
- Korkmaz, Yusuf, Salih. İran-Suriye Bölgesel İttifakı ve Arap Baharı Sürecine Yansıması, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2014.
- Köroğlu, Uğur *İran’in Suriye Politikası*, SDE Analiz, Ankara.
- Maziar Behrooz, “The Iranian revolution and the legacy of the guerrilla movement”, *Reformers and Revolutionaries in Modern Iran: New Perspectives on the Iranian left*, Stephanie Cronin (Ed.), New York, RoutledgeCurzon, 2004.
- Misagh Parsa, “*Mosque of Last Resort: State Reform and Social Conflict in the Early 1960s*”, *A Century of Revolution, Social Movements In Iran* John Foran (Ed.), Minneapolis, University of Minnesota Press, 1994.
- Münif, Abdurrahman, “*Bir Uygarlığa Karşı Savaş*”, *Samuel P. Huntington, Medeniyetler Çatışması*, Der. Murat Yılmaz, Altıncı Baskı, Ankara, Vadi Yayınları, 1995.
- Mohammad, Rigiderakhshan. “İran’ın Dış Politika Kimliğini Oluşturan Faktörler”, *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 5, Sayı: 1, Bahar, 2020.
- Okyar, Onur, “İran ve Arap Baharı: Çift Taraflı Aynadaki Asimetri mi?”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 12, Sayı 45, Bahar, 2015.

- Onat, Hasan, *Emeviler Devri Şii Hareketleri Ve Günümüz Şiiliği*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Özdemir Özge, “*İran’da Siyaset ve Toplumsal Yapının Dönüşümü*”, Soyalp Tamçelik, *İRAN: Değişen İç Dinamikler ve Türkiye-İran İlişkileri*, Ankara, Gazi Kitabevi, 2014
- Roy, Olivier, *Siyasal İslam’ın İflası*, İstanbul, Metis Yayınları, 1995.
- Sander, Oral, *Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964*, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1979.
- Sayın, Yusuf, *Arap Baharı ve Tunus’un Yasemin Devrimi’ni Yeniden Anlamak*, Uluslararası Siyaset ve Güvenlik Dergisi, 2019.
- Sinkaya, Bayram, *Arap Baharı Sürecinde İran’ın Suriye Politikası*, Seta Analiz (Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı), Sayı: 53, Nisan, 2012.
- Şahin, Mehmet. *Şii Jeopolitiği: İran İçin Fırsatlar ve Engeller*, Akademik Orta Doğu, Cilt 1, Sayı 1, 2006.
- Şeriatı, Ali, *İran ve İslam (Baz Şinasiyi Huviyyeti İran-i İslami)*, Çev. Kenan Hamurcu, 1. Baskı, Ankara, Fecr Yayınları, 2012.
- Taşpınar, Muhiddin. *Arap Baharı ve Etkileri*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Yeniüzyıl Üniversitesi, İstanbul.
- Türkoğlu, Enes, *Hasan Sabbah Alamut Kalesi ve Cennet Fedaileri*, 1.Baskı, Ankara, Tutku Yayınevi, 2013.
- Uygur, Hakkı, *İran ve Arap Baharı*, Seta Analiz (Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı), Sayı: 52, 2012.
- William L. Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, (Çev. Mehmet Harmancı), İstanbul, Agora Kitaplığı, 2008.
- Zencirli, Muhammet. *Suriye’de Bölgesel Güç Rekabeti: Türkiye ve İran Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Gaziantep, 2019.
- Zengin, Gürkan. *Kavga Arap Bahar’ında Türk Dış Politikası 2010-2013*. İstanbul: İnkılap Yayınları, 2013.
- Sinkaya, Bayram, *Amerikan Askerlerinin Çekilmesinden Sonra Irak-İran İlişkileri*, SETA Rapor, 9 Mayıs 2013 (www.setav.org)

Öztürk, Osman Metin, *Güncel İnan Çağrışimleri*,
www.ascmer.org/sayfa.aspx?IcerikId=608 e.t: 01 Ocak 2014.

Murat Başarır, Mehmet Ozan Gülada, "İnan İslam Devrimi'nde Dinsel Söylemlerin
Propaganda Amaçlı Kullanılan Posterlere Yansıması", *Selçuk İletişim*, Yıl
2019, Cilt 12, Sayı 2 (cc.736-762).

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: İran'ın Sahip Olmuş Olduğu Nitelikler.....	44
Şekil 2: İran'ın Jeopolitik Konumu.....	69

ÖZGEÇMİŞ

Mehmet Şişman, 2012 yılında Akdeniz Üniversitesi Uluslararası İlişkiler bölümünden mezun oldu, 2015-2016 tarihleri arasında Maliye’de çalıştı, Hâlihazırda Sosyal Güvenlik Kurumu’nda çalışıyor. 2018 yılında Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Bölge Çalışmaları Anabilim Dalında Yüksek Lisans programına başladı. Ortadoğu ve İran konuları ile ilgilenmektedir.